

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक **अछामी लोककथाको संरचनात्मक अध्ययन** रहेको छ ।

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तहको दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ विषयपरिचय

अछामी लोककथा अछामी लोकजीवना पुस्तौंपुस्तादेखि नै मौखिक परम्परामै जीवित रहेका छन् । यिनमा त्यहाँका मानिसहरूको सामाजिक अवस्था र सङ्गठन, पारिवारिक स्थिति, चाडवाड, मेलापर्व, वर्त अनुष्ठान, विश्वास, मूल्य आदिको चित्रण भएको पाइन्छ । अछामी लोककथामा अछामवासीको प्रेम, संयोग वियोग, सुखदुख आदिको अभिव्यक्ति पनि भएको हुन्छ । अछामी लोककथाहरू त्यहाँका राजामहाराजा, देवदेवी, वर्तपूजा, फलफूल, पशुपक्षी भूतप्रेत, तन्त्रमन्त्र, डाकिनी, बोक्सी, परीअप्सरा आदि विविध विषयवस्तुमा आधारित छन् । तिनको स्रोत अछामी लोकसमाजको काल्पनिक धरातलदेखि यथार्थिक धरातलसम्म रहन गएको छ । अछामी लोककथाहरू अछामीसमाजका दर्पण र जीवित हस्ताक्षर भएकाले यिनमा अतीतको मात्र नभएर वर्तमानको छाया छवि पनि भेट्टाउन सकिन्छ । यिनको अभिव्यक्ति, सरल सहज र स्वाभाविक ढङ्गले अछामी भाषिकामै भएको पाइन्छ । अछामी आवाल वृद्धवनिताका मुखमा भुन्डिएर रहेका यी कथाहरू मनोरञ्जनात्मक, नैतिक औपदेशिक, परिवर्तनशील, कुतूहलपूर्ण, अतिशयोक्तिमूलक एवम् अतिरञ्जनात्मक रहेका छन् । यिनमा विविध अभिप्राय र लोकतत्वको प्रयोग अन्तर्भूत भएको पाइन्छ । अछामी लोककथाहरू गद्यात्मक आख्यानमा आधारित भए पनि यिनको कथनका सन्दर्भमा कथकेले आंशिक रूपमा पद्यात्मक श्लोक वा भनाइहरूको समावेशीकरण गरी

कथेको पाइन्छ । अछामी लोककथाको कथनको आरम्भ एकादेश.....उहिल्यैको कुरा हो । .....आदिवाट भएर भन्ने बेला खुरूखुरू आउलामा गएर अवसान हुन्छ । यिनमा अछामीसमाज, भाषा र त्यहाँस्थित भौगोलिक क्षेत्रको प्रभाव रहेको पाइन्छ । अछामी लोककथा त्यहाँकै जनबोलीमा जीवित रहेका कारण तिनमा विविध पाठभेदहरू पनि पाउन सकिन्छ ।

अतः अछाममा प्रचलनमा रहेका र त्यहाँको सामाजिक, धार्मिक ऐतिहासिक, साँस्कृतिक आदि विविध विषयवस्तुलाई स्थानीय भाषामै अभिव्यक्त गर्ने विभिन्न लोककथाहरू नै अछामी लोककथाहरू हुन् । ती अहिलेसम्म मौखिक रूपमै जीवित रहेका छन् र तिनको सङ्कलन, अध्ययन एवम् सैद्धान्तिक विश्लेषण हुन बाँकी छ । त्यसैले यो अछामी लोककथाको संरचनात्मक अध्ययन नामक शोधशीर्षक चयन गरिएको हो ।

१.४ समस्याकथन

नेपाल अधिराज्यका विभिन्न जिल्ला तथा क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन, अध्ययन र विश्लेषण भए पनि अछाम जिल्लामा परम्परादेखिनै मौखिक रूपमा जीवित रहेका अछामी लोककथाहरूको सङ्कलन अध्ययन र सैद्धान्तिक विश्लेषण नहुनु यस शोधपत्रको प्रमुख समस्या हो । तसर्थ अछामी लोककथालाई सङ्कलन गरी तिनको सैद्धान्तिक अध्ययन र विश्लेषण गरी प्रकाशमा ल्याउनका लागि प्रस्तुत शोधपत्र निम्नलिखित समस्यामा केन्द्रित भई तयार गरिएको छ :

- क) लोककथा भनेको के हो ?
- ख) अछामी लोककथा के कस्ता छन् ? यिनको सङ्कलन कसरी गर्न सकिन्छ ?
- ग) संरचनावाद भन्नाले के बुझिन्छ ? के संरचनात्मक अध्ययन पद्धतिका आधारमा अछामी लोककथाको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ?

प्रस्तुत शोधपत्रमा यिनै समस्याहरूको समाधान गरिएको छ ।

१.५ उद्देश्य

प्रस्तुत शोधपत्रको प्रमुख उद्देश्य अछामी लोककथाको सङ्कलन गरी तिनलाई त्यहाँकै भाषिकामा लिपिबद्ध गर्नु रहेको छ र तिनी कथाहरूलाई संरचनावादी अध्ययन पद्धतिको कसीमा राखी विश्लेषण गर्नु रहेको छ ।

- क) यस शोधपत्रमा लोककथाको परिचय दिई त्यसको सैद्धान्तिक स्वरूप निर्धारण गर्ने काम गरिएको छ ।
- ख) अछामी लोककथाहरू के कस्ता छन् ? भनी चिनाउन तिनको सङ्कलन गरी अछामी भाषिकामै लिपिबद्ध गरिएको छ र त्यहाँको स्थानीय भाषिका जोगाउनु पनि यस शोधपत्रको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।
- ग) यस शोधपत्रमा संरचनावादको सैद्धान्तिक परिचय दिँदै संरचनात्मक अध्ययन पद्धतिका आधारमा अछामी लोककथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

अतः अछामी लोककथाको सङ्कलनगरी त्यहाँकै भाषिकामा लिपिबद्ध गरेर तिनको संरचनात्मक विश्लेषण गर्ने उद्देश्य यस शोधकार्यद्वारा पूरा गरिएको छ ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली लोककथाहरू नेपालका विभिन्न जिल्लामा परम्परागत रूपमा एक अर्काबाट मौखिक वाचन शैलीमा हस्तान्तरित हुँदै अहिले सम्म प्रचलनमा आइरहेका छन् । कतिपय जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन वर्गीकरण र विश्लेषण गरी अध्ययन गर्ने काम पनि भइसकेको छ । यद्यपि अछामी लोककथाका विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने काम अहिले सम्म हुन सकेको छैन तर तिनका विषयमा सामान्य परिचय दिने र परिभाषित गर्ने काम निम्नलिखित व्यक्तिका कृतिहरूमा गरिएको पाइन्छ । तिनको सामान्य टिप्पणी सहित कालक्रमिक रूपमा विवरण यसरी दिइएको छ ।

- क) तुलसी दिवसले 'नेपाली लोककथा' (२०३०) नामक कथा सङ्ग्रह प्रकाशित गरेका छन् । त्यसमा नेपालका विभिन्न जिल्लाका लोककथाहरू सङ्कलन गरिएका छन् । यस कृतिमा अछामी लोककथाहरू पनि सङ्कलित भई प्रकाशनमा आएका छन् र तिनलाई परिभाषित गर्ने पहिलो प्रयास पनि भएको छ । यसरी अछामी लोककथालाई नेपाली लोककथाको सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित गरी प्रकाशनमा ल्याउनु, परिभाषित गर्नु महत्वपूर्ण कार्य भए पनि अछामी लोककथालाई नै अध्ययनको मुख्य विषय बनाई तिनलाई सङ्कलन अध्ययन र विश्लेषण गर्ने काम भने यस कृतिमा हुन सकेको छैन ।

ख) तेजप्रकाश श्रेष्ठको 'अछामी लोकसाहित्य' (२०४४) नामक कृति प्रकाशित भएको छ । यसमा उनले उछामी लोककथालाई चौथो प्रकरणमा राखी तिनको परिचय र विशेषता दिएर वर्गीकरणसमेत गरेका छन् । यस कृतिमा तेह्रवटा अछामी लोककथाहरू पनि सङ्कलित छन् । सङ्कलित कथामा अछामी भाषिकाको पूर्ण प्रयोग भएको छैन । यसरी कृतिमा अछामीलोककथाको सङ्कलन गर्ने, परिचय दिने वर्गीकरण गर्ने काम भए तापनि यो कार्य अछामी लोककथाको अध्ययनका लागि पूर्ण नभएकाले तिनको अध्ययन गर्न नितान्त आवश्यक छ ।

ग) 'मधुपर्क' लेककथा विशेषाङ्क (२०५९) मा देवीप्रसाद ओझाको 'यस्ता छन् सुदूर पश्चिममा लोककथाहरू संक्षिप्त चर्चा' शीर्षकको एक विश्लेषणात्मक लेख प्रकाशनमा आएको छ । उक्त लेखले समग्र सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रकै कथाको चर्चा गरेको छ । यस लेखमा "अछामी 'वरदादेवी', 'षोडशदेवी' 'नन्दादेवी' का लोककथा छन्" मात्र लेखिएको छ । त्यसैले अछामी लोककथाको अध्ययन र विश्लेषणका सन्दर्भमा यस लेखले अछाममा लोककथा छन् भन्नु बाहेक अरु केही कुरा अवगत गराउन सकेको छैन ।

घ) खगेन्द्रप्रसाद उपाध्यायले 'अछामी गालीको अध्ययन र विश्लेषण' (२०६९) नामक शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरेका छन् । त्यसको तेस्रो परिच्छेदअन्तर्गत 'अछामी लोकसाहित्यको वर्गीकरण' नामक शीर्षक दिई त्यसअन्तर्गत अछामी लोककथालाई एक मुख्यविधाका रूपमा चिनाइएको छ । यसै क्रममा अछामी लोककथाको एक अनुच्छेदको छोटो परिचय दिने काम मात्र भएको छ । यो प्रयास पनि अछामी लोककथाको परिचयमा मात्र सीमित रहेका कारण अछामी लोककथाको विस्तृत अध्ययन गर्ने कार्य बाँकी नै रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

अतः यिनै तथ्यहरूलाई आधार बनाएर अछामी लोककथाहरूलाई सङ्कलन र लिपिबद्ध गरी यस शोधपत्रमा तिनको संरचनात्मक विश्लेषण गर्ने काम गरिएको छ ।

१.७ शोधकार्यको औचित्य

अछामी लोककथा अछामी जनताका मूल्यमान्यता, भाषा, रीतिरिवाज, धर्म, आस्था, विश्वास, इतिहास एवम् सामाजिक अवस्था आदिका पुञ्जका रूपमा रहेका

छन् । यी अछामी समाजका दर्पण हुन् । यिनको सङ्कलन र अध्ययनले एक त त्यहाँको जनजीवनलाई नजिकैबाट चिन्न सकिन्छ भने अर्को त्यहाँका लोककथाहरूले पुनर्जीवन पाएका छन् । यस शोधपत्रमा अछामी लोककथाको सङ्कलन स्थानीय भाषिकामा लेखन र विश्लेषण गर्ने काम पनि भएकाले अब अछामी समाजदेखि टाढा रहेका विभिन्न व्यक्तिहरूले पनि अछामी लोककथाहरूलाई अध्ययन गरेर त्यहाँको सामाजिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र आर्थिक अवस्थाको जानकारी लिन सक्छन् । त्यसैले पनि यो शोधकार्य महत्वपूर्ण छ । यस शोधपत्र सङ्कलित लोककथाहरूलाई अछामी भाषिकामै लिपिबद्ध गरी भाषालाई जीवन्त तुल्याइएको छ । त्यसैले भाषाका अध्येताहरूका लागि पनि यो शोधपत्र औचित्यपूर्ण सावित भएको छ । यस शोधपत्रमा सङ्कलित अछामी लोककथाहरूलाई संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैले यसपछि नेपालका अन्य जिल्लामा प्रचलनमा रहेका लोककथाहरूको अध्ययन संरचनावादी सिद्धान्तका आधारमा गर्न चाहने अध्येताका लागि पनि यो शोधपत्र मार्गदर्शक बन्न सक्छ । त्यसैले पनि यो शोधपत्र महत्वपूर्ण एवम् औचित्यपूर्ण छ ।

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन

नेपाल अधिराज्यको सुदूरपश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्रको सेती अञ्चलमा पर्ने अछाम जिल्लाको पूर्वीभेग यस शोधपत्रको प्रमुखक्षेत्र हो । अर्थात् वर्तमान राजनैतिक दृष्टिकोणका आधारमा अछाम जिल्ला दुई निर्वाचनक्षेत्रमा विभाजित छ जसमध्ये क्षेत्र नं. दुईका घोडासैन, ढाँकु, कुइका, कालिका, तोली, कुन्ती बन्डाली आदिगाउँविकास समितिहरू यस शोधपत्रको मुख्य क्षेत्र हो ।

यस शोधपत्रको शीर्षकले समग्र अछाम जिल्लालाई समेटे पनि वास्तविक रूपमा अछाम जिल्ला क्षेत्र नम्बर दुईका उक्त गा.वि.सं. का लोककथाको मात्र यसमा समावेश हुनु एउटा सीमा हो भने यस शोधपत्रमा सङ्कलित लोककथाहरूलाई संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमा मात्र विश्लेषण गरिएकाले ती कथाहरूको अन्य कोणहरूबाट विश्लेषण हुन नसक्नु अर्को सीमा रहेको छ ।

१.९ शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्दा मुख्यतः निम्नलिखित विधिहरूको अवलम्बन गरिएको छ ।

क) क्षेत्रीय सर्वेक्षण अध्ययन पद्धति

ख) पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धति

प्रस्तुत अध्ययन पद्धतिहरूमध्ये सर्वप्रथम क्षेत्रीय अध्ययन पद्धतिको अवलम्बन गरी अछाम जिल्लाका क्षेत्र नं. दुईका १.८ मा नाउँ उल्लिखित गाउँ विकास समितिमा गई त्यहाँका लोककथा वाचकहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट गरी अछामी लोककथाहरूलाई भन्न लगाएर त्यहाँको स्थानीय भाषामा लिपिबद्ध गरी सङ्कलन गरिएको छ । उक्त कथाहरूमध्ये केहीलाई टेपरेकर्डरका माध्यमबाट रेकर्ड गर्ने काम पनि गरिएको छ । सङ्कलनकै क्रममा एउटै कथालाई अर्को व्यक्तिले अति भिन्नै ढङ्गले प्रस्तुत गरेमा कथावाचनसँग छलफल गरेर तथा दुबै पाठका बीचमा तुलना गरेर पनि प्रमाणिक पाठ निर्धारण गर्ने काम गरिएको छ ।

उक्त काम सकिएपछि विशेष गरी शोधनिर्देशक त्यसपछि अन्य सम्बन्धित विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित विज्ञ व्यक्तिहरूसँग सरसल्लाह लिइएको छ । त्यसपछि पुस्तकालयीय पद्धतिको प्रयोग गरी विविध प्रामाणिक पुस्तकहरूको एवम् शोध प्रबन्धहरूको र सम्बन्धित विषयसँग सम्बन्धि पत्र पत्रिकाहरूको अध्ययन गरी यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सुगठित तथा सुव्यस्थित बनाउन निम्नलिखित परिच्छेद तथा शीर्षकहरूमा विभाजन गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद - शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद - लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय

तेस्रो परिच्छेद - संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमी अछामी लोककथाको विश्लेषण

चौथो परिच्छेद - उपसंहार तथा निष्कर्ष

परिशिष्ट एक : सङ्कलित अछामी लोककथाहरू

परिशिष्ट दुई : कथावाचकहरूको परिचय

दोस्रो परिच्छेद

लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय

२.१ परिचय

लोककथा लोक साहित्यका विविध विधामध्ये एक बहुचर्चित गद्य विधा हो । यो कथन र श्रवणको माध्यमबाट सञ्चरण हुँदै पुरातन समयदेखि अधुनाकालसम्म जीवित छ । यसमा मानव जीवनका सुख-दुःख, घाम-छाया, अनुभवहरू सञ्चित भएका हुन्छन् । यो लोकजीवनका सुख-दुःख बिसाउने एक साभ्ना चौतारी हो ।

लोककथामा इतिहास, धर्म, संस्कृति, परम्परा, तन्त्रमन्त्र, राजामहाराजा, देवदेवी, पशुपक्षी, आदि बहुविध विषयहरूको प्रयोग भएको हुन्छ । लोककथाका विषयहरूको सीमा बाँध्न गाह्रो छ ।^१ लोककथामा मानवीय, मानवेतर, लौकिक, अलौकिक, जड, चेतन, प्राकृतिक, अप्राकृतिक, आदि विभिन्न किसिमका पात्रहरू रहेका हुन्छन् र तिनले असम्भव लाग्ने घटनाहरूलाई पनि सहजै सम्भव तुल्याई वक्ता एवम् श्रोताहरूमा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने, कुतूहलता सिर्जना गर्ने कार्य गरेका हुन्छन् ।

लोककथाका जडपात्रहरू पनि चेतन पात्रहरू भैं जिउँदो जाग्दो देखिन्छन् । लोककथाले लोकजीवनको वास्तविक धरातलदेखि काल्पनिक भूमिलाई पनि परिवेशको सीमामा समेटेर त्यसभित्र तिलस्मी, स्वैरकाल्पनिक, अदभूत लाग्दा घटनाहरूलाई समाहित गरेका हुन्छन् । यसमा आदिम मानवका भावनाहरू सङ्गृहित भएका हुन्छन् ।^२ लोककथा अनुरेखीय ढाँचामा विषयवस्तुको शृङ्खलीकरण गरिएको, सम्बद्ध र असम्बद्ध घटनाहरूको सुसंयोजन भएको, रोचक प्रस्तुतीकरणमा आधारित, हृदयाकर्षक, अतिरञ्जनामूलक, विधा हो; जसको आयाम लघु र विस्तृत दुबै प्रकृतिको रहेको हुन्छ । कथकेका मुखाश्रित रहेका कतिपय लोककथाका घटनाहरूको संयोजनमा उसका स्वच्छाले पनि भूमिका खेलेको हुन्छ र आवश्यकता

^१ जीवेन्द्रदेव गिरी, लोकसाहित्यको अवलोकन (काठकाडौं : एकता बुक्स प्रकाशन, २०५७) पृ. २४ ।

^२ मोतीलाल पराजुली, नेपाली लोककथाका अभिप्रायको अध्ययन, (अप्रकाशित, त्रिवि. विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, २०५४) पृ. १३ ।

अनुसार उसले नयाँ-नयाँ घटनाहरू थपेर कथाको आयाममा व्यापकता, बृहदता पनि ल्याउन सक्छ वा लघुकथामै कथन गर्न पनि सक्छ अर्थात् कतिपय लोक कथाको आयाम कथकेको कथनमा निर्भर हुन्छ । लोककथा पुरानो पुस्ताबाट नवीन पुस्तामा हस्तातन्तरित हुन्छ ।^३ त्यसैले यसमा विभिन्न पाठभेदहरू देखापर्दछन् । सरल सहज र बोधगम्यजस्ता भाषिक विशेषता बोकेको लोककथालाई पठित एवम् अपठित सबै जनसमुदायले हृदयदेखि रुचाएको पाइन्छ ।^४ लोककथाको कथनमा मुख्य रूपमा गद्यात्मक भाषाकै प्रयोग हुने भए तापनि कतिपय ठाउँमा सामान्य पद्यात्मक श्लोक र संवादमा उक्तिहरूको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली लोककथाको आरम्भ 'उहिल्यैको कुरा हो .....' 'एकादेशमा .... आदिबाट भएर भन्नेबेला मुखमा खुरुखुरु आउला'मा विश्रान्ति हुन्छ । ग्रामीण समाजमा "दिउँसो लोककथा सुनाउँदा आँखा फुट्छन्" भन्ने उक्ति प्रचलनमा रहेको छ । यसबाट लोककथाको वास्तविक सुन्ने समय भनेको साँभ सुत्नुअघि अँगेनाको डिलमा बसेरै हो । यसको कथनको प्रमुख उद्देश्य दिनभरको कामको थकाइ मेट्नु र मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो । लोककथालाई आजकल समय र परिस्थितिअनुसार साँभमात्र नभएर विषय प्रसङ्गानुसार जुनसुकै बेला पनि सुनाउने गरिन्छ र यसै स्थानमा सुनाउनु पर्छ भन्ने पनि छैन ।

समग्रमा लोककथा विविध विषय र चरित्रयुक्त, रोचक मनोरञ्जनमूलक प्रस्तुतीकरणमा आधारित, आधुनिकताको गन्धबाट टाढा रहेको, सरल सहज भाषामा अभिव्यक्त एक लोकप्रिय विधा हो ।

२.२ व्युत्पत्ति र अर्थ

लोककथा 'लोक र कथा' दुई शब्दको समासद्वारा बनेको शब्द हो । यसको व्युत्पत्ति गर्दा दुई भिन्न शब्दहरूलाय छुट्टाछुट्टै हेर्नुपर्ने हुन्छ । संस्कृत व्याकरण अनुसार 'लोकृ दर्शने' धातुमा 'घञ्' प्रत्यय लागेर 'लोक' शब्द निर्मित हुन्छ ।^५ यस धातुको अर्थ हेर्नु वा देख्नु हुन्छ ; जसको लेटलकारमा अन्य पुरुष एकवचनको रूप 'लोकते' भएर देख्ने अर्थात् देखिनेवाला अर्थ अभिव्यक्त हुन्छ । वैदिक साहित्यको

^३ मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य (काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३) पृ. ३७ ।

^४ तेजप्रकाश श्रेष्ठ, अछामी लोकसाहित्य (काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार, २०४४) पृ. ७५ ।

^५ मोतीलाल पराजुली, पूर्ववत् पृ. १४ ।

सर्वप्राचीन ग्रन्थ ऋग्वेदमा 'लोक' शब्दलाई 'जन' शब्दका पर्यायवाचीका रूपमा लिइएको छ ।^६ संहिता, ब्राह्मण ग्रन्थ उपनिषद्हरूमा 'लोक' शब्दलाई मूलतः जगत वा ब्रह्माण्डका रूपमा ग्रहण गरिएको छ ।^७ निरुक्तमा पृथ्वीलोक अन्तरिक्षलोक शब्दको प्रयोग भएको छ । पौराणिक साहित्यमा स्वर्ग, मर्त्य, पाताल आदि स्थान र इहलोक, परलोक आदि जीवन मरणका सन्दर्भमा 'लोक' शब्दको प्रयोग भएको छ । वास्तु वा मूर्तिमा प्रयोग हुने अङ्गुल वा मात्राको आठगुना बराबरको नाप भन्ने अर्थमा पनि वास्तुकलाका क्षेत्रमा 'लोक' शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । श्रीमद्भगवद्गीतामा 'लोक' शब्द साधारण जनताको पर्यायको रूपमा प्रयोग भएको छ ।^८ बृहत् नेपाली शब्दकोशमा ब्रह्माण्डको कुनै एक भाग अथवा खण्ड, संसार, जगत, दुनियाँ आदि शब्दहरूको पर्यायवाचीका रूपमा 'लोक' शब्दलाई लिइएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजीमा 'लोक' शब्दका निम्ति 'फोक' शब्दको प्रयोग भएको छ । फोकको अर्थ ग्राम जाति र ग्रामीण जगत् भन्ने हुन्छ । अतः 'लोक' र 'फोक' दुवै समानार्थी शब्दहरू हुन् ।

'कथ्' धातुमा 'आङ्' र 'टाप्' प्रत्यय लागेर कथा शब्द निर्मित हुन्छ । यसको अर्थ हो - कथा, कहानी, कल्पित कथा, वृत्तान्त, आख्यानयुक्त गद्यमय रचना आदि ।^९ जसमध्ये सतपथ ब्राह्मण ग्रन्थमा आख्यान शब्दको स्पष्ट उल्लेख भएको पाइन्छ ।^{१०} यसै आधारमा 'कथा' शब्दको प्रयोग पनि प्राचीनकालदेखि हुँदै आएको हो भन्न सकिन्छ । पछिल्लो समयमा आएर 'कथा' शब्दका अगाडि वीर, नीति, पौराणिक, आधुनिक, लोक, मिथकीय, आदि विभिन्न पूर्वपद लागेर वीरकथा, नीतिकथा, पौराणिक कथा, आधुनिक कथा, लोककथा, मिथकीय कथा आदि भिन्न - भिन्न उद्देश्य, अर्थ र संरचना भएका कथाहरू व्यवहृत हुँदै आएका छन् ।

६ श्रीराम शर्मा, लोकसाहित्य सिद्धान्त और प्रयोग (आारा : विनो पुस्तक मन्दिर, तृ.सं.इ. १९९२) पृ. १ ।

७ कृष्णप्रसाद पराजुली, नेपाली लोकगीतको आलोक (काठमाडौं: वीणा प्रकाशन प्रा.लि. २०५७) पृ. १७ ।

८ श्री भद्भगवद्गीता ३/३ (गोरखपुर : गीता प्रेस, एकसय छब्बीसौं सं. २०५६) पृ. २५ ।

९ मोतीलाल पराजुली पूर्ववत् पृ. १४ ।

१० वाचस्पति गौरोला, संस्कृत साहित्यका इतिहास (वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन, चौथो सं. इ. १९९१) पृ. ७९४ ।

यी मध्ये 'लोककथा' जनता द्वारा व्यवहारमा ल्याइएको आख्यान मूलक गद्य रचना हो । यो रोचक काल्पनिक विषयवस्तुमा आधारित हुन्छ । यसका पर्यायवाची शब्दका रूपमा अङ्ग्रेजीमा 'फोक्टेल्' हिन्दीमा 'किस्सा' नेपालीमा 'दन्त्यकथा' अछामी भाषिकामा 'बात' आदि रहेका छन् ।

२.३ लोककथाको परिभाषा र स्वरूप

लोककथा परापूर्वकालदेखि एक व्यक्तिवाट अर्को व्यक्तिमा श्रुतिस्मृति परम्परामा मात्र जीवित लोकसाहित्यको एक प्रमुख विधा हो । पछिल्लो समयमा आएर यसको खोज, अनुसन्धान गरी लेखन, प्रकाशन, अध्ययन, व्याख्या र विश्लेषण हुन थालेको पाइन्छ । यसै क्रममा लोककथामा निहित विषयवस्तुलाई आधार बनाएर लोककथाको परिचय दिने परिभाषा गर्ने कार्यको आरम्भ भयो तर अझै पनि प्रशस्तै लोकथाहरू लोकजगतमा श्रुतिस्मृति परम्परामै जीवित छन् । तिनको खोजी र अनुसन्धान हुन बाँकी छ । त्यसै कारण लोकथाका सम्बन्धमा विद्वान्हरूले दिएका परिभाषाहरूले पूर्णता पाउन सकेका छैनन् । आंशिक रूपमा भए तापनि केही विद्वान्हरूले लोककथालाई आ-आफ्नै ढङ्गले परिभाषित गरेका छन्, जसमध्ये केही परिभाषाहरू यस प्रकार छन् :-

सी.एस. वर्नका अनुसार :- लोककथा आफूमा तत्कालीन समयको चालचलन रीतिरिवाज, सामाजिक सांस्कृतिक विश्वास परम्परागत संस्कार, अनुष्ठान आदिको जीवित हस्ताक्षर र प्रतीकात्मक साक्षी हो ।^{११}

केशरी नारायण शुक्लका अनुसार :- काल्पनिक कथावस्तु भएको मनोरञ्जन र शिक्षा प्रदान गर्ने, काल्पनिक या साहसिक आख्यानयुक्त गद्यमूलक कलात्मक मौखिक काव्य नै लोककथा हा ।^{१२}

---

११ शम्भुप्रसाद कोइराला, लोकसाहित्य सिद्धान्त र विश्लेषण (विराटनगर: धरणी पुस्तक प्रतिष्ठान २०५५) पृ. ९७ ।

१२ केशरीनारायण शुक्ल, रुसी लोकसाहित्य (लखनऊ: हिन्दी समिति सूचना विभाग उत्तर प्रदेश इ. १९६७) पृ. २२६ ।

श्रीराम शर्माका अनुसार :- लोकजीवनका सुखदुःख, रीतिरिवाज, आस्था विश्वास, र परम्परालाई अभिव्यक्त गर्ने साहसिक सौन्दर्ययुक्त कथन प्रणालीमा आबद्ध कथालाई लोककथा भनिन्छ ।^{१३}

वासुदेव त्रिपाठीका अनुसार :- कथा मान्छेजति नै पुरानो छ । भन्ने सुनाउने परम्परामा विकसित कथा नै लोककथा हो । यसरी विकसित लोककथा वास्तवमा आदिम मान्छेको स्मारक निसानी हो र यसलाई हामी प्रेमसाथ पुस्ताप्रतिपुस्ता आफ्ना सम्भनामा सुरक्षित गर्दै आइरहेका छौं ।^{१४}

तुलसी दिवसका अनुसार :- लोककथामा मानवको अतीतमात्र होइन, वर्तमान पनि प्रतिध्वनित र निहित हुने गर्दछ ।^{१५}

मोतीलाल पराजुलीका अनुसार :- परम्परादेखि लोकसमुदायले सामूहिक सत्यका रूपमा स्वीकार गर्दै आएका, काल्पनिक कथावस्तु भएका, मनोरञ्जन पूर्ण, शिक्षाप्रद, गद्यमूलक, कल्पनात्मक मौखिक लोकाख्यानलाई लोककथा भनिन्छ । यसमा सामूहिक अवचेतनको प्रभाव रहनुका साथै भाषा रीतिरिवाज एवम् संस्कृति आदिमा आञ्चलिकताको प्रभाव रहन्छ ।^{१६}

उपर्युक्त विद्वान्हरूले दिएका परिभाषा एवम् परिचय र विशेषताको अध्ययन मननका आधारमा लोककथाको मूल स्वरूपलाई निम्नलिखित बुँदामा स्पष्ट पार्न सकिन्छ ;

१. लोककथा लोकजीवनका सामाजिक, सांस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्पराका प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति हुन् ।
२. यसमा मनोरञ्जन र शिक्षा प्रदान गर्ने तिलस्मी प्रवृत्तिको गद्यमूलक स्थान पाइन्छ ।

---

^{१३} श्रीराम शर्मा, पूर्ववत्, पृ. १०६ ।

^{१४} वासुदेव त्रिपाठी, 'लोकथाका मूल्यलाई औल्याउन खोज्दा', **हाम्रो संस्कृति** (वर्ष ३, अङ्क ३, २०२६) पृ. २७ ।

^{१५} चूडामणि बन्धु, **नेपाली लोकसाहित्य** (काठमाण्डौ: एकता डिस्टिब्युटर्स, बुक्स प्रा.लि. २०५८) पृ. २८४ ।

^{१६} मोतीलाल पराजुली पूर्ववत् पृ. १६ ।

३. लोकथामा मानवको अतीत र वर्तमान प्रतिध्वनित हुन्छ ।
४. यो लोकजीवनका सुखदुःख आस्था र विश्वासलाई साहित्यिक सौन्दर्ययुक्त कथन प्रणालीमा अभिव्यक्त गर्ने विधा हो ।
५. यसमा बहुल पात्र, विस्तृत परिवेश, छोटो अनौपचारिक भाषाका संवाद पाइन्छन् ।
६. यो कथन र श्रवण परम्परामा जीवित आदिम मान्छेको स्मारक निसानी हो ।
७. यसलाई लोकसमुदायले परम्परादेखि नै सामूहिक सत्यका रूपमा स्वीकार गरेका छन् ।
८. यसको विस्तार कतै लघु र कतै मझौला आयाममा अनुरेखीय ढाँचामा भएको हुन्छ ।
९. यसमा सामूहिक अवचेतनको र आञ्चलिकताको प्रभाव रहेको हुन्छ ।

माथि प्रस्तुत बुँदाका आधारमा लोककथालाई यसरी परिभाषित गर्न सकिन्छ । “लोकजीवनका सुख दुःख आस्था र विश्वासलाई अभिव्यक्त गर्ने मनोरञ्जनमूलक, शिक्षाप्रद, कथन श्रुतिपरम्परामा जीवित लोकसमुदायद्वारा सामूहिक सत्यका रूपमा स्वीकार गरिएको लोकाख्यानलाई लोककथा भनिन्छ ।” यो आधुनिकतादेखि टाढा हुन्छ । लोककथामा आदिम मानवका भावना हुन्छन् । यो आपूर्णमापूर्ण र स्वतन्त्र हुन्छ ।

२.४ लोककथाका विशेषता

लोककथा लोकसाहित्यको एक प्रमुख विधा हो । यसले वर्णनात्मक कथनद्वारा लोकसमुदायलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्दछ । लोककथामा लोकसमाजका सुखदुःख, पीडा, व्यथा, उत्साह, वैराग्य, चलाखी, बहादुरी, बुद्धिमानी आदि विविध अनुभूति र अनुभवको जीवन्त चित्रण गरिएको हुन्छ । यो मौखिक परम्परामा जीवित रहकाले अनवरत गतिशील र परिवर्तनशील हुन्छ । लोककथामा कल्पनामय रङ्गी चङ्गी अद्भूत अलौकिक घटनाको संयोजन भएको हुन्छ । विस्तृत विषय क्षेत्र लोककथाको हुने हुँदा यसका विशेषता पनि यति नै छन् भन्न गाह्रो छ, तापनि केही विद्वान्हरूले लोककथाका तत्व, गुण र धर्मका आधारमा विभिन्न विशेषताहरू प्रस्तुत गरेका छन्

तीमध्ये धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीका अनुसार लोककथाका विशेषता निम्नलिखित पाँच किसिमका छन् ।^{१७}

१. बनावट लोकरञ्जन हुनु,
२. रचनाकार अज्ञात हुनु,
३. तन्मयताप्रद शिल्पविधानका निमित्त अप्राकृत र अमानवीय तत्त्वको समावेश हुनु,
४. प्रेममय भावना प्रदर्शित हुनु,
५. रोमाञ्चमय अद्भूत तत्त्वको प्राधान्य रहनु आदि ।

शम्भुप्रसाद कोइरालाका विचारमा लोककथाका विशेषता आठ किसिमका छन् ।^{१८}

१. रचनाकारको अप्रत्यक्षता,
२. लोकरञ्जक संरचना,
३. अशिलल शृङ्गारको अभाव,
४. मानवीय मूल प्रवृत्तिको उद्बोधन,
५. रहस्य, रोमाञ्चक र अलौकिक तत्त्वको प्राधान्यता,
६. सुख र संयोगमा कथाको अन्त्य,
७. उत्सुकताको भावना,
८. सरल शैली आदि ।

तेजप्रकाश श्रेष्ठका अनुसार लोककथाका विशेषता आठ किसिमका छन् ।^{१९}

१. मौखिक परम्परा,

---

^{१७} दिलिप काफ्ले, नेपाली लोकसाहित्यको अनुसन्धान परम्परा (अप्रकाशित त्रि.वि. स्नातकोत्तर शोधपत्र २०५८) पृ. १०४ ।

^{१८} शम्भुप्रसाद कोइराला, पूर्ववत्, पृ. १०० ।

^{१९} तेजप्रकाश श्रेष्ठ, पूर्ववत्, पृ. ७७-६९ ।

२. कल्पनाको प्रबलता,
३. उपकारी भावना,
४. सामाजिक चेतनाको प्रधानता,
५. हास्य व्यङ्ग्यात्मकता,
६. सरलता र सुगमता,
७. स्थानीयता,
८. प्रतीकात्मकता आदि ।

यसरी विभिन्न विद्वान्हरूले विभिन्न समयमा उपर्युक्त लोककथाका विशेषतालाई निर्धारण गरे तापनि उक्त विशेषता मात्र पर्यप्त छन् भन्न सकिँदैन । त्यसैले यहाँ केही उपर्युक्त विशेषतासहित केही नवीन विशेषता थपेर निम्नलिखित उपशीर्षकमा लोककथाका विशेषताहरू प्रस्तुत गरिएका छन् ;

२.४.१ व्यापक विषयवस्तुको प्रयोग

लोककथा विस्तृत र व्यापक विषयक्षेत्र ओगट्ने लोकसाहित्यको एक विधा हो । यसको विषयवस्तु लौकिक र अलौकिक जे पनि हुनसक्छ ।^{२०} यसले लोकजगत्मा पाइने मानिस पशुपक्षी प्रकृतिक जगतका हुङ्गामाटो आदि पदार्थहरूलाई पनि विषयवस्तु बनाएको हुन्छ भने अलौकिक मानिने देवदेवी भूतप्रेत राक्षस आदिलाई पनि विषयवस्तु बनाएको हुन्छ । परम्परादेखि लोकसमुदायमा जीवित रहेका कारण लोकजगत्का चालचलन, राजा-महाराजाका, नीति-नियम, प्रथा प्रशासन, चलाखी धुर्त्याई आदि, मानव अनुभूतिका सुख, दुःख, इर्ष्या, द्वेष आदि विविध पक्षलाई लोककथाले आफ्नो विषयवस्तु बनाएको हुन्छ । त्यसैले जीवेन्द्रदेव गिरी लेख्छन् “लोककथाको विषयवस्तुको सीमा बाँध्न गाह्रो छ । तिनमा इतिहास, पुराण, धर्म, संस्कृति, समाज, प्रेम, साहसिकता, अलौकिकता आदि विभिन्न कुराहरूले स्थान पाएका हुन्छन् ।”^{२१} लोककथाले मानव जीवनका यथार्थ पक्षदेखि

^{२०} मोहन राज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, पूर्ववत्, पृ. ३७८ ।

^{२१} जीवेन्द्रदेव गिरी, पूर्ववत्, पृ. २४ ।

काल्पनिक यथार्थसम्मका जुनसुकै पक्षलाई पनि आफ्नो विषयक्षेत्र बनाउँछ । त्यसैले यसको विषयवस्तुमा व्यापकता छ ।

२.४.२ आख्यानतात्मकताको प्रधानता

लोककथा लोकसाहित्यको आख्यानयुक्त गद्य विद्या हो ।^{२२} यसमा पात्र र घटना एवम् परिवेशको चित्रण गरिएको हुन्छ । लोकथामा प्रयुक्त घटनाहरूमा स्थूल आख्यानको प्रयोग गरिएको हुन्छ । विभिन्न घटनाका आख्यानहरूलाई कथानक तन्तुले क्रमबद्ध शृङ्खलीकरण गरिएको हुन्छ र एउटा सिङ्गो लोककथाको आख्यानतात्मक स्वरूपको निर्माण भएको हुन्छ । लोककथाका घटनाको वर्णन भूतकालिक ढाँचामा गरिएको हुन्छ । अतः लोककथामा विविध पात्र घटना र परिवेशको चित्रण कथन शैलीमा गरिएको हुन्छ । यो लोककथाको अर्को विशेषता हो ।

२.४.३ कल्पनाको अधिक्यता

लोककथामा यथार्थभन्दा कल्पनाको प्रधानता रहन्छ । साधारण जनसमुदायको सरल, सहज र स्वाभाविक अभिव्यक्ति हुने हुँदा यसमा हार्दिकता पनि पाइन्छ । लोककथामा कल्पनाको माध्यमबाटै श्रोतालाई काल्पनिक आनन्द दिन अद्भूत किसिमका चरित्रको चित्रण र घटनाको विस्तार गरिएको हुन्छ । देवदेवी, राक्षस, तन्त्रमन्त्र, भूतप्रेत, साहस वीरता, परीअप्सरा आदिका अद्भूत रहस्यात्मक कथाहरूमा अझै कल्पनाको बढी मात्रामा प्रयोग भएको हुन्छ । “लोककथामा कल्पनाको आधारमा आकाश पाताल पनि जोडिएको हुन्छ ।”^{२३} पात्रहरू अदृश्य हुने, रूप परिवर्तन गर्ने, स्थलचर प्राणी पनि आकाशमा उड्ने, अतिरञ्जनामूलक कार्यको प्रस्तुति लोककथामा भएको हुन्छ । यस्ता कार्यले श्रोतावर्गमा कुतूहलता र मनोरञ्जन प्रदान गर्दछ । कल्पनाकै माध्यमबाट कथकेले नयाँ-नयाँ घटनाको सिर्जना गरी कथाको आयाम विस्तार गरेको हुन्छ ।

---

^{२२} मोतीलाल पराजुली, पूर्ववत्, पृ. १३ ।

^{२३} तेजप्रकाश श्रेष्ठ, पूर्ववत्, पृ. ७८ ।

२.४.४ सामाजिकताको प्रयोग

लोककथा समाजको साभा सम्पत्ति हो । समाजका धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, सामाजिक आदि विविधपक्ष लिएर लोककथाको निर्माण भएको हुन्छ । त्यसैले यो जीवनजगत्कै सेरोफरोमा घुम्छ । सामाजिक धरातललाई विषयवस्तु बनाएर लोककथाले रमाइला र रसिला तानावाना बुन्ने गरेको पाइन्छ ।^{२४} लोककथामा जनसाधारणका कटु भावनाको प्रयोगसँगै पहाडका उकाली ओराली वनपाखा एवम् तराई, मैदान, फाँट, नदीनाला आदि भौगोलिक समाजको चित्रण पनि भएको हुन्छ । लोककथामा सामूहिक अवचेतनको प्रभाव रहनुका साथै भाषा रीतिरिवाज एवम् संस्कृति आदिमा आञ्चलिकताको प्रभाव रहन्छ ।^{२५} लोककथाबाटै मानवको आद्य अवस्थाको र सामाजिक आदिम अवस्थाको जानकारी पाउन सकिने हुँदा आज समाजशास्त्री र मानवशास्त्रीहरूले पनि लोककथाको खोजी गर्ने गरेको पाइन्छ । अतः सामाजिकता लोककथाको एक अर्को महत्वपूर्ण विशेषता हो ।

२.४.५ मनोरञ्जनात्मकता

लोककथाका विभिन्न विशेषतामध्ये मनोरञ्जनात्मकता एक प्रमुख विशेषता हो । यसमा परी, अप्सरा, राजकुमार, राजकुमारी आदिका प्रेमप्रणय हाउभाउ र सौन्दर्य आदिको चित्रण भएको हुन्छ । जसले श्रोतामा मनोरञ्जन प्रदान गरेको हुन्छ । लोककथामा प्रयुक्त भूतप्रेत टुनामुना आदि चमत्कार विषयक कथाप्रसङ्गले जनमानसमा कुतूहलता ल्याई रोमाञ्चकता प्रदान गर्दछ । पशुपक्षी ढुङ्गामाटो आदि प्रकृति र जीव विषयक लोककथाको प्रमुख उद्देश्य नै मनोरञ्जन प्रदान गर्ने रहेको हुन्छ । ग्रामीण जगत्मा बसेर दिनभर कृषि र पशुपालनको कार्यले थकित मनस्थितिलाई हल्का पार्न होस् वा साना नानीहरूलाई खेलाउन वा भुलाउन होस् जनसाधारणले साँभ अँगोनाको डिलमा बसी लोककथा भनी मनोरञ्जन लिन्छन् । यसरी प्रेमप्रणयको प्रसङ्ग होस् वा तन्त्र मन्त्र आदिका अद्भूत घटनामा या प्रकृति र पशुपक्षी आदि जीवविषयक लोककथामा होस् प्रायः सबै लोककथाबाट मनोरञ्जन लिन सकिन्छ । त्यसैले मनोरञ्जनात्मकता लोककथाको मुख्य विशेषता हो ।

^{२४} कृष्णप्रसाद पराजुली, 'नेपाली लोककथामा सामाजिक प्रभाव' मधुपर्क २०५९, लोककथा विशेषाङ्क, पृ. १९ ।

^{२५} मोतीलाल पराजुली, पूर्ववत्, पृ. १६ ।

२.४.६ परिवर्तनशीलता

लोककथा एकस्थानबाट अर्को स्थान र एक जिब्रोबाट अर्को जिब्रोमा सदै-सदै विकसित हुँदै जान्छ ।^{२६} यसको निश्चित रचनाकार र वास्तविक लिखित रूप हुँदैन । यो मौखिक रूपमै एक स्थानबाट अर्को स्थान, एक परिवेशबाट अर्को परिवेश, एक पिँठीबाट अर्को पिँठीमा परिवर्तन हुँदै र सदै जान्छ । यसरी परिवर्तन हुँदा कतिपय लोककथाको संरचना, पात्र, आयाम आदिमै परिवर्तन र परिवर्द्धन भएको पनि पाइन्छ । कतिपय लोककथाको आकारमै संक्षेपीकृत भएको पनि पाइन्छ । यसरी संक्षेपीकृत हुँदा वा परिवर्तन र परिवर्द्धन हुँदा लोककथाको भाव र उद्देश्यमा भने आघात परेको हुँदैन । अतः लोककथा समय, स्थान र परिवेशअनुसार परिवर्तन, परिवर्द्धन र संक्षेपीकृत जे पनि हुने भएकाले परिवर्तनशील लोककथाको अर्को विशेषता हो ।

२.४.७ कुतूहलता

व्यक्तिको मनमा कुनै विषयका सम्बन्धमा उत्पन्न हुने उत्सुकता वा जिज्ञासालाई कुतूहलता भनिन्छ । यो लोककथाका केही अंश श्रोताले सुनिसकेपछि बाँकी अंश वा त्यसमा प्रयुक्त पात्र, घटना आदिका सम्बन्धमा के होला ? भनी तिनका हृदयमा जागृत हुन्छ र तिनमा एकाग्रता ल्याई लोककथाका घटना प्रसङ्गप्रति आकर्षित गर्छ । लोककथाहरू घटना प्रधान र रहस्यमूलक हुन्छन् । तिनमा अलौकिक पात्र र प्रसङ्गहरूको पनि चित्रण गरिएको हुन्छ । त्यस्ता घटना पात्र र प्रसङ्गले श्रोतामा कुतूहलता ल्याउँछ । ती घटनाको वर्णनसँगै श्रोतावर्गमा जिज्ञासाको परितृप्ति हुन गई आन्तरिक तृप्ति मिल्छ । कुतूहलताले श्रोतालाई पट्यार लाग्न दिँदैन । यसरी लोककथामा प्रयुक्त घटना र प्रसङ्गले श्रोतामा अब के होला ? भन्ने जिज्ञासा उत्पन्न गरी त्यसको वर्णनसँगै तिनको जिज्ञासाको परितृप्ति हुने भएकाले कुतूहलता लोककथाको अर्को विशेषता हो ।

---

^{२६} तेजप्रकाश श्रेष्ठ, पूर्ववत्, पृ. १३ ।

२.४.८ अभिप्रायको प्रयोग

अभिप्राय शब्दको अर्थ 'भाव' हो । यसको प्रभाव लोककथामा आदिदेखि अन्तसम्म आन्तरिक रूपमा रहेर त्यसलाई प्रभावकारी बनाइरहेको हुन्छ । यो लोककथाभिन्न पटक-पटक पुनरावृत्ति भइरहन्छ । यसले लोकलाई परम्परादेखि जुन अर्थ दियो त्यहीमात्र व्यक्त गर्दछ । यो रूढि हुन्छ । अभिप्रायले सामाजिक विश्वास लोकसंस्कृति, लोकपरम्परा आदि विविध मूल्यलाई झल्काइरहेको हुन्छ । अभिप्राय चरित्र, घटना, विचार र शैली आदिसँग रूढिगत अर्थ लिएर सम्बन्धित भएका हुन्छन् । अतः लोककला र लोकसाहित्यका आधारतत्त्व वा निर्माण तन्तुका रूपमा अभिप्रायलाई लिइन्छ ।^{२७} त्यसैले यो लोककथाको एक विशेषता हो ।

२.४.९ अतिशयोक्तिमूलकता

अतिशयोक्तिमूलकता भनेको कुनै पनि घटना विषयवस्तुलाई यथार्थभन्दा माथि उठाएर अलि बढी बढाई चढाई गरेर भन्नु हो । लोककथाको कथनका सन्दर्भमा कथकेले विभिन्न घटनामा अतिशयोक्तिको प्रयोग गरी श्रोतावर्गमा अतिरञ्जना ल्याउने काम गरेको हुन्छ । श्रोताहरू पनि अतिशयोक्तिमूलक घटना सुनेर काल्पनिक आनन्दमा मख्ख भएका पाइन्छन् । लोककथाका वाचकले आफ्नो कथनकला र हाउभाउसहित कथाको प्रस्तुति गर्छ र श्रोतामाभ्र अवास्तविकतामा वास्तविकताको विश्वास फैंलाउन सफल हुन्छ । लोककथामा घटनाहरूलाई तारतम्य मिलाएर अतिशयोक्तिमूलक ढङ्गले प्रस्तुत गर्नुको प्रमुख उद्देश्य श्रोतावर्गमा मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हुन्छ । प्रायः लोककथाका घटनाको चित्रणमा अतिशयोक्तिमूलकताको प्रयोग हुने भएकाले यो पनि लोककथाको एक अर्को विशेषता हो ।

२.४.१० गद्यात्मक सरल भाषाको प्रयोग

लोककथा लोकसाहित्यको आख्यानात्मक गद्य विद्या हो ।^{२८} कतिपय लोककथाहरूमा रोचकता, यथार्थता र सत्यता उद्बोधन गर्न बीच-बीचमा पद्यको

---

^{२७} मोतीलाल पराजुली, पूर्ववत्, पृ. १७ ।

^{२८} ऐजन, पृ. १३ ।

प्रयोग भएको पनि पाइन्छ ।^{२९} लोककथामा सामान्य पद्यको प्रयोग भए तापनि मूल रूपमा कथनको भाषा गद्य नै हो । यो ग्रामीण जनबोलीमा अभिव्यक्त हुने भएकाले लोक कथामा सरल, सहज, बोध्य भाषाको प्रयोग भएको हुन्छ । लोककथामा छोटो-छोटो वाक्यहरू रहेका हुन्छन् । संयुक्त र मिश्र वाक्यको प्रयोग भएको हुँदैन । लोककथाको संरचना, घटना, पात्र परिवर्तन हुने हुँदा यसको भाषा पनि परिवर्तनशील हुन्छ । स्थानीय भाषिका र स्थानीय बोलीको प्रभाव लोककथामा रहेको हुन्छ । लोककथाको भाषा आलङ्कारिक हुन्छ, तर त्यो स्वभाविक ढङ्गले प्रयोग भएको हुन्छ । अतः लोककथाको भाषा सरल, सहज, बोध्य स्वाभाविक र गद्यमय हुन्छ ।

२.४.११ वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग

लोककथा कथन र श्रवणमा जीवित लोक साहित्यको विधा हो । यसको कथन गर्दा कथकेले वर्णनात्मक शैलीमा गर्छ । लोककथाको वर्णन रोचक र स्वाभाविक हुन्छ । यसमा स्थानीयताको रङ रहेको पाइन्छ । लोककथाहरू मूलरूपमा वर्णनात्मक भए पनि कतै संवादको प्रयोग पनि भएको पाइन्छ ।^{३०} उक्त संवादले लोककथामा नाटकीय शैलीको फलक प्रस्तुत गर्छ । विशेष गरी विविध घटनाहरूको वर्णनमा वर्णनात्मक शैलीको विस्तृत प्रयोग भएको हुन्छ । लोककथाको वर्णन सरल र सहज हुन्छ र यसमा कथकेको मौलिकता पनि झल्किएको हुन्छ, जसले वातावरणलाई नै उत्साह र उल्लासमय बनाएको हुन्छ । अतः लोककथामा मुख्य रूपमा सरल सहज किसिमको वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग हुन्छ भने संवादको प्रयुक्ति भएको कथामा नाटकीय शैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

समग्रमा लोककथा विविध विषयवस्तुमा आधारित काल्पनिक, मनोरञ्जनमूलक, परिवर्तनशील सरल, सहज वर्णनात्मक, भाषाशैलीमा अभिव्यक्त आख्यानात्मक गद्य विधा हो । यसको उठान एकादेशबाट भई, सुन्नेलाई सुनको मालामा विश्रान्ति हुन्छ । यसमा उपदेशात्मकता सत्को शिक्षा दिने, सामाजिक साँस्कृतिक परम्परालाई वहन गर्ने, प्रायः सुखान्त घटनाको वर्णन हुने, भाग्यवादी

^{२९} शम्भुप्रसाद कोइराला पूर्ववत्, पृ. १०४ ।

^{३०} चुडामणि बन्धु, पूर्ववत्, पृ. २९० ।

प्रवृत्तिको चित्रण हुनेजस्ता अन्य विशेषताहरू पनि रहेका हुन्छन् । यिनै विशेषताहरूले गर्दा लोककथा लोकजीवनमा व्याप्त र प्रिय भएर रहेकोछ ।

२.५ लोककथाका संरचक तत्त्वहरू

लोककथाको सिङ्गो संचनामा आवश्यक पर्ने तत्त्वहरू नै लोककथाका तत्त्व हुन् । ती तत्त्वहरूलाई लोककथाका संरचक घटक, अवयव एवम् संरचक उपकरण पनि भनिन्छ । सबै तत्त्वको योगबाट लोककथाको निर्माण भएको हुन्छ । ती तत्त्वका बीचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध हुन्छ । ती तत्त्वहरू सबै लोककथाको निर्माणका लागि अनिवार्य हुन्छन् अर्थात् जसमध्ये कुनै एक तत्त्वको अभावमा पनि लोक कथा अपूर्ण हुन्छ ।

लोककथाका अनिवार्य तत्त्वहरू कुन-कुन हुन् ? भन्ने विषयमा लोककथाका अध्येताका बीचमा मतैक्यता छैन । भारतीय लोकसाहित्यविद् सत्येन्द्रका अनुसार “लोकमानस, उपयोग दृष्टि, अलङ्करण र वातावरण लोककथाका तत्त्व हुन् ।^{३१} श्रीराम शर्माका अनुसार कथावस्तु, पात्र, कथोपकथन, वातावरण, शैली, उद्देश्य लोककथाका तत्त्व हुन् ।^{३२} मोहनराज शर्मा र खगेन्द्र लुइटेल्का अनुसार कथानक, चरित्र, परिवेश, उद्देश्य, भाषा, शैली लोककथाका तत्त्व हुन् ।^{३३}

यसरी विभिन्न विद्वानहरूले लोककथाका तत्त्वका सम्बन्धमा केही भिन्न र केही समान मतहरू राखेतापनि यस शोधपत्रमा लोककथाका तत्त्वहरू कथावस्तु, पात्र/चरित्र, संवाद, परिवेश, उद्देश्य, अभिप्राय भाषाशैली आदिलाई निर्धारण गरिएको छ । तिनको सङ्क्षिप्त परिचय निम्नानुसार छ ।

२.५.१ कथावस्तु

कथावस्तु लोककथाको प्रमुख तत्त्व हो । लोककथा आख्यानयुक्त हुनेहुँदा कथावस्तुविना लोककथा बन्न सक्दैन । लोककथाको विषयवस्तु यतिमात्र छ भनेर परिसीमामा बाँध्न गाह्रो छ । लोक कथाको विषयवस्तु पौराणिक, ऐतिहासिक,

^{३१} सत्येन्द्र, लोकसाहित्य विज्ञान (आगरा शिवलाल अग्रवाल एन्ड कम्पनी , दोसं. इ. १९७१) पृ. १७० ।

^{३२} श्रीराम शर्मा, पूर्ववत्, पृ. १११ ।

^{३३} मोहनराज शर्मा, खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, पूर्ववत्, पृ. ३७५ ।

काल्पनिक, साँस्कृतिक, स्वैरकाल्पनिक, किंवदन्तिमूलक, प्राकृतिक जैविक आदि विश्व ब्रह्माण्डका जुनसुकै विषयसँग सम्बन्धित हुन सक्छ लोककथाको विषयवस्तु सम्भाव्य विषयवस्तु भन्दा असम्भाव्य काल्पनिक विषयसँग बढी सम्बन्धित रहेको हुन्छ । काल्पनिक विषयसँग सम्बन्धित विषयवस्तुले र सन्दर्भले लोककथालाई कथकेले कथनको सन्दर्भमा आपूले सुनेको भन्दा बढी अलौकिक रोमाञ्चक बनाउन नवीन सन्दर्भ जोडेर पनि भन्न सक्छ । यस्तो अवस्थामा लोककथाको विषयवस्तुमा परिवर्तन आउन सक्छ र नयाँ विषयवस्तु पनि जोडिएको हुन सक्छ । अतः लोककथाको विषयवस्तु विश्व ब्रह्माण्डको कुनै पनि वस्तु सन्दर्भ वा कुनै कल्पनामा आधारित पनि हुन सक्छ । यसको विषयवस्तुको क्षेत्र विस्तृत र व्यापक छ । यसरी विस्तृत व्यापक क्षेत्रलाई ओगट्न सफल लोककथाको विषयवस्तुलाई घटनाहरूलाई कथानक तन्तुले जोड्ने काम गरेको हुन्छ । उक्त कथानक आदि मध्ये र अन्त्यको शृङ्खलामा विस्तारित भएको हुन्छ । लोककथाको विषयवस्तुको सुरुवात एकादेश ..... बाट भएर “भन्नेवेला खुरूखुरू आउलामा” पुगेर अवसान हुन्छ ।

२.५.२ पात्र/चरित्र

लोककथाको संरचना तयार पार्ने विभिन्न अवयवहरूमध्ये दोस्रो महत्वपूर्ण अवयव पात्र वा चरित्र हो । पात्रले नै लोककथाको कथानकसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राखी त्यसलाई गति दिने काम गरेको हुन्छ । त्यसैले प्रतापचन्द्र प्रधानले कथावस्तुलाई कथाको शरीर र पात्रलाई त्यसको प्राण स्वीकार गरेका छन् ।^{३४} लोककथामा कल्पनाको व्यापक प्रयोग हुने भएकाले तिनमा प्रयुक्त पात्रहरू पनि यथार्थ भन्दा कल्पनिक धरातलबाट टिपिएका हुन्छन् । लोककथामा घटित घटनाका भोक्ता पात्र नै हुन् । तिनले नै घटनालाई साकार रूप दिएका हुन्छन् । लोककथामा पात्रहरू स्त्री, पुरुष, सजीव, निर्जीव, लौकिक, अलौकिक, मानवीय, मानवेत्तर आदि विभिन्न प्रकृतिका र स्वभावका रहेका हुन्छन् । लोककथामा मानवेतर पात्रले पनि मानवले गर्ने विविध क्रियाको प्रतिनिधित्व गरेका हुन्छन् ।^{३५} अलौकिक किसिमका देवदेवी,

^{३४} प्रतापचन्द्र प्रधान, नेपाली उपन्यास परम्परा र पृष्ठभूमि, (दार्जलिङ दीपा प्रकाशन २०२०), पृ. ४५ ।

^{३५} मुगामाया राई, सोलुखुम्बु जिल्लाका राई जातिमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण (अप्रकाशित त्रि.वि. स्नातकोत्तर शोधपत्र २०५५) पृ. ३७ ।

भूत प्रेत, आदि पात्रले र धामी बोक्सी आदि पात्रहरूले लोकविश्वासलाई प्रस्तुत गरेका हुन्छन् । यस्ता पात्रहरू कपोल कल्पित हुन्छन् ।

२.५.३ संवाद

संवाद भन्नाले दुई वा दुई भन्दा बढी पात्रहरूका बीचमा हुने कुराकानी वा वार्तालाप हो । संवादले प्रत्यक्ष रूपमा वा परोक्ष रूपमा कथानकको विकास र चरित्रको रहस्योद्घाटन गर्छ । यो लोककथाको तेस्रो तत्व हो । लोकथाका पात्रहरूका बीचमा भएका कुराकानी सोभै श्रोतामाभ नपुगी वक्ता मार्फत श्रोताका माभमा प्रस्तुत हुने भएकाले लोककथाको संवाद सिथिल किसिमको हुन्छ । लोककथामा संवाद भन्दा कथावस्तुको वर्णनको अधिक्य हुन्छ । यसमा मानवेतर पात्र र निर्जीव पात्रले पनि मानवीय पात्र भैँ दोहोरो संवाद गर्छन् । त्यस्तो संवादलाई यथार्थको धरातलबाट हेर्दा अस्वभाविकभैँ लागे तापनि त्यसको काल्पनिक अर्थ खोज्दा स्वभाविक देखिन्छ । यस्तो संवादले वक्ताश्रोताका बीच मनोरञ्जन दिने काम पनि गरेको हुन्छ । संवादले लोककथालाई नाटकीय रूप दिई अभैँ रोचक बनाउने काम पनि गरेको हुन्छ ।

२.५.४ परिवेश

परिवेश शब्दले लोककथाका घटना घटेको स्थान, समय र वातावरणलाई जनाउँछ । लोककथाको विषयवस्तु विस्तृत र व्यापक हुने हुँदा यसको परिवेश पनि विस्तृत रहेको हुन्छ । मुख्यतः लोककथाको परिवेशलाई लौकिक र अलौकिक गरी दुई किसिममा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । लौकिक परिवेशअन्तर्गत ग्रामीण, आञ्चलिक र दरवारिया आदि परिवेश पर्दछन् भने अलौकिक परिवेशअन्तर्गत स्वर्ग, नर्क, परिलोक, अप्सारालोक आदि काल्पनिक परिवेश पर्दछन् ।^{३६} लौकिक परिवेशबाट श्रोतावर्गलाई आफ्नो ग्रामीण जनजीवन व्यवहार, रहनसहन, सामाजिक परिस्थिति, जीवन सोचाइ आदिको जानकारी हुन्छ । अलौकिक परिवेश काल्पनिक परिवेश भएकाले यसले मुख्यतः श्रोतालाई मनोरञ्जन दिन्छ । स्वर्ग, नर्क आदि परिवेशको चित्रणले काल्पनिक विश्वास र भयको भाव सिर्जना गरी सही बाटो हिँड्ने प्रेरणा

^{३६} अनितादेवी भट्टराई, पाँचथर जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण (अप्रकाशित, त्रि.वि. स्नातकोत्तर शोधपत्र २०६१ पृ. ३७ ।

पनि श्रोतावर्गलाई दिन्छ । लोककथाको कथ्यठाउँ आँगन, पिँढी, ओटालो, अँगोठो आदि हो भने समय मुख्य रूपमा रात्रिकालीन साँझ हो । परिवेश लोककथाको कार्य गर्ने एक किसिमको थलो हो । यसले पात्रलाई सक्रिय तुल्याउँछ ।

२.५.५ उद्देश्य

उद्देश्य लोककथाको अनिवार्य तत्व हो । यो मानव शरीरमा रक्तसञ्चार प्रणाली व्याप्त भएभैं लोककथामा व्याप्त रहेको हुन्छ । त्यसैले उद्देश्यलाई लोककथाको सूक्ष्मतत्त्व भनिन्छ । लोककथाको कथन श्रवणको उद्देश्य एउटा मात्र नभएर विषय सन्दर्भअनुसार धेरै पनि हमहुन सक्छन् । विभिन्न लोककथाहरूको प्रमुख उद्देश्य मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो । यो उद्देश्य प्रायः सबै लोककथामा रहेको हुन्छ । यसका अतिरिक्त विषयअनुसार सामाजिक लोककथाले सामाजिक रहन, सहन, जीवनपद्धति आदिको जानकारी दिने उद्देश्य लिएको हुन्छ भने ऐतिहासिक विषयक लोककथाले ऐतिहासिक विषयको ज्ञान दिने उद्देश्य लिएको हुन्छ । पशुपक्षी, धार्मिक आदि विषयवस्तुमा आधारित लोककथाले नैतिक उपदेश र धार्मिक उपदेश दिने उद्देश्य लिएको हुन्छ । यसरी विषयअनुसार लोककथाले सामाजिक सांस्कृतिक नैतिक औपदेशिक शिक्षादीक्षा आदि विभिन्न कुराको जानकारी दिने उद्देश्य लिएको हुन्छ । त्यसैले उद्देश्यलाई लोककथाको एक महत्वपूर्ण तत्त्वका रूपमा लिइन्छ ।

२.५.६ अभिप्राय

लोककथामा परम्परागत रूढ अर्थ अभिव्यक्त गर्ने तत्त्व अभिप्राय हो जसको प्रभाव कथानकभरि देखिन्छ ।^{३७} यसले कथानक गतिदिने, आकस्मिक मोड ल्याउने, चरित्रलाई स्पष्ट्याउने र रोचकता दिने काम पनि गर्छ । यो लोकथालाई प्रभावपूर्ण बनाउने स्थिर तत्त्व हो । यो लोककथामा पटक-पटक दोहोरिएर आउने लघुतम तत्त्व हो । प्राचीन मानवले अनुभव गरेका आद्यविम्बहरूलाई लोकथामा अभिप्रायका रूपमा लिइन्छ । परमात्मा, देवता, राक्षस, भूतप्रेत, बोक्सी आदि अमूर्त विषय आद्यकल्पनाका मानस विम्ब हुन् ।^{३८} अभिप्रायले लोजीवनका यस्तै आद्यविम्बलाई

^{३७} कृष्णदेव उपाध्याय, लोकसाहित्यकी भूमिका, (इलाहाबाद: साहित्य भवन प्रा. लि. इ. १९९२) पृ. १४१ ।

^{३८} मोतीलाल पराजुली, पूर्ववत् पृ. १८ ।

सङ्केत गर्ने हुँदा लोककथामा यसलाई अनिवार्य तत्त्वका रूपमा लिइन्छ । अभिप्राय लोककथाका घटना विचार र पात्र आदिमा अन्तर्भूत भएर आउने गर्छ ।

२.५.७ भाषाशैली

लोककथाको कथनको माध्यम भाषा हो । यो मौखिक, आञ्चलिक र स्थानीयताको रङ्गमा रङ्गिएको हुन्छ । लोककथाको भाषा सरल, सहज र सम्प्रेष्य हुन्छ । लोककथाका वाक्यहरू संयुक्त र मिश्र नभएर छोटोछोटा सरल किसिमका हुन्छन् । यसमा प्रयोग गरिने भाषा अनौपचारिक हुने भए तापनि स्वाभाविक अलङ्कारको प्रयोग लोककथामा भएको हुन्छ । लोककथाको कथन वर्णनात्मक गद्यढाँचामा गरिन्छ । समय र कालअनुसार लोककथाका कथकहरू परिवर्तन हुँदै जाने हुँदा त्यसको रूपमा पनि परिवर्तन र परिवर्द्धन हुन्छ अनि भाषामा पनि परिवर्तन आउँछ ।

लोककथाको कथन गर्ने ढङ्गलाई शैली भनिन्छ । यसको प्रमुख कथन शैली वर्णनात्मक शैली हो । कथकले कथनका समयमा हाउभाउ सहित प्रस्तुति गर्नेहुँदा लोककथामा संवादको पनि प्रयोग हुन्छ । संवादको प्रयोग भएका लोककथा नाटकीय शैलीका हुन्छन् । लोककथाको उठान एकादेशबाट गरिन्छ र अन्त ..... भन्ने बेला खुरु खुरु मुखमा आउलाजस्ता अभिव्यक्तिमा गएर हुन्छ ।^{३९}

यिनै विभिन्न तत्त्व संरचक अवयवको आधारमा लोककथाको निर्माण भएको हुन्छ । यी तत्त्वहरूका अतिरिक्त दृष्टिविन्दुलाई पनि लोककथाका तत्त्वका रूपमा भनिएको पाइन्छ तर यो अनिवार्य तत्त्वत्व नभएर गौण तत्त्व हो । मुखतः कथावस्तु, पात्र, संवाद, परिवेश, उद्देश्य, अभिप्राय र भाषाशैली नै अनिवार्य तत्त्वहरू हुन् । यीमध्ये एकतत्त्वको अभावमा पनि लोककथा अधुरो अपुरो हुनगर्ने आफ्नो उद्देश्यमा पनि विचलित हुन सक्छ ।

---

^{३९} योगेन्द्र बजगाई, **अछामी टुक्काको अध्ययन** (अप्रकाशित त्रि.वि. स्नातकोत्तर शोधपत्र २०६२), पृ. ३० ।

२.६ लोककथाको वर्गीकरण

लोककथा विश्वकै कथाहरूको मूल आदि श्रोत हो ।^{४०} यिनको सङ्कलन प्राचीन कालदेखि हुँदैआए तापनि स्पष्टरूपमा वर्गीकरण भने त्यतिखेर हुन सकेको पाइँदैन ।^{४१} प्राचीन संस्कृत साहित्यका आचार्यहरूले वरु कथा साहित्यलाई नै 'कथा र आख्यायिका' गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरेका छन् ।^{४२} प्रसिद्ध ध्वनिशास्त्री आनन्द बर्द्धनले 'परीकथा, सकलकथा र खण्डकथा गरी कथाका तीन भेद मानेका छन् । अर्का विद्वान् हरिभद्राचार्यले अर्थकथा, कामकथा, धर्मकथा र सङ्कीर्णकथा गरी कथालाई चार प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन् ।^{४३} यी वर्गीकरण गरिएका कथाहरूमा केही लोककथाहरू पनि रहेका छन् तर पनि तिनको वर्गीकरणको प्रमुख आधार कथा साहित्य नै भएकाले यी विभाजनले लोककथालाई समेट्न सकेको छैन ।

बीसौं शताब्दीमा आएर पाश्चात्य जगत्का विद्वान्हरूले लोककथाको गम्भीर अध्ययन गरी तिनको वर्गीकरण गरेका छन् । तीमध्ये सर जर्ज लरेन्स गोमेले लोककथालाई दन्त्यकथा, वीरकथा, वीरगाथा, स्थान विषयक ऐतिहासिक कथा गरी चार किसिमका वर्गीकरण गरेका छन् ।^{४४} अर्का विद्वान् एन्टी अर्नेले पशुपक्षीकथा शुद्ध कथा, हँस्यौली तथा चुटकिला लघुकथा गरी लोककथालाई तीन किसिममा वर्गीकराड गरेका छन् ।^{४५} स्टिथ थम्सन लोककथाको वर्गीकरण गर्ने प्रमुख आधार स्वरूपलाई बनाएर तिनलाई किंवदन्ती तथा परम्परागत कथाहरू, परीकथा, पशुपक्षीका कथा, जातिकथा या पञ्चतन्त्रीय कथा र पौराणिक कथा गरी पाँच किसिममा वर्गीकरण गरेका छन् ।

उपर्युक्त वर्गीकरणहरूमध्ये गोमेको वर्गीकरणले अंग्रेजी समाजमा प्रचलित लोककथाको स्वरूपलाई मात्र समेटेको छ भने अर्ने र थम्सनको वर्गीकरणले गोमेको

---

^{४०} केशवप्रसाद उपाध्याय, साहित्य प्रकाश (पुलचोक ललितपुर: साभाप्रकाशनको छापाखाना छैटौं सं. २०५९), पृ. ११५ ।

^{४१} चूडामणि बन्धु, पूर्ववत्, पृ. २० ।

^{४२} तुलसी दिवस, पूर्ववत्, पृ. २० ।

^{४३} ऐजन, पृ. २१ ।

^{४४} चूडामणि बन्धु, पूर्ववत्, पृ. २९१क ।

^{४५} ऐजन ।

भन्दा केही विस्तृत परिवेशका लोककथाको स्वरूपलाई समेटेको छ तर नेपाली माटोमा जीवित लोककथाको विषय र मर्मलाई भने समेट्न सकेको पाइँदैन ।

यस्तै आधुनिक समयका पूर्वीय विद्वान्हरूमध्ये भारतीय विद्वान् सत्येन्द्र र कृष्णदेव उपाध्यायको लोककथाको वर्गीकरण उल्लेखनीय छ ; जसमध्ये सत्येन्द्रले लोककथालाई मूल रूपमा गाथा, वीरगाथा या अवदानगाथा र कहानी गरी जम्मा तीन भागमा विभाजन गरी सूक्ष्म रूपमा फेरि आठभागमा विभाजन गरेका छन् ।^{४६} अर्का विद्वान् कृष्णदेव उपाध्यायले लोककथालाई उपदेशकथा, व्रतकथा, प्रेमकथा, मनोरञ्जन कथा, सामाजिक कथा, पौराणिक कथा, गरी छ भागमा विभाजन गरेका छन् ।^{४७} यी दुवै विद्वान्हरूको वर्गीकरणको प्रमुख आधार वर्ण्य विषय रहेको छ । उक्त वर्गीकरणले पाश्चात्य जगतका विद्वान्हरूका तुलनामा नेपाली लोककथामा केही निकटता देखाएको छ र केही भारतीय सांस्कृतिक सामाजिक परम्परा र संस्कार आदिको झलकमा विशेष जोड दिन खोजेको पनि देखिन्छ ।

नेपाली जगतका लोक साहित्यका विद्वान्हरूले पनि लोककथाको अध्ययन, वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने प्रशस्त प्रयास गरेका छन् । ती मध्ये तुलसी दिवसले विविध विषयवस्तु, पात्र, पात्रका स्वभाव र लोककथाका विशेषता आदिलाई वर्गीकरणको प्रमुख आधार बनाई लोककथालाई दशवर्ग र त्यसभित्र उपवर्गीकरण पनि राखेर वर्गीकरण गरेका छन् ।^{४८} जसको समीक्षा तल गरिएको छ । धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीले लोककथालाई पाँच भागमा वर्गीकरण गरेका छन् ।^{४९} अर्का विद्वान् शम्भुप्रसाद कोइरालाले पनि लोककथाका विविध विषयवस्तु, पात्र, परिवेश, विशेषता आदिलाई केन्द्रबिन्दु बनाएर पाँचप्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन् ।^{५०}

---

^{४६} तुलसी दिवस, पूर्ववत् पृ. ३० ।

^{४७} तुलसी दिवस, पूर्ववत् पृ. ३० ।

^{४८} तुलसी दिवस, पूर्ववत् पृ. ३२ ।

^{४९} तुलसी दिवस, पूर्ववत् पृ. ३८ ।

^{५०} धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी, नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, (काठकाडौं : त्रिवि. पाविने, २०४१) पृ. ३४६ ।

मोतीलाल पराजुलीले पौराणिक, सामाजिक, ऐतिहासिक र अतीमानवीय गरी लोककथा चार किसिमका हुन सक्ने उल्लेख गरेका छन् ।^{५१}

तुलसी दिवसद्वारा गरिएको नेपाली लोककथाको वर्गीकरण :

१. सांस्कृतिक ऐतिहासिक लोककथा
२. अर्तीउपदेशका लोककथा
३. पशुपक्षीका लोककथा
४. मानवका विशेष स्वभाव र प्रवृत्तिका लोककथा
५. अतिमानवीय रूपका लोककथा
६. दैवी लोककथा
७. फलफूलका लोककथा
८. साहस तथा बहादुरीका लोककथा
९. धार्मिक लोककथा
१०. विविध लोककथा आदि

तुलसी दिवसको यस वर्गीकरणमध्ये चौथो, पाचौं र नवौं वर्गीकरण अन्तर्गत उपवर्गीकरण पनि देखिएका छन् । जसमध्ये चौथोमा मानव विशेषका स्वभाव तथा प्रवृत्तिका आधारमा (क) ठगी तथा चलाखीका लोककथा (ख) मूर्ख्याईका लोककथा (ग) लोभी तथा कन्जुसका लोककथा (घ) विश्वासघातका लोककथा गरी चार उपवर्गीकरण रहेका छन् । पाँचौं वर्गीकरणअन्तर्गत अतिमानवीय रूपलाई आधारमा (क) भूत तथा राक्षसका लोककथा (ख) बोक्सी तथा जादुका लोककथा (ग) परी तथा अप्सराका लोककथा गरी तीन उपवर्गीकरण रहेका छन् । नवौं वर्गीकरण अन्तर्गत

---

^{५१} मोतीलाल पराजुली, धर्मात्मा राजा, (पोखरा: पश्चिमाञ्चल वाङ्मय परिषद, २०५९) पृ. ४ ।

धर्मका आधारमा (क) व्रतलोककथा (ख) पौराणिक लोककथा गरी दुई उपवर्गीकरण रहेका छन् ।

तुलसी दिवसको यस वर्गीकरणमा एउटै किसिमको विषय र विशेषता भएका लोककथाको वर्गीकरण पुनः दोहोरिन पुगेको छ र खालि लामो मात्र हुन गएको छ । जस्तै: 'मानवविशेषका स्वभाव र प्रवृत्तिका लोककथा' अन्तर्गत नै 'साहस तथा बहादुरीका लोककथा' राख्न सकिन्छ । पहिलो नवौं वर्गीकरणमा रहेका सांस्कृतिक र धार्मिक लोककथालाई पनि एउटै विषयसँग सम्बन्धित भएका कारण एउटै वर्गीकरणभित्र राख्न उपयुक्त हुन्छ । यति लामो वर्गीकरण गरेर फेरि 'विविध लोककथा' भन्न पनि औचित्यपूर्ण ठहरिन्न । त्यसैले यस शोधपत्रमा तुलसी दिवस सहित अन्य विद्वान्हरूद्वारा गरिएको वर्गीकरणलाई अध्ययन गरेर संक्षिप्त रूपमा समग्र लोककथालाई समेट्ने गरी निम्न पाँच किसिमले वर्गीकरण गरी तिनको संक्षिप्त विश्लेषण पनि गरिएको छ । जुन यस प्रकार छ :

१. सामाजिक लोककथा
२. ऐतिहासिक लोककथा
३. पशुपक्षी तथा फलफूलका लोककथा
४. धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोककथा
५. अतिमानवीय तथा परामानवीय रूपका लोककथा

२.६.१ सामाजिक लोककथा

सामाजिक जीवनबाट लिइएका पात्र र घटनामा आधारित लोककथालाई सामाजिक लोककथा भनिन्छ । यसवर्गमा पर्ने लोककथामा सामाजिक अवस्था, सामाजिक आर्थिक स्थिति र सामाजिक वर्गको पनि चित्रण भएको हुन्छ । समाजमा व्याप्त सुखदुःख, रीसराग, न्यायअन्याय, प्रेमविच्छोड, घातप्रतिघात, प्रतिशोध, धुत्याई चलाखी, विवाह, बालविवाह, बहुविवाह, सतीप्रथा, अनमेल विवाह, पारिवारिक भ्रै-भ्रगडा गरिवी राजनैतिक व्यवस्था, राजनैतिक नियम, सङ्गठन आदि विविध कुराहरूको चित्रण सामाजिक लोक कथामा भएको हुन्छ । सामाजिक लोककथाले लोकको सामूहिक भावनाको अभिव्यक्ति दिनुका साथै समाजमा स्थित जातीयता र

स्थानीयताको भलक दिने गर्छ । उदाहरणका लागि 'बुधेको बुद्धि' सामाजिक लोककथा हो ।

२.६.२ ऐतिहासिक लोककथा

ऐतिहासिक व्यक्ति, घटना, स्थान तथा जनश्रुतिसँग सम्बन्धित लोककथाहरू ऐतिहासिक लोककथा हुन् । ऐतिहासिक लोककथाको विषय राजामहाराजा, विशिष्ट व्यक्तित्व, स्थानीय देवदेवी, किम्बदन्तीहरू, पूराकथा र सांस्कृतिक घटना आदिसँग सम्बन्धित रहेका हुन्छन् ।^{५२}

सृष्टि उत्पत्तिको व्याख्यात्मक लोककथाहरू पनि यसै वर्गभित्र पर्दछन् । यस वर्गमा पर्ने लोककथाहरू अन्य वर्गमा पर्ने कथाका तुलनामा बढी तथ्यमूलक हुन्छन् र आंशिक रूपमा अतिरञ्जनामूलक प्रसङ्गको पनि समावेश भएको हुन्छ । ऐतिहासिक लोककथाले प्राचीन राजनैतिक, सामाजिक र सांस्कृतिक घटनाहरूको चित्रण गरेर परम्पराको गरिमा बुझ्न सहयोग गर्छन् । 'कुमारनसिंहको कथा' यसवर्गमा पर्ने कथा हो ।

२.६.३ पशुपक्षी तथा फलफूलका लोककथा

पशुपक्षीसँग सम्बन्धित लोककथाका प्रमुख पात्रहरू पशुपक्षीहरू नै रहेका हुन्छन् भने फलफूलसँग सम्बन्धित लोककथाका प्रमुख पात्रहरू फलफूल रूख आदि रहेका हुन्छन् । यस किसिमका कथाहरू रोचक नैतिक, उपदेशात्मक हुन्छन् । पशुपक्षी तथा फलफूलसँग सम्बन्धित लोककथामा प्रयुक्त पात्रहरूले मानवीय पात्रकाभै बोलन, संवाद गर्न सफल हुन्छन् र यी पात्रहरू चलाखी र बहादुरीपूर्ण कार्य गर्न निकै सक्षम देखिन्छन् । पशुपक्षी र फलफूल सम्बन्धित कथाहरू हास्यमूलक र व्यङ्ग्यात्मक पनि हुन्छन् । यस्ता कथा तुलनात्मक रूपमा सरल प्रकृतिका हुने हुनाले बालबालिकाहरूले भनै मनपराउने गर्छन् । पशुपक्षी तथा फलफूल सम्बन्धी लोककथाको उदाहरणका रूपमा 'गिणधनी माता र गण चुकेको कथा', 'बुद्धिजीवी बोकेको कथा', 'कदु मुल्याय' आदिलाई लिन सकिन्छ ।

---

^{५२} ऐजन पृ. ३९ ।

२.६.४ धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोककथा

धर्मकर्म, पूजापाठ, व्रत, उपासना, संस्कार, रीतिरिवाज, आदिसँग सम्बन्धित कथाहरू धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोककथाहरू हुन् । यस किसिमका कथाहरूको मुख्य विषयको श्रोत वेद, रामायण, महाभारत, भगवद्गीता र कर्मकाण्ड सम्बन्धी ग्रन्थ, पुराणहरू, र नीतिमूलक ग्रन्थहरू रहेका छन् । धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोककथाहरूले नैतिक उपदेश प्रदान गर्ने परलोक सुधारको मार्ग प्रदर्शन गर्ने प्रमुख उद्देश्य लिएका हुन्छन् । सांस्कृतिक परम्परामा आधारित कथाहरूमा स्थानीय परम्परा संस्कारको झलक पाइनुका साथै विभिन्न व्रत, चाडपर्व, उत्सव र अनुष्ठानको चित्रण पनि गरिएको पाइन्छ । सांस्कृतिक लोककथाहरूले महिलावर्गमा पुरुषवर्गको भन्दा बढी प्रभाव जमाएको पाइन्छ । धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोककथाहरूमा देवदेवी, ईश्वर, राजामहाराजाका महान् एवम् उदार कार्य र चरित्रको प्रस्तुति गरिएको हुन्छ जसले श्रोतावर्गमा चरित्र निर्माणको र चरित्र सुधारको शिक्षा दिनुका साथै उनीहरूलाई भावुक बनाउने, भक्तिपरक बनाउने, उनमा भाग्यवादी प्रवृत्ति बढाउने काम गरेको हुन्छ । यस शोधपत्रमा रहेका 'लोभको फल र दानीको भाग्य' एवम् "यम व्रतको फल" धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोककथाहरू हुन् ।

२.६.५ अतिमानवीय तथा परामानवीय रूपका लोककथा

अतिमानवीय रूपका लोककथा भन्नाले सबै मानवमा हुने स्वभावभन्दा भिन्ने प्रवृत्ति र कार्यलाई गर्न समर्थ पात्रका चरित्रहरूको प्रस्तुति गरिएका लोककथालाई बुझ्नुपर्छ । अर्थात् अतिमानवीय रूपका लोककथाका पात्रहरू असम्भव लाग्ने कार्यलाई पनि सम्भव तुल्याउन सक्छन् । यस किसिमका कथाको विषयवस्तु पनि अतिरञ्जनात्मक हुन्छ र विशेष गरी मनोरञ्जन प्रदान गर्ने उद्देश्यले यस किसिमका कथाको कथन गरिन्छ । अतिमानवीय रूपका कथामा मान्छेमा हुने चलाखी धुर्याइँ, मुख्याइँ, ठगी, अविश्वास, इर्ष्या, डाह आदि दुश्चरित्रको चित्रण गरी मानवमा हुने खराब प्रवृत्तिलाई उजिल्याउने प्रयास गरिएको हुन्छ । कतिपय अमानवीय लोककथामा स्मित व्यङ्ग्यको प्रयोगसमेत भएको हुन्छ । उदाहरणको लागि "राजकुमारको कथा" यस किसिमको कथा हो ।

परामानवीय रूपका लोककथा भन्नाले मानव र देवी पात्रहरूभन्दा उत्तरका तिलस्मी र जादुमय प्रकृतिका भूत, प्रेत, पिचास, राक्षस, डाँकिनी, परी, अप्सरा, बोक्सी, जादुगर, तान्त्रिक आदि पात्रहरूका अद्भूत, चमत्कारी, भयावहपूर्ण कार्यहरूको चित्रण गरिएका कथाहरू छन् । यस किसिमका कथाहरू रोचक, कुतूहलपूर्ण, आश्चर्यलाग्दा, मनोरञ्जनमूलक, डर एवम् त्रासको भाव सिर्जना गर्ने खालका पनि हुन्छन् ।

समग्रमा नेपाली लोककथाहरूलाई मोटामोटी रूपमा यिनै पाँचवर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यो लोककथाका विषयवस्तु, पात्र, उद्देश्यहरूलाई मूलभूत आधार बनाएर गरिएको वर्गीकरण हो ।

२.७ लोककथासाग नजिकको सम्बन्ध राख्ने अन्यविधाहरू

२.७.१ लोककथा र लोकगाथा

लोककथा र लोकगाथा लोकसाहित्यमा प्रचलित प्रसिद्ध विधा हुन् यिनीहरूमा निम्नकिसिमका समानताहरू पाउन सकिन्छ । कथावस्तु, पात्र, परिवेश, संवाद, उद्देश्य, अभिप्राय, भाषा आदि । लोककथा र लोकगाथा मौखिक परम्परामा जीवित, आख्यानमूलक, सरल सहज, अलङ्कृत, अकृत्रिम भाषाको प्रयोग हुने, बहुल पात्र र परिवेशको प्रयोग हुने, वर्णनात्मक प्रस्तुति भएका परिवर्तनशील जस्ता समान विशेषतामा आधारित विधा हुन् । यी दुबै विधामा स्थानीयताको झलक पनि समान किसिमको रहेको हुन्छ । यति समानता हुँदा हुँदै पनि धेरै भिन्नता पनि लोककथा र लोकगाथामा पाउन सकिन्छ ।

लोकगाथामा लोककथाकाभन्दा भिन्नै गीत र नृत्य तत्त्वको समावेश भएको पाइन्छ । गाथा गीतिलयमा गाइने पद्यात्मक विधा हो भने लोककथा गद्यात्मक भाषामा कथन गरिने विधा हो । यी दुबै विधामा सामाजिक ऐतिहासिक पौराणिक आदि विविध विषयहरू रहने भए तापनि लोकगाथामा प्रमुख विषयका रूपमा ऐतिहासिक विषयवस्तुहरूको संयोजन भएको हुन्छ । लोकगाथामा वीरचरित्रहरूको वीरतापूर्ण कार्यको र दुःखद अन्त्यको बढी चित्रण गरिएको हुने हुँदा यसमा वीर र करुण भावको अभिव्यक्ति हुन्छ भने लोककथामा बढी मनोरञ्जनमूलक, नैतिक उपदेशात्मक, हास्य र व्यङ्ग्यभाव अभिव्यक्ति भएको हुन्छ । लोकगाथा

लोककथाभन्दा बढी वस्तुपरक हुन्छन् । लोकगाथामा लोककथाकभन्दा बढी नाटकीय शैलीको प्रयोग हुनुकासाथै कुनै कुनै गाथामा नृत्य र बाद्यको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । लोकगाथाको सुरुवात मङ्गलाचरण गरेर गरिन्छ भने लोककथाको सुरुवात एकादेशबाट गरिएको हुन्छ । लोककथा लोकगाथाभन्दा सरल र सहज भएका कारण बढी लोकप्रिय हुन्छन् । यसलाई लोकसमुदायका स-साना केटा-केटी पनि भन्न सक्छन् भने लोकगाथा गीतात्मक, ऐतिहासिक हुने भएका कारण सबैले गाउन सक्दैनन् । यो लोककथाका तुलनामा बौद्धिक जटिल विधा हो । यी दुवै विधाको कथावस्तु अनुरेखीय ढाँचामा शृङ्खलित भएको पाइएता पनि आयामका दृष्टिले लोककथाभन्दा लोकगाथा अभै विस्तृत किसिमका हुन्छन् ।

अतः लोककथा र लोकगाथा केही समान र केही असमान पक्ष भएका अलग-अलग विधा भए तापनि यी दुवैको अन्य विधाका तुलनामा सम्बन्धगत निकटता छ ।

२.७.२ लोककथा र लोकनाटक

लोककथा र लोकनाटक दुवै लोकसाहित्यका छुट्टाछुट्टै स्वतन्त्र विधा हुन् । लोककथाको जस्तै लोकनाटकको पनि उत्पत्तिका बारेमा मतैक्यता पाइँदैन । यी दुवै विधा मौखिक परम्परामा जीवित, एकपुस्ताबाट अर्कोपुस्तामा हस्तान्तरित, स्थानीयताको रङ्ग भएका परिवर्तनशील विधा हुन् । लोककथा र लोकनाटकका कथावस्तु, भाषा, उद्देश्य आदि केही संरचक घटकहरू समान किसिमका छन् भने अन्य संवाद, पात्रहरूको प्रयोग द्वन्द्व, रङ्गमञ्च, गीत, बाद्य, नृत्यादि तत्व, अभिनय आदि तत्वहरू भने लोककथाकाभन्दा भिन्नै रहेका हुन्छन् । लोककथामा सामान्य संवादको प्रयोग भएको पाइन्छ भने लोकनाटकमा संवाद मुख्य रूपमा रहेर नाटकीय शैली नै प्रमुख रूपमा रहेको हुन्छ । लोकनाटक कथाभै आगन, पिँढीमा भनिने नभएर खुला रङ्गमञ्चमा भेषभूषासहित साजसज्जाका साथ अभिनयात्मक पाराले प्रस्तुत गरिने विधा हो । त्यसैले यसलाई लोककथाकभै कथ्य-श्रव्य विधा नभनेर श्रव्य-दृश्य विधा भनिन्छ । लोकनाटकमा प्रायः पुरुष पात्रहरूको प्रयोग भएको हुन्छ र ती पात्रहरू नै स्त्री पात्रहरूको भेषमा रङ्गमञ्चमा उपस्थित भएका हुन्छन् ।^{५३} लोककथाका भन्दा लोकनाटकका पात्रहरू प्रायः जिउँदा र जागदा बढी सक्रिया

^{५३} जीवेन्द्रदेव गिरी, पूर्ववत् पृ. २८ ।

हुन्छन् । यी दुबै विधाको प्रमुख उद्देश्य मनोरञ्जन प्रदान गर्ने हो, दुबै विधा लोकजीवनका साक्षात् सम्पत्ति हुन् ।

लोककथा र लोकनाटक दुबै विधामा आख्यानात्मकता रहेता पनि कथाको भन्दा लोकनाटकको भाषा बढी पद्यमय हुन्छ । यसमा गीतितत्त्व, नृत्यतत्त्व र वाद्यबादन पनि हुनेहुँदा लोककथाभन्दा लोकनाटकले बढी मनोरञ्जन प्रदान गर्छ । यी दुबै विधाको आख्यान कार्य र कारणको शृङ्खलामा उडिनियर क्रमिक रेखीय ढाँचामा अधि बढेको हुन्छ र दुबै विधाको विषयवस्तु सामाजिक, पौराणिक, ऐतिहासिक आदि जे पनि हुन सक्छ । लोककथाभन्दा लोकनाटक पनि लघु र विस्तृत दुबै आयामको हुने भएता पनि लोकनाटकले लोककथाभन्दा अझै ठूलो आयाम लिन सक्छ । लोकनाटकको सुरुवात मङ्गलाचरण गरेर गरिन्छ भने लोककथाको सुरुवात, 'एकादेश ..... उहिल्यैको कुरा..... हो' बाट गरिन्छ ।

अतः लोककथा र लोकनाटक निकटको सम्बन्ध राख्ने केही समान र केही असमानपक्ष रहेका लोक साहित्यका दुईटा भिन्न विधा हुन् ।

२.७.३ लोककथा र आधुनिक कथा

लोककथा र आधुनिककथा दुबै कथा विधा नै भएकाले यिनमा केही समानता पाइनु स्वाभाविकै हो । यी दुबै किसिमका कथा गद्यात्मक, आख्यानात्मक र आयामगत संक्षिप्त हुन्छन् । मुख्यतः लोककथा र आधुनिककथाका कथावस्तु, पात्र, परिवेश, उद्देश्य भाषाशैली आदि अवयव वा तत्त्वहरूमा समानता पाइएता पनि सूक्ष्म दृष्टिले हेर्दा थुप्रै भिन्नताहरू पनि पाइन्छन् ।

लोककथाको जन्म मानवको जन्म र भाषाको उत्पत्तिसँगै भएको हो भने आधुनिक कथाको जन्म इसाको उन्नइसौं शताब्दीको दोस्रो दशकदेखि मात्र भएको हो ।^{५४} लोककथा परम्परादेखि श्रुतिस्मृति परम्परामा जीवित रचनाकार अज्ञात रहेको, लोकजगतकै एक साक्षात् सम्पत्ति हो भने आधुनिक कथा चाहिँ लेख्यपाठ्य परम्परामा जीवित, कुनै एक निश्चित व्यक्ति प्रतिभाद्वारा सिर्जित वैयक्तिक सम्पत्ति हो । लोककथाको विषय रहस्यमय, रोमाञ्चक, तिलस्मी, घटना, वीरता, त्याग, प्रेम,

^{५४} केशवप्रसाद उपाध्याय, पूर्ववत् पृ. ११६ ।

इतिहास, दर्शन, नीति, धर्म, साहस आदि रहेको हुन्छ तर आधुनिक कथाको विषय मर्त्यलोक स्थित समकालीन परिस्थिति नरनारीका आन्तरिक तथा वाह्य मर्म र व्यथा, चिन्ता र दिनचर्या, रगत -पसिना, हाँसो-आँसु, आदि रहेको हुन्छ । लोककथा र आधुनिककथाका कथानकलाई गति दिनेकाम पात्र वा चरित्रले नै गर्छन् तर यी दुवै कथाका पात्रहरूको संयोजनमा भने तात्त्विक भिन्नता पाइन्छ । लोककथाका पात्रहरूमा मानवीय, अतिमानवीय, पशुपक्षी, वृक्ष, नदी पहाड र अन्य प्राकृतिक वस्तुहरू पनि आउँछन् । यी प्रायः मानवको यथार्थ जीवनभन्दा बढी अतिरञ्जनात्मक पाराका हुन्छन् तर आधुनिक कथाका पात्रहरू विशेष गरी यथार्थ मूलक हुन्छन् ।^{५५}

लोककथामा मानव जगत र काल्पनिक जगतको चित्रण गरिएको हुन्छ । यसमा मानव मनका आद्यबिम्बहरू सङ्गृहित भएका हुन्छन् । आधुनिक कथामा मानवीय यथार्थ जगतको चित्रण र मानवीय मनस्थितिका विभिन्न तहमा रहेका कुन्ठाहरूको अभिव्यक्ति पनि भएको हुन्छ । लोककथाको अभिव्यक्ति सरल, सहज, स्वाभाविक, सम्प्रेष्य, अनौपचारिक, गद्यात्मक र आंशिक पद्यमिश्रित भाषामा भएको हुन्छ । यो परिवर्तनशील हुन्छ । यसको शैली मुख्यतः वर्णनात्मक र सामान्य संवादात्मक रहेको हुन्छ ।

आधुनिक कथाको भाषा, औपचारिक, जटिल, आलङ्कारिक, कृत्रिम, वैयक्तिक, किसिमको रहेको हुन्छ । यसको शैली वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक दुबै किसिमको हुन्छ । अभै आजकल उत्तरआधुनिकतावादका प्रभावका कारण आधुनिक कथाका स्वरूपमै विधामिश्रण र विधा भञ्जनक भएको पाइन्छ । लोककथाको प्रमुख उद्देश्य मनोरञ्जन प्रदान गर्ने हो र यसले नैतिक धार्मिक उपदेश दिने, ऐतिहासिक सामाजिक विविध पक्षको ज्ञान दिने उद्देश्य लिएको हुन्छ भने आधुनिक कथाको मुख्य उद्देश्य मनोविनोद गराउँदै सामाजिक सुधार र सामाजिक क्रान्तिको सन्देश दिनु रहेको हुन्छ ।^{५६}

लोककथाको आरम्भ एकादेशवाट, उहिल्यैको कुरा हो ..... आदिवाट भएर 'भन्ने बेला मुखमा खुरुखुरु आउला' मा गएर अवसान हुन्छ भने आधुनिक कथाको

^{५५} चूडामणि बन्धु, पूर्ववत् पृ. २८९ ।

^{५६} केशवप्रसाद उपाध्याय, पूर्ववत् पृ. ११७ ।

आरम्भ र अवसान यस्तै हुन्छ भन्ने केही आधार छैन । लोककथाको कथानक अनुरेखीय ढाँचामा विस्तारित हुन्छ भने आधुनिक कथाको कथानक ढाँचा पहिले अनुरेखीय ढाँचामै थियो तर आजकल वर्तुलित ढाँचाको प्रयोग पनि हुन थालेको पाइन्छ । लोककथा लोकका स्वतः स्फूर्त अभिव्यक्ति हुन भने आधुनिककथा कुनै निश्चित सिद्धान्तमा आधारित हुन्छन् ।

यसरी लोककथा र आधुनिक कथा दुवै कथा विधा नै भएता पनि यिनमा केही समानता र बढी असमानता पाउन सकिन्छ ।

२.८ नेपाली लोककथाको सत्तलन र अध्ययन परम्परा

लोककथाको उत्पत्ति सर्वप्रथम कहाँ कहिले कसरी भयो भन्ने बारेमा तिथि मिति किटान गरेर भन्न सजिलो छैन तै पनि लोककथा सुन्ने र सुनाउने परम्परा प्राचीन हो । जुन समयमा मानवको जिब्रोले वर्ण उच्चारण गर्न थाल्यो र मानव मस्तिष्कमा नियन्त्रण केन्द्रको विकास हुन थाल्यो त्यसै बेलादेखि मानव समाजमा आफ्ना अनुभवका कुराहरूलाई सुनाउने र अरूबाट सुन्ने परम्परा बस्यो ।^{५७} त्यतिखेर कै कथित घटना वा कथावस्तुलाई हामी लोककथा भन्दछौं । लोककथाका उत्पत्तिका सन्दर्भमा वासुदेव त्रिपाठीले “मान्छेले भाषा पाउनुभन्दा पनि पहिले आदिम मान्छेले मानसिक भाषामा नै कथा भन्यो र सुन्यो होला” भनी उल्लेख गरेका छन् ।^{५८} यी भनाइहरूका आधारमाभन्दा लोककथाको इतिहास मानवको ऐतिहासिक परम्परासँग जोडिएको छ, र प्राचीन कालदेखि हस्तान्तरित हुँदै लोककथाहरू जीवित छन् । सामान्यतया लोककथाको रचना र कथन श्रवणको प्रचलन हरेक जातिको सभ्यताको विकाससँगै जोडिएको हुन्छ । नेपाली जाति आर्य संस्कृतिको पक्षधर भएको हुनाले नेपाली लोककथाको परम्परा पनि आर्यसभ्यता जतिकै पुरानो छ । नेपाली लोककथाहरू पनि आदिम समयदेखि निर्मित हुँदै आएका र हालसम्म पनि मौखिक रूपमै समाजमा घटिएर रहेका छन् । त्यसैले नेपाली लोककथाको उत्पत्ति र विकासलाई क्रमिक शृङ्खलामा राखेर हेर्दा आदिम समयदेखि हालसम्म विभिन्न चरणमा देखाउन निकै कठिन छ । यद्यपि धर्मराजा थापा र हंसपुरे सुवेदीले नेपाली

^{५७} जनकलाल शर्मा, **हाम्रो समाज**, (काठमाडौं : साभा प्रकाशन वि.सं. २०४९) पृ. १६५ ।

^{५८} मुगामाया राई, **पूर्ववत्** पृ. ४० ।

लोककथाको परम्परालाई आधार मानी नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना १२०४१) नामक पुस्तकमा दुई तरिकाले कालविभाजन गरेका छन् ।^{५९}

१. नेपाली लोककथा: प्रथम काल - सुरुवात १९५८ ।

२. नेपाली लोककथा: द्वितीय काल - १९५९ देखि

अर्का विद्वान् मोतीलाल पराजुलीले 'मधुपर्क' (२०५९) लोकसाहित्य विशेषाङ्कमा 'नेपाली लोककथाको सङ्कलन र अध्ययन परम्परा' शीर्षक राखी त्यसमा नेपाली लोककथालाई निम्नलिखित चार चरणमा विभाजन गरेका छन् ।^{६०}

क) पृष्ठभूमि (आरम्भ देखि - १८३० सम्म)

ख) अनूदित लोकाख्यान परम्परा (१८३१ - १९९५ सम्म)

ग) नेपाली लोककथाको सङ्कलन परम्परा (१९९६ - देखि आजसम्म)

घ) नेपाली लोककथाको अध्ययन विश्लेषण र अनुसन्धान (२०२५ देखि आजसम्म)

उपर्युक्त विद्वान्हरूद्वारा गरिएका काल विभाजनमध्ये पहिलो काल विभाजनमा कुनै वैज्ञानिकतानै छैन भने दोस्रो कालविभाजन वैज्ञानिक हुँदाहुँदै पनि नेपाली लोककथाको अध्ययनका क्षेत्रमा देखिएको सैद्धान्तिक अध्ययन परम्परालाई परम्परागत अध्ययन परम्पराभित्र समेट्ने काम गरिएको छ । सैद्धान्तिक अध्ययन सुरु भइसकेपछि त्यसलाई परम्परागत अध्ययन परम्परामै समेट्न ठीक हुँदैन । तसर्थ, यही कुरालाई मध्यनजर गरे नेपाली लोककथालाई यस शोधपत्रमा निम्नलिखित पाँच चरणमा विभाजन गरिएको छ ।

१. पृष्ठभूमिकाल (आरम्भ देखि १८३० सम्म)

२. अनुवाद रूपान्तरण परम्परा (१८३१-१९९५ सम्म)

३. विशुद्ध सङ्कलन परम्परा (१९९६ -२०२५ सम्म)

---

^{५९} धर्मराज थापा र हंशपुरे सुवेदी, पूर्ववत् पृ. १२८ ।

^{६०} मोतीलाल पराजुली, 'नेपाली लोककथाको सङ्कलन र अध्ययन परम्परा' 'मधुपर्क', लोककथा विशेषाङ्क (२०५९) पृ. २२४ ।

४. परम्परागत अध्ययन अनुसन्धान र विश्लेषण परम्परा (२०२६-२०५३ सम्म)

५. सैद्धान्तिक अध्ययन अनुसन्धान विश्लेषण परम्परा (२०५४ हालसम्म)

१. पृष्ठभूमिकाल (आरम्भ देखि १८३० सम्म)

लोककथाको उत्पत्ति र विकास सम्बन्धित जाति र सभ्यतासँगै गाँसिएको छः तसर्थ, नेपाली लोककथाको उत्पत्ति र विकासको चर्चा गर्दा पनि नेपालीहरूको जातीय विकास र सभ्यताको विकाससम्म पुग्नु आवश्यक देखिन्छ । नेपाली लोककथाले नेपाली भाषाको विकास हुनु र लेख्यरूप पाउनुअघि (छैटौँ शताब्दी पूर्व) नै मौखिक रूपमा आफ्नो स्वरूप ग्रहण गरी विस्तारित भईसकेको हुनुपर्छ । आजको संस्कृतिलाई हेर्दा वि.सं. छैटौँ शताब्दी पूर्व पनि नेपाली जातिको छुट्टै अस्तित्व रहेको थियो भन्ने सङ्केत पाइन्छ । नेपालीहरूको मूल संस्कृति आर्य संस्कृति हो र तिनीहरूको ज्ञानको मूलक्षेत्र संस्कृत वाङ्मय र संस्कृत भाषा हो । संस्कृत वाङ्मयमा रहेका हजारौं आख्यान उपाख्यानहरू लोकसंस्कृति र लोकपरम्पराका रूपमा नेपाली जनजीवनमा अभै पनि व्यवहृत हुँदै आइरहेका छन् । अतः नेपाली लोककथाको पृष्ठभूमिका रूपमा तिनै संस्कृत वाङ्मय र तिनबाट प्रचलनमा आएका लोककथाहरूलाई लिनु उपयुक्त हुन्छ ।

आर्यहरूको मूलग्रन्थ वेद हो । यसमा पुरुरवा र उर्वशी एवम् यम-यमीका संवादहरू पनि रहेका छन् । तिनका आख्यानका सङ्केतहरू भेटिन्छन् ।^{६१} ब्राम्हण ग्रन्थ, उपनिषद् तथा पुराण आदिमा पनि वेदका आख्यान र लोकाख्यान व्यापक रूपमा रहेका पाइन्छन् । यिनै वाङ्मयबाट प्रभावित पौराणिक कथाहरू नेपाली लोककथाका रूपमा भित्रिएका छन् । यसरी भित्रिने लोककथाहरूमा 'काल र लालको कथा' 'महादेवले पनि हानु पन्यो', 'वैकुण्ठ लोक सधै खालि हुन्छ', आदि पर्दछन् ।

नेपाली लोककथामा वैदिक एवम् पौराणिक वाङ्मयले प्रभाव पारेभै लौकिक संस्कृत, प्राकृत, र अर्धप्राकृत भाषाका वाङ्मयले पनि उत्तिकै प्रभाव पारेको छ । रामायण, महाभारत, पञ्चतन्त्र, सुकशप्तति आदि लौकिक संस्कृत वा आख्यानहरू पत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा नेपाली लोककथाका आधार बनेका छन् । हितोपदेश,

^{६१} शरदचन्द्र शर्मा भट्टराई, माध्यामिक नेपाली गद्याख्यान, (काठमाडौं : नेपाली राजकीय प्रज्ञा पतिष्ठान २०५०) पृ. २९ ।

सिंहासन द्वात्रिंशिका, सुकशप्तति आदि कथाहरू त नेपाली भाषामा सोभै अनुवाद भएका पनि छन् । गुणाढ्यद्वारा पैशाची प्राकृत भाषामा रूपान्तरण गरिएको 'बृहत्कथा' एवम् प्राकृत र पाली भाषामै लेखिएका वैद्वजातकमाला, गाथासप्तति तथा कथासारित्सागर आदि नेपाली लोककथाका प्रत्यक्ष स्रोत हुन् । यीबाहेक भारतीय उपमहाद्वीपमा प्रतापी राजाहरूका रूपमा विख्यात विक्रमादित्य, भर्तृहरि, राजा भोज आदिका चरित्रमा आधारित अतिरञ्जित किंवदन्तिहरूले पनि नेपाली लोककथाको रूपमा प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

समग्रमा वैदिक वाङ्मयदेखि नेपाली साहित्यको विकास हुनु पूर्व नेपाली भाषामा लिखित नेपाली लोककथाका कुनै पनि सामग्री नपाइएकाले यस समयलाई नेपाली लोककथाको पृष्ठभूमिकालका रूपमा मात्र राख्न सकिन्छ । यो चरण नेपाली लोककथाको प्रेरणा र प्रभाव ग्रहणको समय मात्र हो ।

२. अनुवाद रूपान्तरण परम्परा (१८३१-१९९५ सम्म)

नेपाली भाषाका मौलिक लोककथाको सङ्कलन हुनुभन्दा पूर्व संस्कृत, हिन्दी, उर्दू फारसी आदि भाषामा प्रचलनमा रहेका नैतिक औपदेशिक तथा रोमाञ्चकारी गद्याख्यानहरूको अनुवाद गरिएको थियो । जसमध्ये नैतिक, औपदेशिक र व्रतमा आधारित संस्कृतका आख्यानहरूलाई नेपाली भाषामा रूपमान्तरण गर्ने काम संस्कृतका विद्वान्हरूले गरेका थिए भने भारतमा अध्ययनार्थ बसेका नेपाली युवा विद्यार्थीहरूले फारसी, उर्दू र हिन्दी आदि भाषाका रोमाञ्चकारी प्रेमपरक आख्यानहरूलाई नेपाली भाषामा प्रकाशित भएपछि अन्य नेपाली भाषाका पाठकहरूले पनि यिनीहरूको अध्ययन गर्न थाले र तिनको लेखन कार्यमा पनि प्रभाव पार्न यस्ता आख्यानहरू सफल भए । यिनै अनुदित आख्यानहरूको योगदानबाटै नेपाली लोककथाको विकासक्रमले अग्रगति लगेको छ, जसको अनुवाद र प्रकाशनको अवस्था निम्नानुसार छ :-

- क) संस्कृत स्रोतबाट अनुवाद गरिएका लोककथाहरू,
- ख) हिन्दी, उर्दू, फारसी आदि भाषाबाट अनुवाद गरिएका लोककथाहरू,
- ग) स्रोत नखुलेका लोककथाहरू,

क) संस्कृत स्रोतबाट अनुवाद गरिएका लोककथाहरू

नेपाली विद्वान्हरूले संस्कृत वाङ्मयका विभिन्न ग्रन्थहरूबाट रोमाञ्चक एवम् शिक्षाप्रद आख्यानलाई नेपाली भाषामा रूपान्तरण गरे । रूपान्तरित कृतिको मूल स्रोत पौराणिककथा, तन्त्रकथा र दृष्टान्तकथा आदि थिए । उक्त कृतिहरू रोमाञ्चक र शिक्षाप्रद थिए । यस्ता कृतिहरू नेपाली भाषामा प्रचुरतामा रहेका छन् र केही कृतिहरू प्रकाशित भइसकेका छन् भने केही कृतिहरू अझै पाण्डुलिपिमै छन् । जसमध्ये अझै लेखक अज्ञात रहेका 'तक्षकनागको कथा' (१८३१) भानुदत्तको 'हितोपदेश मित्रलाभ' (१८३३) देखि लिएर सत्यनारायण व्रतकथा (१८७२) सम्मका थुप्रै कृतिहरू पाण्डुलिपिमै पाइएका छन् । प्रकाशनमा आएका कृतिहरूमा हरिहर शर्माको स्वस्थानी व्रतकथा (१९४२) र सत्यनारायण व्रतकथा (१९४८) रहेका छन् । नरदेवको नलोपाख्यान (१९५९) दामोदरराज पण्डितको रत्न दन्त्यकथा (१९६२) नित्यानन्द सिग्देलको नल दमयन्ती (१९९०) लगायतका थुप्रै आख्यानात्मक कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् ।

ख) हिन्दी, उर्दू र फारसी आदि भाषाबाट अनुवाद गरिएका लोककथाहरू

नेपाली साहित्यको प्राथमिक तथा माध्यमिककालीन समयमा अध्ययनार्थ बनारसमा गएका विद्यार्थीहरूलाई हिन्दी, उर्दू र फारसी भाषामा लोकप्रिय रहेका ऐयारी रोमाञ्चकारी प्रेमख्यानले प्रभाव पार्यो र तिनीहरूले उक्त आख्यानहरूको नेपाली भाषामा अनुवाद गरी प्रकाशन गरे । यसरी अनुवाद गरी प्रकाशन गरेका कृतिहरूले नेपालीहरूको मानसमा निकै प्रभाव जमाउन सके र कालान्तरमा गएर उक्त आख्यानहरू नै लोककथाका रूपमा परिणत भए । यस्ता लोकाख्यानहरूमध्ये कतिपय अझै पाण्डुलिपिमै सुरक्षित छन् भने कतिपय प्रकाशित भइसकेका छन् ।

उपर्युक्त स्रोतबाट तत्कालीन समयमा नेपाली भाषामा रूपान्तरण गरिएका केही उल्लेखनीय कृतिहरू यसप्रकार छन् :-

हरिहर शर्माको 'शुकबहत्तरी' (१९५०), नरदेव पाण्डेको 'वीरवल चातुरी' (१९५६), भैरवप्रसाद शर्माको 'सुन्नेकथा' (पहिलो गुच्छा) (१९७१), शम्भुप्रसाद दुङ्गेलका 'अकवर वीरवल विलास' (१९७३), 'आतिमताई कथा' (१९८१),

‘गुलबकावली’ (१९८१), सदाशिव शर्माको ‘बीरवल कौतुक’ (१९८२), पद्मप्रसाद उपाध्यायको ‘अच्चम्मको बच्चाको कथा’ (१९८५) आदि रहेका छन् ।

ग) स्रोत नखुलेका लोककथाहरू

नेपाली साहित्यको प्राथमिक तथा माध्यमिक कालीन समयमा हिन्दी, उर्दू र फारसी आदि भाषाहरूबाट नेपाली भाषामा अनुवाद गरिएका प्रेमाख्यानमूलक कृतिहरूमध्ये स्रोत नखुलेका कृतिहरूमा ‘लालहीराको कथा’ र ‘मधुमालतीको कथा’ रहेका छन् । उक्त कृतिहरूमा प्रयुक्त शैलीलाई दृष्टिगत गरी केही विद्वान्हरूले ‘यी कृतिहरू फारसी स्रोतका हुन्’ पनि भनेका छन् तर यिनको वास्तविक स्रोत खुल्न अझै बाँकी छ ।

समग्रमा हेर्दा नेपाली साहित्यको प्राथमिक तथा माध्यमिक कालको समयावधि ओगटेको नेपाली लोककथाको अनुवाद रूपान्तरण परम्परामा थुप्रै संस्कृत, हिन्दी, उर्दू र फारसी आदि भाषाका रोमाञ्चक, नैतिक औपदेशिक तथा प्रेमाख्यानहरू नेपाली भाषामा रूपान्तरित भएका छन् । भारतमा बसेका विद्यार्थी तथा अन्य संस्कृतका विद्वान्हरूले यो कार्य गरे । रूपान्तरित कृतिहरूमध्ये धेरै जसोको रूपान्तरणको स्रोत खुल्न सकेको छ भने केही कृतिको खुलेको छैन । यसरी रूपान्तरित गरिएका कृतिहरूमध्ये केही कृतिहरूले पछिल्लो चरणमा गएर मौलिकता पनि प्राप्त गरेका छन् ।

३. विशुद्ध सङ्कलन परम्परा (१९९६-२०२५ सम्म)

शुद्ध एवम् स्तरीय भाषामा नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित मौलिक तथा स्तरीय लोककथाहरूलाई सङ्कलन र सङ्ग्रहहरूका रूपमा प्रकाशन गर्ने कार्यको थालनीसँगै १९९६ मा विशुद्ध सङ्कलन परम्पराको जन्म भएको हो । यस परम्पराको प्रथम प्रकाशित कृति बोधविक्रम अधिकारीको ‘नेपाली दन्त्यकथा’ (१९९६) हो । उक्त लोककथा सङ्ग्रहमा सङ्कलित कतिपय लोककथाहरू संस्कृत भाषाबाट स्तरीय नेपाली भाषामा सोभै रूपमान्तरण गरिएका छन् तथापि अधिकांश लोककथाहरू नेपाली माटो र हावापानीले भिजेका छन् । नेपाली जनजीवनमा प्रचलित नेपाली भाषा, शैली र परिवेश अनुरूपका लोककथाहरू यस कृतिमा सङ्कलित छन् । नेपाली लोकसंस्कृति र साहित्यको संरक्षणका लागि तत्कालीन नेपाल सरकारले १९९९ मा

नेपाली लोककथाहरूको सङ्कलन गरी पठाउन भनी गाउँ गाउँमा आदेश दियो । उक्त कार्यले पनि नेपाली लोककथाको सङ्कलनको कार्यमा महत्वपूर्ण योगदान दिएको मान्न सकिन्छ । यस पछिको समयमा नेपाली लोककथाको सङ्कलन र प्रकाशन गर्ने कार्यमा विभिन्न व्यक्तिको र संस्थाहरूको ठूलो भूमिका रहेको छ, जसमध्ये केही प्रमुख विद्वान् र तिनका प्रमुख कृतिहरू यसप्रकारका छन् : ललितजङ्ग सिजापतिको 'दन्त्यकथा माला' (२००३) र 'नेपालका लोकथा' (२०२४) सुवर्णशम्शेर जवराका 'दन्त्यकथा' (२००५) र 'नेपाली ऐतिहासिक कथा सङ्ग्रह' (२००८) शिवमणि प्रधान र अमरमणि प्रधानको 'कथाकहानी' (२०११), जुजुमान कुसलेको 'सुनौला कथा' (२०१६), इमानसिंह चेम्जोङको 'किराँती दन्त्यकथा' (२०२१), करुणाकर वैद्यको 'नेपाली दन्त्यकथा सङ्ग्रह' (२०२२), पासाङ् गोपर्माको 'बुहारी' कथासङ्ग्रह (२०२४) आदि हुन् ।

समग्रमा नेपाली लोककथाको विकासमा यो चरण सङ्कलन र प्रकाशनका दृष्टिले महत्वपूर्ण रहेको छ । यसकालमा नेपाली भाषाका लोककथाहरू हिन्दी र अङ्ग्रेजीमा पनि रूपान्तरित भएका छन् । यो यस चरणको अर्को महत्वपूर्ण कार्य हो । उक्त समयमा थालिएको नेपाली लोककथाको विशुद्ध सङ्कलन कार्य अझै पनि तीव्रताका रूपमा विकसित भइरहेको पाइन्छ ।

४. परम्परागत अध्ययन अनुसन्धान र विश्लेषण परम्परा (२०२६ - २०५३)

नेपाली लोककथाको परम्परागत अध्ययन अनुसन्धान र विश्लेषण गर्ने परम्पराको थालनी वासुदेव त्रिपाठीद्वारा 'लोकथाका मूल्यहरूलाई औल्याउन खोज्दा' शीर्षकको लेख 'हाम्रो संस्कृति' (२०२६) पत्रिकामा प्रकाशित भएपछि भएको हो । यस लेखमा उनले लोककथाको उत्पत्ति, परिचय र विकासलाई समेत कोट्याएर "भन्ने र सुन्ने परम्परामा विकसित कथा नै लोककथा हुन्" भन्दै परिभाषित गर्ने जमर्को पनि गरेका छन् ।^{६२} यसै पत्रिकामा माधवभक्त शर्माको पनि 'लोककथा' शीर्षकको एक लेख प्रकाशित भएको छ, जसमा लोककथाले आफ्नो लोक सांस्कृतिको पहिचान गराउने कुरा उल्लेख गरिएको छ, र यिनको एउटा लोककथा पनि सङ्कलित

^{६२} वासुदेव त्रिपाठी, पूर्ववत्, पृ. २७-३१ ।

छ । ^{६३} संस्कृति नामक पत्रिकाले क्रमशः लोककथा विशेषाङ्क चारमाला प्रकाशनमा ल्याएको छ जसमा क्रमशः प्रथम माला एकाउन्नवटा दोस्रो मालामा छब्बीवटा तेस्रो मालामा बाउन्नवटा र चौथो मालामा सत्ताइसवटा नेपाली लोककथाहरू सङ्कल गरिएका छन् । नेपाली लोककथाको सङ्कलन कार्यमा यो संस्थागत रूपमा भएको उल्लेखनीय उपलब्धि हो ।

नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानद्वारा तुलसी दिवसको सम्पादकत्वमा 'नेपाली लोककथा' (२०३२) प्रकाशित भयो । उक्त कृतिमा एकसय बत्तीसवटा नेपाली लोककथाहरू रहेका छन् र त्यसको भूमिकामा सम्पादक तुलसी दिवसले नेपाली लोककथाको सामान्य चर्चा गर्दै तिनलाई दशवर्गमा वर्गीकरण पनि गरेका छन् । उनैको अर्को कृति 'नेपाली लोककथा : केही अध्ययन' (२०३३) पनि प्रकाशित भयो जसमा उनले पूर्वीय तथा पाश्चात्य जगतका विभिन्न विद्वान्हरूद्वारा गरिएको लोककथाको वर्गीकरणको समीक्षा गर्दै नेपाली लोककथालाई पुनः दसैँभागमा वर्गीकरण गरेर त्यसको विषय व्याख्या गरेका छन् । तुलसी दिवसले नै नेपाली लोकसंस्कृति संगोष्ठी (२०३५) मा परी तथा अप्सराका नेपाली लोककथा" शीर्षकको लेख प्रकाशन गरी त्यसमा लोककथाको परिचय दिने काम पनि गरेका छन् । राजेन्द्र सुवेदी तथा धरणि गौतमको 'मेची अञ्चलका लोककथा हरूको सङ्कलन' (२०३८) र लीलासिंह कार्माको हाम्रो लोककथा (२०३८) रामविक्रम सिजापतिको 'नेपाली लोककथा संगालो' (२०४८), केयरसिंह गुरुङको 'नेपाली लोककथा सङ्ग्रह' (२०५३) आदि कथा सङ्ग्रहहरू पनि यसै चरणका उल्लेखनीय कृतिहुन् । रामहरि पौडेलद्वारा प्रलेस पत्रिकामा प्रकाशित भएको 'नेपाली लोककथामा प्रगतिवादी तत्त्व' (२०५४) नामक लेख पनि महत्वपूर्ण छ जसले नेपाली लोककथालाई प्रगतिवादी कसौटीमा राखी विश्लेषण गरेको छ । ^{६४} यस चरणको मुख्य समयावधि पश्चात् (२०५९) मा मधुपर्क लोककथा विशेषाङ्क प्रकाशनमा आएको छ । यसले पनि नेपाली लोककथाको परम्परागत सङ्कलन र विश्लेषण परम्परामा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । यसै चरणमा परागत अध्ययन अनुसन्धान गर्ने परम्पराको विकासमा चूडामणि बन्धु,

^{६३} माधवभक्त शर्मा, 'लोककथा' हाम्रो संस्कृति, (वर्ष ३, अङ्क ३, २०२६) पृ. २७-३१ ।

^{६४} रामहरि पौडेल, 'नेपाली लोककथामा प्रगतिवादी तत्त्व', प्रलेस, (वर्ष ४ अङ्क ८ २०५४) पृ. २४-३७ ।

धर्मराजा थापा, हंसपुरे सुवेदी, शम्भु कोइराला, खेम कोइराला आदि व्यक्तित्वहरूको पनि योगदान रहेको छ ।

नेपाली लोककथाको परम्परागत अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने परम्परामा मुख्य रूपमा योगदान पुऱ्याउने एक महत्वपूर्ण संस्था त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग पनि हो । यसै विभागसँग आवद्ध भएर होमनाथ सापकोटाले सर्वप्रथम 'गुल्मेली लोककथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण' (२०४१) नामक शोधपत्र तयार पारेका छन् । मनमाया पोखेलले 'इलाम जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन' नामक (२०५४) शोधपत्र तयार पारेकी छन् । यसै गरी यस चरणको मुख्य समय (२०२६-२०५३) पछि पनि प्रेमबहादुर अधिकारी, दिवाकर जैसी, रेनुका राई, दधिराम पन्थी, देवीबहादुर वस्नेत, माधवप्रसाद उपाध्याय, अनितादेवी भट्टराई, लोकनाथ रिजाल, कमप्रसाद देवकोटा, देवेन्द्र लम्साल, भक्तबहादुर राई, सुनिता अर्याल आदिले पनि परम्परागत अध्ययन पद्धतिलाई नै आत्मसात गरेर शोधपत्र तयार पारेका छन् ।

समग्रमा नेपाली लोककथाको विकासक्रममा देखापरेको यो एउटा महत्वपूर्ण चरण हो । यस कालमा पूर्ववर्ती समयका तुलनामा नेपाली लोककथाहरूको परम्परागत ढङ्गमै भए पनि व्यापक रूपमा व्यक्तिगत वा संस्थागत तवरबाट अध्ययन अनुसन्धान तथा विश्लेषण गर्ने कार्य भएको छ र नेपाली गाउँका व्यक्तिबोलीमा रहेका थुप्रै लोककथाहरूले यस समयमा प्रकाशनमा आउने अवसर पनि पाएका छन् । त्यसैले यो एउटा प्रमुख चरण हो ।

५. सैद्धान्तिक अध्ययन अनुसन्धान र विश्लेषण परम्परा (२०५४ - हालसम्म)

नेपाली लोककथाको सैद्धान्तिक अध्ययन अनुसन्धान र विश्लेषण परम्पराको थालनी मोतीलाल पराजुलीद्वारा 'नेपाली लोककथाका अभिप्रायहरूको अध्ययन' नामक विद्यावारिधिको शोध प्रबन्ध तयार भएपछि (२०५४) बाट भएको हो । यस समयभन्दा पूर्व तुलसी दिवसले 'नेपाली लोककथा' (२०३२) मा लोककथाहरूको सैद्धान्तिक अध्ययन हुनु पर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् र इ.सं. १९८० मा कर्ण शाक्य र लिन्डो ग्रिफियले 'टल्स अफ काठमाडौं' पुस्तकमा अभिप्राय (मोटिफ) र टल्स टाइपको सूची दिएका छन् तर सैद्धान्तिक विश्लेषण भने भएको छैन । लोककथाको

निजी सिद्धान्तलाई नै आधार बनाएर भ्लादिमिर प्रोपको संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमा 'लोक संस्कृति' (२०६३) नामक पत्रिकामा मोतीलाल पराजुलीले 'राजा मौना', 'मैतेलामा र कुन्टा', 'बोक्सी' एवम् 'हाइरानी चाँदनी' नामक तीनवटा नेपाली लोककथाको विश्लेषण गरेका छन् ।^{६५} प्रोपकै सिद्धान्तमा आधारित भएर श्रीप्रसाद घिमिरेद्वारा 'रामेछाप जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाहरूको सङ्कलन र संरचनात्मक अध्ययन' (२०६४) नामक शोधपत्र तयार गरिएको छ । डेल हाइम्सको कथन पद्धतिलाई आधार बनाएर रमेशचन्द्र भट्टराईद्वारा 'अर्घाखाँची जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको अध्ययन' (२०६४) नामक शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

यसरी नेपाली लोककथाको सङ्कलन, अध्ययन र विश्लेषण परम्परामा पछिल्लो चरणमा आएर नेपाली लोककथाको अध्ययन नयाँनयाँ पद्धतिका आधारमा भइरहेको छ । यस परम्पराका प्रवर्तक व्यक्तित्व मोतीलाल पराजुली हुन भने यसलाई विकसित तुल्याउनमा नेपाली केन्द्रीय विभाग (संस्था) को र 'हाम्रो संस्कृति' नामक पत्रिकाको पनि योगदान रहेको छ ।

३.९ निष्कर्ष

लोककथा लोकजीवनका आस्था, विश्वास, सुखदुःख, संस्कृति, परम्परा आदिलाई अभिव्यक्त गर्ने मौखिक परम्परामा जीवित आख्यानयुक्त गद्य विधा हो । यसमा विविध विषयवस्तुलाई कल्पनाको माध्यमबाट सरल सहज भाषा र वर्णनात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । यसमा सामाजिकताको प्रयोग, अभिप्रायको प्रयोग, अतिशयोक्तिमूलकता, कुतूहलता, मनोरञ्जनमूलकता र परिवर्तनशीलताजस्ता विशेषताहरू रहेका हुन्छन् । कथावस्तु, पात्र, परिवेश, उद्देश्य भाषाशैली अभिप्राय आदि संरचक तत्वको सुसंयोजनद्वारा लोककथाको स्वरूप निर्माण भएको हुन्छ । लोककथा लोकगाथा, लोकनाटक र आधुनिकक कथासँग निकट सम्बन्ध राख्ने लोकसाहित्यकै एक बहुचर्चित विधा हो । विविध विद्वान्हरूले विभिन्न समयमा यसको वर्गीकरण गरे तापनि सबैको वर्गीकरण गराइमा एकरूपता रहेको छैन ।

^{६५} मोतीलाल पराजुली, 'संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमा नेपाली लोककथाहरूको विश्लेषण', लोकसंस्कृति, (वर्ष १, अङ्क १, २०६३) पृ. ३३-४२ सम्म ।

लोककथाको इतिहास मानवको इतिहासजति लामो भएकाले यसै समयबाट लोककथाको आरम्भ भयो भन्न गाह्रो छ तर पनि लेखनका सन्दर्भमा लोककथा कहिलेदेखि देखिन थाल्यो र यसले सङ्ग्रहकै रूपमा सङ्कलित हुने, विश्लेषण हुने र सैद्धान्तिक रूपमा विश्लेषित हुने अवसर कहिलेबाट पायो भन्ने कुरालाई आधार बनाएर यसको कालविभाजन गरिएको छ । अतः यो लोकसाहित्यकै क्षेत्रमा एक ख्यातिप्राप्त गतिशील विधा हो ।

तेस्रो परिच्छेद

संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमा अछामीलोककथाको विश्लेषण

३.१ संरचनावाद : परिचय र परिभाषा

संरचनावाद गणित र भौतिकशास्त्रदेखि लिएर सामाजिकशास्त्र, भाषाशास्त्र, साहित्यशास्त्र, मानविकी र कलाशास्त्रका क्षेत्रमा पनि प्रचलित हुन पुगेको बहुशास्त्रीय अवधारणा हो।^{६६} संरचनावादको बीजारोपण बीसौं शताब्दीको दोस्रो दशकतिर भाषाशास्त्री फडिनेन्ड दि सस्युरको वर्णनात्मक भाषाविज्ञानबाट भए तापनि यसको प्रचार-प्रसार गरी अधि बढाउने काम चाहिँ सांस्कृतिक मानवशास्त्री क्लाउड लेभी ट्राउसले गरेका हुन्। क्रमिक विकासको क्रममा यसले प्रतीक विज्ञान र अर्थ विज्ञानबाट प्रशस्त प्रभाव एवम् प्रेरणा प्राप्त गरेको छ। संरचनावादले कुनै पदार्थको खास गुण वा अस्तित्वको विश्लेषण नगरी त्यसमा अन्तर्निहित अणुभूत अवयवहरूसँगको सम्बन्धको अध्ययन गर्न चाहन्छ। यो कुनै पनि वस्तु वा कृतिका संरचक घटकहरू र तिनीहरूका बीचको सम्बन्धको विश्लेषण गर्ने बैद्विक वैज्ञानिक बहुशास्त्रीय र अन्तर्विषयक अवधारणाका रूपमा विकसित एक गतिशील पद्धति हो।

संरचनावाद स्ट्रक्चरलिज्म अङ्ग्रेजी शब्दको नेपाली रूपान्तरण हो। सामान्यार्थमा यसले कुनै व्यवस्थाका बाह्य संरचना (सम्बन्धित तत्त्व)को विश्लेषण गर्न त्यसको आन्तरिक संरचनासँग सम्बद्ध नियम तथा सिद्धान्तलाई जनाउँछ। संरचनावाद बहुशास्त्रीय अवधारणाका रूपमा विकसित भएको हुँदा यसलाई सन्दर्भअनुसार मनोविज्ञान, समाजशास्त्र, मानवशास्त्र, साहित्यिक समालोचना, इतिहास आदि विविध परिप्रेक्ष्यमा फरक-फरक ढङ्गले अर्थ्याइएको पाइन्छ।

संरचनावादको विषयक्षेत्रगत व्यापकता र असीमितताका कारण यसलाई विभिन्न विद्वान्हरूले विभिन्न समयमा अनेक ढङ्गले परिभाषित गरेका छन्। तीमध्ये क्लाउड लेभी ट्राउसले “कुनै वस्तुलाई हेर्ने दृष्टिकोण संरचनावाद हो” भनेका छन्।^{६७} अर्का विद्वान् जेरर्ड

^{६६} वासुदेव त्रिपाठी, पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २, (काठमाडौं : साझा प्रकाशन तृतीय संस्करण २०४९) पृ. २२५।

^{६७} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, कविताको संरचनात्मक विश्लेषण, (अप्रकाशित त्रि.वि. विद्यावारिधि शोध प्रबन्ध, २०५८) पृ. ९७।

जनेले संरचनावादलाई “संरचनाको अध्ययनमा आधारित एउटा पद्धति (विधि) हो ।” भनेका छन् ।^{६८} भित्तान तादोरोवले “संरचनावाद नियम र रूपहरूलाई केवल विद्यमान वस्तुमा अनुभूत गर्न सकिने तथा तिनीहरू माथि निर्वैयक्तिक रुचि राखिने वैज्ञानिक विधि हो” भनेका छन् ।^{६९} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलेले ‘कविताको संरचनात्मक विश्लेषण’ नामक विद्यावारिधीको शोधप्रबन्धमा “कुनै वस्तु कृति वा विषयको संरचनामाथि केन्द्रित भई त्यसको वस्तुगत र वैज्ञानिक ढङ्गले विश्लेषण गर्ने पद्धतिलाई संरचनावाद भनिन्छ,” लेखेका छन् ।^{७०}

समग्रमा यी विद्वान्हरूका परिभाषाअनुसार संरचनावाद भनेको विविध विषयको संरचनामा केन्द्रित भई त्यसको तथ्यमूलक ढङ्गले विश्लेषण गर्ने पद्धति हो ।

३.२ संरचनावादको संक्षिप्त विकासक्रम

संरचनावाद इशाको बीसौं शताब्दीको छैठौं दशकमा स्थापित मान्यताका रूपमा देखा परेको एउटा पद्धति हो । यसको प्रारम्भिक अवधारणालाई खोतल्दै जाँदा कार्ल मार्क्स सिगमण्ड फ्रायड र आइन्स्टाइनका युगान्तकारी कृतिमा पनि पाउन सकिन्छ, तापनि यसको बीजभूमि आधुनिक भाषा विज्ञानका जनकका रूपमा सम्मानित स्विस भाषाशास्त्री फर्डिनेन्ड दि सस्युरको भाषा सम्बन्धित सिद्धान्त हो । सस्युरको वर्णनात्मक भाषाविज्ञानबाट प्रेरित भई इशवीय बीसौं शताब्दीको द्वितीय दशकमा भियान सम्प्रदाय (स्कूल) ले सर्वप्रथम संरचनावादलाई पारिभाषिक शब्दका रूपमा प्रयोग गरेको हो ।^{७१} यसैकारण सस्युरलाई बीसौं शताब्दीको भाषाविज्ञानमा संरचनावादका प्रारम्भकर्ता तथा संस्थापक हुने श्रेय प्राप्त भएको छ । यिनका भाषावैज्ञानिक मान्यताले रसियाली रूपवाद, सङ्केतविज्ञान, फ्रान्सेली संरचनावाद, तथा विनिर्माणवादलाई समेत प्रारूप प्रदान गरेको देखिन्छ ।

संरचनावादलाई अझै व्यापक रूपमा अर्थ्याउने काम रसियाली भाषाशास्त्री वोड्पा द कुर्टनेद्वारा लिखित थेसिस नामक कृतिले गरेको छ । संरचनावादलाई प्रचारप्रसार गर्ने

^{६८} श्रीप्रसाद घिमिरे ‘रामेछाप जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको सङ्कलन र संरचनात्मक अध्ययन’ (अप्रकाशित त्रि.वि. स्थानकोत्तर शोधपत्र २०६४) पृ.४७ ।

^{६९} ऐजन ।

^{७०} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, पूर्ववत् पृ. ९८ ।

^{७१} वासुदेव त्रिपाठी, ‘पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २’ पूर्ववत्, पृ.५५५ ।

काम प्राग भाषिक समूहद्वारा सन् १९२९ मा आयोजना गरेको स्लाभेली भाषा शास्त्रीहरूको पहिलो अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले पनि गरेको छ ।

भ्लादिमिर प्रोपले रसियाली लोककथाको अध्ययन गरी तिनमा देखिएका अनिवार्य एवम् स्थिर प्रकार्यहरूको निर्धारण गरी सन् १९२८ मा 'मर्फोलोजि स्काज्की' नामक ग्रन्थ प्रकाशमा ल्याए ।^{७२} यो लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण गरिएको पहिलो कृति हो । संरचनावादी आख्यानशास्त्रीय समालोचनाको थालनी गरी संरचनावादको विकासमा यसले पनि ठूलो भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

इशाको वीसौं शताब्दीको तेस्रो चौथो दशकतिर नवसमालोचनाले पनि पाठ-विश्लेषणतर्फ उन्मुख रही कृतिको वस्तुता र संरचनाप्रति विशेष चासो राखेको छ । फ्रान्सेली विद्वान् वालीले सस्युरको वर्णनात्मक भाषाविज्ञानलाई साहित्यसमालोचनामा भित्र्याए र गैर साहित्यिक सन्दर्भमा भए पनि शैली विज्ञानको जन्म दिए ।^{७३}

अर्का फ्रान्सेली सांस्कृतिक मानवशास्त्री, क्लाउड लेभी ट्राउसले सांस्कृतिक मानवशास्त्रका क्षेत्रमा फर्डिनान्ड दि सस्युरको संरचनात्मक वर्णनात्मक भाषाविज्ञानको प्रभाव ग्रहण गरी सामाजिक संरचना र धर्म, कला, आदि अतिवैविध्यपूर्ण सांस्कृतिक क्षेत्रको अध्ययन विश्लेषण गरे । यसै समयमा उनको 'स्ट्रक्चरल एन्थ्रोपोलाजी' नामक ऐतिहासिक पुस्तक सन् १९५९ मा प्रकाशनमा आयो । यसले पनि संरचनावादको विकासमा भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

अतः सस्युरको भाषावैज्ञानिक सिद्धान्त, प्राग भाषिक समुदाय, नावसमालोचनावाद, फ्रान्सेली पाठ व्याख्या, शैली विज्ञान, सांस्कृतिक मानवशास्त्र संरचनावाद, सङ्कथन विज्ञान, आदि नव अवधारणामा आधारित भएर फ्रान्सेली संरचनावादको जन्म १०६० को दशकमा भयो । मूलतः फ्रान्सेली संरचनावादलाई नै संरचनावाद भनिन्छ । यसले कुनै पनि साहित्यिक कृतिको स्रोत र प्रभावकारिताबारे छानविन गर्नु नपर्ने, कृतिको ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यमा पनि ध्यान दिनु नपर्ने, लेखकप्रति बेवास्ता गर्ने, कृतिभित्रको संरचनात्मक प्रारूपलाई ध्यान दिनु पर्ने, सङ्कथन वा पाठका बिम्बप्रणाली वैचारिक रूपलाई ध्यान दिनुपर्ने जस्ता आफ्ना निजी मान्यता स्वीकार गर्नु र मानवशास्त्रदेखि साहित्यका विभिन्न समालोचनात्मक क्षेत्रलाई

^{७२} मोतीलाल पराजुली, सोरठी नृत्य नाटिका, (काठमाडौं : दीक्षन्त पुस्तक प्रकाशन, २०६३) पृ. ६३ ।

^{७३} वासुदेव त्रिपाठी, पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २, पूर्ववत्, पृष्ठ ६०१ ।

ओगटेर युरोप अमेरिका र अन्य मुलुकहरूमा पनि एक आन्दोलनकै रूपमा यो फैलिन पुग्यो ।

सन् १९६८-६९ तिर संरचनावादले पूर्ण सैद्धान्तिक मान्यता पाएको एक दशक नपुग्दै उत्तरोत्तर विकासका क्रममा यो उत्तरसंरचनावादका रूपमा केही समान र केही नवीन दृष्टि लिएर परिवर्तन हुन पुगेको छ । यसलाई कसैले नवसंरचनावाट र कसैले संशोधित संरचनावादको संज्ञा पनि दिने गरेको पाइन्छ भने कसैले यसलाई समाप्त भयो पनि भनेका छन् । अतः यो साहित्य समालोचनाका क्षेत्रमा देखिएको एक बहुचर्चित र विवादास्पद वादका रूपमा चर्चित छ ।

३.३ संरचनावादका मान्यता

पश्चात्य साहित्य समालोचनाको चिन्तन परम्परामा इशाको बीसौं शताब्दीको पूर्वार्द्धमा जन्मी उत्तरार्द्धमा आफ्ना अवधारणालाई व्यापक क्षेत्रमा स्थापित गर्न सफल सिद्धान्तका रूपमा संरचनावादलाई लिइन्छ । यसले जीवनीपरक समालोचना, समाजपरक, नीतिपरक आदि बाह्य वस्तुजगतलाई र स्रष्टा विशेषलाई केन्द्रक मान्ने समालोचनात्मक प्रणालीहरूको भन्दा भिन्नै कृति विशेषलाई मात्र केन्द्रक मान्ने अवधारणा राख्छ । प्रत्येक कृतिको एक निश्चित व्यवस्था हुन्छ र ती निश्चित नियमहरूद्वारा संरचित भएका हुन्छन् । कृतिभित्रको व्यवस्थालाई पढेपछि पाठकले त्यसैवाट सौन्दर्यानुभूति प्राप्त गर्दछ । त्यसैले कृतिको सौन्दर्य व्यवस्था नै त्यसको संरचना हो भन्ने मान्यता संरचनावादले राख्दछ ।

प्रत्येक कृतिलाई तटस्थ ढङ्गले हेरी विश्लेषण गर्नुपर्छ भन्ने अवधारणा बोकेकाले संरचनावादलाई वैज्ञानिक सुस्पष्ट र यथार्थमूलक मान्यता राख्ने पद्धति हो भनिन्छ । यसले कृति विशेषलाई स्वयंमा पूर्ण ठानेर त्यसैको व्याख्या विश्लेषण गर्छ । कृति वा पाठ बाहिरको सामाजिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक सन्दर्भहरू र जीवनी विशेषलाई हेर्ने परम्परित मान्यतालाई अस्वीकार गरी कृतिभित्रकै समग्रतालाई हेर्ने, लेखकलाई भन्दा पाठकलाई बढी मान्यता दिने संरचनावादको अर्को विशेष मान्यता हो । यसले कृतिका आन्तरिक र बाह्य संरचनाका तह तथा तिनका घटक र घटकीय सहसम्बन्धका श्रेणीहरूतर्फ दृष्टि दिने काम गर्छ । पाठकहरूले कृतिगत संरचनाको विगठन र पुनः सङ्घटन गरी पठनको खेलखेली रहन्छन् भन्ने आधारमा यसले विश्वास राखेको पाइन्छ ।^{७४}यो कुनै पनि सत्ता र अस्तित्वलाई

^{७४} ऐजन, पृ. ६६३ ।

नमानेर विशुद्ध संरचनाभिन्न रमाउने एउटा वस्तुवादी अध्ययन पद्धति हो । संरचनावाद कुनै कृति विशेषको बौद्धिक, प्राविधिक, निर्व्यक्तिक, वैज्ञानिक, ढङ्गले विश्लेषण गर्ने मान्यता राखेको सिद्धान्त हो । यसले लेखकीयभन्दा पाठकीय सत्तालाई विशेष महत्त्व दिन्छ ।

३.४ लोकाख्यानका क्षेत्रमा संरचनावाद

इशवीको वीसौं शताब्दीको दोस्रो दशकतिर स्वीस भाषाशास्त्री फर्डिनान्ड दि सस्युरद्वारा भाषाशास्त्रका क्षेत्रमा बीजारोपण गरिएको संरचनावाद लोकाख्यानका क्षेत्रमा नयाँ प्रक्रिया र मान्यताका साथ सन् १९२८ (लगभग एक दशकपछि) मा देखा पर्छ । लोकाख्यानको क्षेत्रमा संरचनावादी मान्यतालाई नवीन दृष्टिकोण सहित भित्र्याउने प्रमुख दुई जना व्यक्तित्वहरू हुन् - भ्लादिमिर प्रोप र क्लाउड लेभी ट्राउस । यो लोकाख्यानका क्षेत्रमा देखापरेको संरचनावादी पद्धतिलाई चूडामणि बन्धुले 'संरचनावादी लोकवार्ता विज्ञान' भनेका छन् र उक्त दुई प्रमुख विद्वान्हरूलाई आधार बनाई संरचनावादी लोकवार्ता विज्ञानमा दुई धारा रहेको जनाएका छन् - प्रोपेली धारा र लेभी ट्राउसेली धारा ।^{७५}

३.१.४ प्रोपेली धारा

भ्लादिमिर प्रोपले १९२८ मा आंशिक रूपमा भाषा शास्त्रबाट र मुख्यतः वनस्पति शास्त्रबाट प्रभाव ग्रहण गरी लोकाख्यानका संरचक घटक पात्र र परिवेशका बीचको पारस्परिक सम्बन्धको विश्लेषण गर्ने संरचनावादी अध्ययन पद्धति निर्माण गरे । उनले लोकाख्यानमा ३१ वटा सूत्र र १२१ वटा उपसूत्रहरू पनि निर्धारण गरे र यिनै सूत्र उपसूत्रहरूको माध्यमबाट विश्वकै लोकाख्यानका निश्चित घटना वा प्रकार्यहरू छुट्याउन सकिने मान्यता अधि सारे । उनको यो मान्यता लोकाख्यानको बाह्य संरचनामा आधारित छ । प्रोपको यही सिद्धान्तलाई आधार बनाएर अमेरिकी विद्वान् डन्डेसले अमेरिकी र इन्डियन लोककथाको अध्ययन गरी 'द मोर्फोलोजी अफ नर्थ अमेरिकन इन्डियन फोक्लोर्स' (१९६४) नामक कृति प्रकाशित गरे । यसै क्रममा डन्डेसले भ्लादिमिर प्रोपको संरचनात्मक अध्ययन पद्धतिमा निर्धारण गरेका ३१ वटा मूल सूत्रलाई यथावत् कायम गर्दै उपसूत्रहरूमा थप गरेर १६० पुऱ्याए र जम्मा १९१ प्रकार्यहरू लोकाख्यानमा भएको देखाए । उनको यो परिष्कृत

^{७५} चूडामणि बन्धु, पूर्ववत् पृ. ७३ ।

पद्धतिलाई प्रोपेली डन्डेली पद्धति पनि भनिन्छ ।^{७६} प्रोपको संरचनावादी अध्ययन पद्धतिलाई आधार बनाएर फ्रान्सेली विद्वान् ब्रोमेडले पनि लोककथाको अध्ययन गरेका छन् ।^{७७} उनले 'सबै लोकाख्यानको संरचनाक्रम एउटा निश्चित रेखीय क्रममा आबद्ध हुन्छ' भन्ने प्रोपको मान्यतालाई अस्वीकार गरी लोकाख्यानको संरचनाक्रम दोहोरिन पनि सक्छ भन्ने मान्यतालाई अधि सारेका छन् । भारतका शङ्करलाल यादवले पनि यस पद्धतिको प्रयोग गरेको देखिन्छ ।^{७८}

प्रोपको संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमा मोतीलाल पराजुलीले नेपालमा प्रचलित 'राजा मैना', 'मोते लामा र कुन्टा बोक्सी' एवम् 'हाइरानी चाँदनी' नामक लोककथाको विश्लेषण गरेका छन् । प्रोपकै सिद्धान्तमा आधारित भएर श्रीप्रसाद घिमिरेले 'रामेछाप जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाहरूको सङ्कलन र संरचनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा स्नातकोत्तर तह नेपालीको एउटा शोधपत्र पनि तयार पारेका छन् ।

यसरी भ्लादिमिर प्रोपद्वारा प्रतिपादित संरचनावादी अध्ययनपद्धति विश्वकै लोककथाको संरचनात्मक अध्ययनमा बृहत्चर्चित सिद्धान्तका रूपमा स्थापित भएको छ । यसलाई आधार बनाएर विभिन्न मुलुकका लोकाख्यानको अध्ययन गर्ने क्रम जारी छ ।

३.४.२ ट्राउसेली धारा

लोकाख्यानको संरचनात्मक विश्लेषण गर्ने अर्का फ्रान्सेली विद्वान् क्लाउड लेभी ट्राउस हुन् । उनको आख्यानशास्त्रीय संरचनावादी सिद्धान्त फर्डिनेन्ड दि सस्युरको भाषाशास्त्रीय द्विचर विरोधी सिद्धान्तमा आधारित छ । १९५० को दशकमा प्रतिपादन गरिएको ट्राउसको उक्त सिद्धान्तले लोकाख्यानको आन्तरिक संरचनाको विश्लेषण गरी भित्री अर्थको निरूपण गर्छ । ट्राउसका विचारमा पुराकथाहरू ससाना भाषिक मिथेमहरूबाट बनेका हुन्छन् । यी मिथेमहरू लोककथाका अभिप्रायहरू जस्तै ससाना टुक्राहरूमा विभाजित हुन्छन् । यिनीहरू वाक्यस्तरमा रहन्छन् । यी मिथेम टुक्राहरू मिलेर लोकाख्यानको संरचना हुन्छ । यस्ता मिथेमहरू फूलका पत्रहरूभै एक अर्कासँग जोडिँदै पुञ्ज भएर वस्तु छन् र

^{७६} ऐजन, पृ. ५० ।

^{७७} मोतीलाल पराजुली, संरचनावादी अध्ययनपद्धतिका आधारमा नेपाली लोककथाको विश्लेषण, पूर्ववत् पृ. ३३।

^{७८} मोतीलाल पराजुली, सोरठी नृत्य नाटिका, पूर्ववत् पृ. ६३ ।

लोकाख्यान निर्मित हुन्छ ।^{७९} मिथेमहरूको संरचनाको अध्ययनबाट मानवमनका चिन्तनको संरचनाको खोजी गर्ने, संस्कृतिको खोजी गर्ने क्रममा उनले गरेका छन् । ट्राउसको यो सिद्धान्त लोकाख्यानको विश्लेषणमा मुख्य जटिल प्रकृतिको देखिन्छ ।

समग्रमा लोकाख्यानको अध्ययनमा ट्राउसेली धारा जटिल भएका कारण प्रोपेली धारा जति विस्तृत फैलिन सफल भएको छैन । ट्राउस मुख्य रूपमा मानवशास्त्री भएकाले त्यसै क्षेत्रमा उनको प्रसिद्ध छ ।

३.५ भ्लादिमिर प्रोपको संरचनावादी सिद्धान्त

३.५.१ परिचय

लोकसाहित्यको अध्ययनको सन्दर्भमा रुसी लोकसाहित्यविद् भ्लादिमिर प्रोपद्वारा रुसी लोक लोककथाहरूको अध्ययन गरी तिनीहरूको संरचना प्रणालीमा देखिएका मूल कार्यहरूलाई सूत्रबद्ध गरी स्थापना गरिएको संरचनात्मक प्रणालीलाई प्रोपको संरचनावादी सिद्धान्त भनिन्छ । लोकसाहित्यको अध्ययन गर्ने निजी सिद्धान्तहरू मध्ये यो एउटा प्रमुख सिद्धान्त हो । यसको परिचय मोतीलाल पराजुलीले सोरठी नृत्य नाटकामा यसरी दिएका छन् “लोकाख्यानका संरचक तत्त्वहरू वा अवयवहरूलाई विश्लेषण गरी गरिने अध्ययन संरचनावादी अध्ययन पद्धति हो ।”^{८०}

भ्लादिमिर प्रोपको यो सिद्धान्त मुख्यतः वनस्पतिशास्त्रबाट प्रभावित छ । वनस्पतिका बोक्रा, डाँठ, जरा, पातहरू अलग-अलग तत्त्वहरू हुन् र यी तत्त्वहरूको पारस्परिक सम्बन्ध एवम् सामूहिक संरचनावाद उसको समष्टि रूप बन्दछ भन्ने मान्यतालाई वनस्पतिशास्त्रले राख्दछ । त्यसै मान्यतालाई आधार बनाएर अध्ययन र विश्लेषणका सन्दर्भमा वनस्पतिशास्त्रले बोक्रा, डाँठ, जरा, पात आदि तत्त्वहरूलाई छुट्याउने केलाउने र सम्बन्ध स्थापित गर्ने काम गर्दछ । त्यसैगरी लोकाख्यानका घटना चरित्र तथा कार्यहरूको एउटा निश्चित रूप हुन्छ । यी रूपहरू पृथक पृथक हुन्छन् । यिनै रूपहरूको समुचित संयोजनबाट लोकाख्यान बन्दछ । यिनै लोकाख्यानका विभिन्न तत्त्व वा

^{७९} मोतीलाल पराजुली, संरचनावादी अध्ययनपद्धतिका आधारमा नेपाली लोककथाको विश्लेषण, पूर्ववत् पृ. ३३ ।

^{८०} मोतीलाल पराजुली, ‘सोरठी नृत्यनाटिका’, पूर्ववत् पृ. ६३

घटकहरूको संरचना पारस्परिक सम्बन्धको विश्लेषण गर्नु नै भ्लादिमिर प्रोपको संरचनावादी अध्ययन पद्धति हो ।^{८१}

भ्लादिमिर प्रोपले रसियाली पुराकथाहरूको अध्ययन गरेर सन् १९२८ मा 'मोर्फोलोजि स्काज्की' नामक पुस्तकमा संरचनावादी सिद्धान्तको प्रतिपादन गरेका हुन् । यसमा उनका पूर्ववर्ती विद्वान् रुसी लोककथाका ए.एन. आफ्नास्येभद्वारा सङ्कलन गरिएका सयवटा परीकथाहरूको विश्लेषण संरचनावादी अध्ययन पद्धतिअनुसार गरिएको छ । यो पुस्तक रुसी भाषामै प्रकाशित भएको छ ।^{८२} यसको अङ्ग्रेजीमा रूपान्तरण 'मोर्फोलोजी आफू द फोक्टेल्स' नामक कृति सन् १९५८ मा प्रकाशित भयो । यो संस्करण बजारमा आएपछि फ्रान्स, अमेरिका आदि देशका विद्वान्हरूले यसको अध्ययन गरेर विभिन्न राष्ट्रमा प्रोपकै सिद्धान्तमा लोककथाहरूको अध्ययन गर्न थालिएको पाइन्छ । एलेन इन्डेसले १९६८ को नयाँ संस्करणमा प्रोपको सिद्धान्तलाई परिस्कार गरी थप सूत्र निर्धारण गर्ने काम पनि गरेका छन् ।

भ्लादिमिर प्रोपले आफ्नो सिद्धान्तमा लोकाख्यानमा ३१ वटा प्रकार्यहरू स्थिर रूपमा रहने र ती प्रकार्यहरू क्रमिक रूपमा विन्यस्त हुने कुरा उल्लेख गरेका छन् । प्रोपका अनुसार लोकाख्यान परिवर्तन हुँदा पात्र, घटना र परिवेश परिवर्तन भए पनि स्थिर प्रकार्यहरू उनै रहन्छन् । हरेक लोकाख्यानमा ३१ वटै प्रकार्य अनिवार्य हुँदैनन् । आवश्यक प्रकार्यहरू मात्र लोकाख्यानमा प्रयोग हुन्छन् । तर हरेक लोकाख्यानको संरचना क्रम एउटा निश्चित रेखीय क्रममा विस्तारित भएको हुन्छ । यी प्रकार्यहरूको रेखीय क्रम लोकाख्यानको बाह्य संरचनामा आधारित हुन्छ । नेपाली लोककथाको घटना विन्यासमा व्यक्ति क्रम आउँदा, गर्भकथाहरू, जोडिँदा र षडयन्त्रको अभ्युदय हुँदा, कतिपय अवस्थामा यी प्रकार्यहरू दोहोरिएर आएका भेटिन्छन् ।^{८३}

३.५.२ भ्लादिमिर प्रोपका संरचक सूत्रहरूको परिचय

भ्लादिमिर प्रोपले लोकाख्यानका मूल संरचक घटकहरूलाई ३१ सूत्र र १२१ उपसूत्र गरी जम्मा १५२ घटकहरूमा वर्गीकरण गरेका थिए । पछि एलेन इन्डेसले त्यसलाई

^{८१} ऐजन ।

^{८२} चुडामणि बन्धु, पूर्ववत् पृ. ४६ ।

^{८३} मोतिलाल पराजुली, सोरठी नृत्यनाटिका, पूर्ववत् पृ. ६३ ।

परिमार्जन गरी ३१ मूलसूत्र र १६० उपसूत्र गरी जम्मा १९१ प्रकार्यहरू भएको देखाएका छन् । लोकाख्यानहरूको अध्ययन गर्दा थप सूत्रहरू भेटिएमा यसलाई अझ विस्तृत बनाउन सकिन्छ ।

प्रोपका ३१ प्रकार्यहरूको सूची निम्नानुसारको रहेको छ : (१९८६:पृ.१४९-१५५) ।

क्र.सं.	वीजाक्षर	परिभाषा	मूलतत्त्वको सार (सूत्र)
	a	परिचय	परिवारको सदस्य र नायकको परिचय दिइन्छ ।
१	β β_1 β_2 β_3	अनुपस्थिति	परिवारको एउटा सदस्य अनुपस्थित हुन्छ । परिपक्व मानिसको अनुपस्थिति वा प्रस्थान अभिभावकको मृत्यु युवा व्यक्तिको अनुपस्थिति वा प्रस्थान
२	Y Y1 Y2	प्रतिबन्ध	नायकलाई निषेधको आज्ञा दिइन्छ । प्रतिबन्ध आदेश वा निर्देशन
३	δ δ_1 δ_2	उल्लङ्घन	निषेध आज्ञाको उल्लङ्घन हुन्छ । निषेध उल्लङ्घन गर्नु । आदेश वा निर्देशनको पालना गर्नु ।
४	ϵ ϵ_1 ϵ_2 ϵ_3	भेद जिज्ञासा	खलनायकले भेद जान्ने कोसिस गर्छ । खलनायकले नायकका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न अनुसन्धान गर्नु । नायकले खलनायकका बारेमा जनकारी प्राप्त गर्न अनुसन्धान गर्नु । अरु मानिसहरूद्वारा अनुसन्धान गर्नु ।

५	<p>५</p> <p>५1</p> <p>५2</p> <p>५3</p>	भेदज्ञान प्राप्ति	<p>खलनायकले आफ्ना प्रतिद्वन्दीबारे सूचना पाउँछ ।</p> <p>खलनायकले नायकका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नु ।</p> <p>नायकले खलनायकका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नु ।</p> <p>अन्य साधन वा माध्यमद्वारा जानकारी प्राप्त गर्नु ।</p>
६	<p>६</p> <p>६1</p> <p>६2</p> <p>६3</p>	छलकपट	<p>खलनायकले आफ्ना प्रतिद्वन्दीलाई धोका दिने कोसिस गर्छ ।</p> <p>खलनायकको कपटपूर्ण विनम्रता ।</p> <p>जादुमय साधनको लागि खलनायकले निवेदन गर्नु ।</p> <p>बेइमान र करकापका अन्य प्रकारहरू ।</p>
७	<p>७</p> <p>७1</p> <p>७2</p> <p>७3</p>	<p>कुर्ममा</p> <p>साभेदारी</p>	<p>धोकामा परेर अनिच्छापूर्वक शत्रुलाई सहयोग गर्नु ।</p> <p>खलनायकले मनाउन खोज्दा नायकले प्रतिक्रिया जनाउनु ।</p> <p>नायक जादुको वस्तुद्वारा फस्नु ।</p> <p>खलनायकको धोकापूर्ण कार्यको नायकद्वारा प्रतिक्रिया</p>
८	<p>८</p> <p>८1</p> <p>८2</p> <p>८3</p> <p>८4</p> <p>८5</p> <p>८6</p>	अभाव	<p>परिवारको सदस्यले कुनै वस्तु हराउँछ ।</p> <p>एक दुलहीको अभाव/निजी दुलहीको अभाव ।</p> <p>जादुमय प्रतिनिधि वा सहयोगीको अभाव ।</p> <p>आश्चर्यजनक वस्तुको अभाव ।</p> <p>मृत्युको फूल वा अन्य वस्तुको अभाव ।</p> <p>पैसाको अभाव वा अस्तित्वको अभाव ।</p> <p>अन्य अभावहरू ।</p>
८.	<p>A</p> <p>*A</p> <p>A1</p> <p>A2</p> <p>A </p> <p>A3</p>	खलत्व (दुष्टता)	<p>खलनायकले परिवारका सदस्यलाई हानी पुर्याउँछ ।</p> <p>दुष्ट सङ्गतीहरूद्वारा सुरुडमा फ्याँक्नु ।</p> <p>व्यक्तिलाई अपहरण गर्नु ।</p> <p>जादुको साधन वा सहयोगीलाई अचानक हरण गर्नु ।</p> <p>जादुमय सहयोगीलाई बलजफत हरण गर्नु ।</p> <p>बालीनालीलाई नष्ट गर्नु ।</p>

	A4		दिउसै चोरी गर्नु ।
	A5		विभिन्न किसिमबाट अपहरण वा चोरी गर्नु ।
	A6		अङ्गभङ्ग गर्नु वा हातगोडा काट्नु ।
	A7		बेपत्ता हुने वा लोप हुने क्रम बढ्नु ।
	Avii		बिर्सिएकी दुलही (दुलहीलाई बिर्सनु)
	A8		हस्तान्तरणको निम्ति माग गर्नु वा अकर्षण गर्नु वा अपहरण गर्नु ।
	A9		निष्काशन ।
	A10		समुद्र वा पानीमा फ्याक्नु ।
	A11		लेखिएको वा चिह्न लगाएको ठाउँमा फाल्नु वा स्थानान्तरण गर्नु ।
	A12		नक्कली प्रतिनिधि ।
	A13		मार्ने आदेश दिनु ।
	A14		हत्या गर्नु ।
	A15		कैद गर्नु/पक्रनु/नजरबन्द राख्नु ।
	A16		विवाहका निम्ति दवाव वा धम्की दिनु ।
	Axvi		नातेदारका बचिमा विवाह गर्न धम्की दिनु ।
	A17		नरभक्षणका लागि धम्की दिनु ।
	Axvii		नातेदारहरूका बीचमा नरभक्षणका लागि धम्की दिनु
	A18		रात्रिमा पीडा दिनु (बोक्सीप्रति विश्वास) ।
	A19		युद्धको घोषणा गर्नु ।
९	B	मध्यस्थता गर्नु	दुर्भाग्य थाहा हुन्छ, नायकलाई जान दिइन्छ वा पठाइन्छ ।
	B1		सहयोगका लागि आह्वान ।
	B2		ज्यान मार्नु वा चलान गर्नु ।
	B3		छुटकारा/बिदाइ ।
	B4		विभिन्न रूपबाट विपत्ति हुने घोषणा ।
	B5		नायकलाई देश (ठाउँ) निकाला गर्नु ।

	B6		मृत्युदण्ड सजाय पाएको नायकले छुटकरा पाउनु (बाँच्नु) ।
	B7		विलाप र शोकपूर्ण गीत ।
१०	C	प्रतिक्रिया आरम्भ	नायक खोज गर्न सहमत हुन्छ वा निर्णय लिन्छ ।
११	↑	प्रस्थान	नायक घरबाट प्रस्थान गर्छ ।
१२	D	दाताको प्रथमकार्य	नायकको परीक्षा हुन्छ, जादुपूर्ण माध्यम वा सहायक प्राप्त हुन्छ ।
	D1		नायकको परीक्षा लिनु ।
	D2		अभिवादन गर्नु/छलफल गर्नु ।
	D3		मृत्युपछि क्षमता (कृपा) गर्न अनुरोध गर्नु ।
	D4		कैदीले मुक्तिका निम्ति प्रार्थना गर्नु ।
	*D4		प्रारम्भिक बन्धनसँगै कैदीले मुक्तिका निम्ति प्रार्थना गर्नु ।
	D5		दयाका निम्ति अनुरोध गर्नु ।
	D6		विभाजन (भागवण्डा) का निम्ति अनुरोध गर्नु ।
	D6		ठीक आग्रह विना अंशवण्डाका निम्ति तर्क गर्नु ।
	D7		अन्य अनुरोधहरू ।
	*D7		पहिलो अनुरोध अस्वीकार भएपछि पुनः अनुरोध गर्नु ।
	D7		दाताको अनुरोध असहयोगी अवस्थामा पुगेपछि सेवा फिर्ता लिने सम्भावना ।
	D8		विनाश गर्ने प्रयत्न गर्नु ।
	D9		मात्तिको दातासँग घमासान युद्ध पर्नु ।
	D10		जादुको साधनलाई विनिमयको रूपमा राख्न प्रस्ताव राख्नु ।
१३	E	नायकको प्रतिक्रिया	कार्यप्रति नायकको सकारात्मक/नकारात्मक प्रतिक्रिया देखापर्छ ।
	E1		अग्निपरीक्षा ।
	E2		मित्रतापूर्ण व्यवहार ।

	E3		मृतक व्यक्तिको पक्षलिनु ।
	E4		बन्दी स्वतन्त्र हुनु ।
	E5		निवेदकलाई दया गर्नु ।
	E6		विपक्षीको विजोक भई छुट्टिनु ।
	Evi		विपक्षीले धोका दिनु ।
	E7		अन्य कार्यहरूको प्रदर्शन/अनुरोध पूर्ण गर्नु, धार्मिक कार्य गर्नु ।
	E8		विध्वंश टार्ने प्रयत्न गर्नु ।
	E9		सङ्ग्राममा प्रतिद्वन्द्वीको हार हुनु ।
	E10		लेनदेनमा धोका ।
१४	F	जादुको वस्तु प्राप्त गर्नु	नायकले जादुको माध्यम प्रयोग गर्न पाउँछ ।
	F1		साधन हस्तान्तरित हुनु ।
	F1		प्राकृतिक वस्तु उपहार दिनु ।
	F-		साधन हस्तान्तर नहुनु ।
	F=		नायकको नकारात्मक प्रतिक्रियाले बदला लिन उत्तेजित हुनु ।
	F2		साधन पत्ता लाग्नु ।
	F3		साधनको तयारी ।
	F4		साधन बेच्न बैना गर्नु ।
	F5		साधन भेटिनु वा पाइनु ।
	F6		सम्झौताअनुसार साधन उत्पत्ति हुनु वा आउनु।
	Fvi		पृथ्वीबाहिरबाट साधन आउनु ।
	F69		सहयोगको प्रस्ताव राख्ने सहयोगीसँग बैठक गर्नु ।
	F7		साधनहरूलाई खानु वा पिउनु ।
	F8		साधनलाई हात पार्नु वा कब्जामा लिनु ।
	F9		साधनले आफूलाई कसैको सेवा अथवा अधीनमा राख्ने प्रस्ताव राख्नु ।
	F9		साधनले जतिखेर चाहियो उतिखेर उत्पत्ति हुने

			विश्वास दिलाउनु ।
१५	G G1 G2 G3 G4 G5 G6	नायक स्थानन्तरण	नायकको स्थानन्तरण हुन्छ, खोजेको लक्ष्यमा पुऱ्याइन्छ वा पुगन्छ । नायक हावामा उड्नु । नायकको चढ्ने साधन लैजानु (चोरी हुनु) नायक पथप्रदर्शक हुनु । नायकलाई प्रस्थान बिन्दुबाट लक्ष्यसम्म पुग्ने बाटो देखाइदिनु । कुराकानीका लागि नायकले अचल माध्यमको प्रयोग गर्नु । रगतका टाटा वा अन्य वस्तुका चिह्नहरूले बाटो देखाउनु ।
१६	H H1 H2 H3 H4	मल्लयुद्ध (संघर्ष)	नायक र खलनायकको प्रत्यक्ष मल्लयुद्ध हुन्छ । खुल्ला जमिनमा लडाइँ हुनु । एक प्रतिस्पर्धा एउटा ताराको खेल । हारजीतको मूल्याङ्कन गर्नु ।
१७	J J1 J2	चिन्हित हुनु	नायकलाई चिन्हित गरिन्छ । शरीरमा चिह्न (निसान) बनाउन अनुरोध गर्नु । औँठी र तौलिया स्नानान्तर गर्नु ।
१८	I II *II 12 13 14 15 16	विजय	खलनायकको हार हुन्छ । खुल्ला लडाइँमा विजय प्राप्त गर्नु । अर्को लुकेको बेलामा नायकले विजय प्राप्त गर्नु । प्रतिस्पर्धामा विजय र विशिष्टता प्राप्त गर्नु । जुवा खेल्दा विजय प्राप्त गर्नु । मूल्याङ्कनमा विशिष्टता । विना युद्ध खलनायकलाई मार्नु । खलनायकलाई निष्कासन गर्नु ।

१९	K K1 k2 K3 K4 K5 K6 K7 K8 K9 Kix K10 Kf Kf1 Kf2	दुर्भाग्यको अन्त	प्रारम्भिक दुर्भाग्य वा अभावको अन्त हुन्छ । शक्ति र चलाखीको अनुरोधबाट प्रत्यक्ष लाभ हुनु । धरै सहयोगीद्वारा एकै समयमा काम पार लगाउनु । मायावी चरो वा मनमोहक वस्तुबाट काम फत्ते गर्नु । पूर्व गतिविधिहरूको नतिजा हेरेर दुर्भाग्यको अन्त्य हुनु । जादुमय साधन प्रयोग गरेर दुर्भाग्य हट्नु । जादुमय साधनद्वारा गरिवी निवारण हुनु । खोजी गर्ने साधन पक्रिनु । टुनामुना भङ्ग हुनु । पुनर्जीवन प्राप्त हुनु । पहिलेकै जीवन प्राप्त हुनु । बन्दीबाट मुक्त हुनु । जादुका वस्तुबाट दुर्भाग्यको अन्त्य । अनुसन्धान गर्ने साधन स्थानान्तरण हुनु । अनुसन्धान गर्ने साधन भेटिनु ।
२०	↓	फर्कनु	नायक फर्कन्छ ।
२१	Pr Pr1 Pr2 Pr3 Pr4 Pr5 Pr6 Pr7	पिछ्ला गर्नु	नायकको अनुसरण गर्नु (पछि लागिन्छ) । हावा लडाइँ । दोषी व्यक्तिको माग । जनावरमा रूपान्तरण भई साथ दिनु वा पछि लाग्नु । लोभ्याउने वस्तुमा रूपान्तरण भई पछि लाग्नु । नायकलाई समाप्त गर्ने प्रयत्न गर्नु । नायकलाई विध्वंस गर्ने प्रयत्न गर्नु । नायकलाई रूखबाट फ्याँक्ने प्रयास गर्नु ।
२२	Rs Rs 1 Rs2	मुक्ति -नायकको उद्धार हुनु)	नायकलाई पछि लाग्नेहरूबाट मुक्त गरिन्छ । नायक हावामा उड्नु वा छिटो दगुर्नु । नायकले खलनायकलाई छेक्न काइँयो, निगालो आदि

	Rs3 Rs4 Rs5 Rs6 Rs7 Rs8 Rs9 Rs10		जादुमय पदार्थ फाल्नु । नायक भागेर मन्दिर वा अन्य थाउँमा पसेर बाँच्नु । दबाउने प्रयासबाट नायक उम्कनु । नायकलाई कामीले लुकाएर बाँच्नु । जनावर, विरुवा वा ढुङ्गामा रूपान्तर हुनु । लोभ्याउने वस्तुको प्रलोभनमा परी कब्जामा राखेको व्यक्तिलाई छोडिदिनु । खलनायक (राक्षस, जनावर)को आहाराबाट बँच्नु । विनाश हुनबाट उद्धार हुनु । अर्को रूखमा हाम फाल्नु र बँच्नु ।
२३	O	अज्ञातआमगन/अज्ञात प्रयाण	नायक अज्ञात रूपमा घरमा आइपुग्छ वा अर्कै देशमा पुग्छ ।
२४	L	आधारहीन दावी,	छद्म नायक आधारहीन कुरा प्रस्तुत गर्छ ।
२५	M	कठिन कार्य सुम्पनु	नायकलाई कुनै कठिन कार्य दिइन्छ ।
२६	N *N	समाधान	कार्य सम्पन्न हुन्छ । मृत्युको अन्तिम म्याद अगाडि कार्यको विश्लेषण ।
२७	Q	अभिज्ञान	नायक चिनिन्छ ।
२८	Ey	भेद खुल्नु	छद्म नायक वा खलनायकको भेद खुल्दछ ।
२९	T T1 T2 T3 T4	रूपान्तर	नायकलाई नयाँरूप प्राप्त हुन्छ । नयाँ शारीरिक बनावट । घर दरबारमा रूपान्तरण हुनु । नयाँ पोसाकमा रूपान्तरण हुनु । हास्ययुक्त वा युक्तिसङ्गत आकारमा रूपान्तरण हुनु ।
३०	U	दण्ड	दुष्टलाई दण्ड दिइन्छ ।

	Uneg		छद्मनायक वा खलनायकलाई क्षमा दिनु ।
३१	W	विवाह/	नायकको विवाह हुन्छ र उसलाई राज्यप्राप्ति हुन्छ ।
	W*	राज्यारोहण	विवाह ।
	W		राज्यारोहण ।
	W:		आद्यविवाह ।
	W1		बाचाबन्धनको विवाह ।
	W2		पुनर्विवाह ।
	WO		कार्यसम्पन्न गरेवापत रूपैयाँ वा अन्य पदार्थ बक्सिस पाउनु ।
	X		सङ्केतका आधारमा बाटो पत्ता लगाउनु ।
	<		सङ्केतहरूलाई अर्को ठाउँमा सार्नु (धोका दिनु) ।
	Y		उत्प्रेरणा दिनु ।
	Motpos		कामको सकारात्मक नतिजा ।
	or		कामको नकारात्मक नतिजा ।
	δ		संयोजक ।
	:		तीन संयोजक ।

हरेक लोकाख्यानका प्रकार्यलाई माथिका बीजाक्षर र परिभाषाद्वारा चित्रित गरी सूत्रबद्ध रूपमा लोकाख्यानको स्वरूप संरचनालाई देखाउन सकिन्छ ।

३.५.३ अछामीलोककथामा संरचक सूत्रहरूको प्रयोग

अछामीलोककथाहरूको पनि संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ । उक्त सन्दर्भमा तेह्रवटा अछामीलोककथाको सूक्ष्म अध्ययन गरी तिनमा प्रयुक्त घटना वा प्रकार्यलाई छुट्याइएको छ र तिनलाई तालिकामा क्रमशः '१,२,३' गरी लेखिएको छ । उक्त तालिकामै मूलकथाको सार लेख्ने त्यसलाई परिभाषित गर्ने र संरचक सूत्रहरू (३१ मूलसूत्र र १९१ उपसूत्र) सँग प्रकार्य वा घटनाको तुलना गरेर बीजाक्षर निर्धारण गर्ने काम गरिएको छ । यसै क्रममा बीज चिन्हको प्रयोग

गरेर तालिकामा आवद्ध गरिएको छ । यसरी कथाको मानक स्वरूप तयार भएको छ ।
अन्तिममा तालिकाबाहिर एक पङ्तिमा वीजाक्षरको स्वरूपलाई सूत्रात्मक ढङ्गमा लेखिएको छ
। यसरी विश्लेषण गरिएका अछामीलोककथाहरू यस प्रकार रहेका छन् :-

३.५.३.१ 'बुधेको बुद्धि' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	मङ्गलेको परिवारिक अवस्थाको परिचय	परिचय	a
२	छन्चरे पैसा कमाउने उद्देश्यले परदेश जान्छ ।	प्रस्थान	↑
३	छन्चरे भिरे भन्ने गाउँको जमिन्दारका घरमा एउटा कपटपूर्ण सर्त स्वीकार गरी काम गर्न थाल्छ	छलकपट	η3
४	छन्चरेले सर्त हारेपछि जमिन्दारबाट पैसा नलिई घर फर्कन्छ	फर्कनु	↓
५	छन्चरेको भाई बुधे दायेका बदला लिन जमिन्दारका घरमा काम गर्न जान्छ ।	प्रस्थान	↑
६	जमिन्दारले जेकाम गर्न लगाए पनि बुधेले गर्नुपर्ने र बुधेले गरेको काममा जमिन्दारले नाइनास्ति गर्न नपाउने सर्तमा ऊ काम गर्न लग्यो ।	प्रतिबन्ध	yl
७	दाइको कामको बदलालिन बुधे जमिन्दारले भनेको काम ठीक उल्टो ढङ्गले गर्न लाग्यो ।	दाताको प्रथम कार्य	D8
८	बुधेको व्यवहारबाट आजित जमिन्दारले उसलाई मार्नका लागि ससुरालीबाट फर्किदा एउटा भीरको छेउतिर सुल लगायो ।	छलकपट	η1
९	बुधेले जमिन्दारको चतुःप्याइँ थाहा पायो ।	भेदज्ञान प्राप्ति	ζ2
१०	जमिन्दारले आफ्नो बुढीलाई सुतेको बेलामा 'बुधे हो' भन्ने ठानेर लात्तीले हानेर भीरमा खसाली माऱ्यो । बिहान उठेर त्यो कुरा थाहा पाएपछि ऊ आफैँ शोक गर्न लाग्यो ।	विजय	
११	बुधेले आफुले सर्त जितेको भनी परिवार ल्याएर बस्न लाग्यो ।	विजय	6

यसकथाको वीजाक्षर रूप निम्नानुसार रहेको छ :

a↑ η3↓ ↑yl D8 η| ζ2|| 6.

३.५.३.२ 'अनरङ्गको कथा' लोकथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	अनरङ्गको परिवारको परिवारको परिचय	परिचय	a
२	अनरङ्गका सातै भाइका लागि दुलहीको आवश्यकता हुन्छ ।	अभाव	1
३	अनरङ्गका सातवटै भाइको विवाह विरोचन राजाकी छोरीहरूसँग हुने विश्चित हुन्छ । विवाह लिएर जाँदा यदि माथिल्लो बाटोबाट गए अनरङ्गले चित्राङ्ग राजाको घरमा चौधवर्ष वस्नुपर्ने सपना परेकाले उसले बुबा मधुसुदनलाई तल्लो बाटोबाट विवाह लिएर जान निर्देशन दिन्छ ।	प्रतिबन्ध	2
४	मधुसुदनले विवाह माथिल्लो बाटोबाटै लिएर जान्छु र आउँदा पनि त्यसै बाटोबाट आएर चित्राङ्गद राजाको घरमा बास बस्छु ।	उल्लङ्घन	1
५	विवाह घर पुगेपछि अनरङ्गले यो कुरा थाहापाउँछ र ऊ चित्राङ्गद राजाका घरतर्फ प्रस्थान गर्छ ।	प्रस्थान	↑
६	चित्राङ्गद राजाले अनरङ्गलाई श्रीलङ्कामा महिला शासन चलाएर राजगरी बसेको पम्फा नामकी राजकुमारीका टाउकोमा सिन्दुर हालेर आउन भन्छ ।	कठिन कार्य सुम्पनु	M
७	अनरङ्ग चित्राङ्गदको दरवारबाट एक काजी र दुई घोडासहित लिएर श्रीलङ्कातर्फ प्रस्थान गर्छ ।	प्रस्थान	↑
८	बाटोमा अनरङ्गले कमिला, फट्याङ्ग, मुसा र अजिङ्गरको अनुरोध स्वीकार गरी तिनको जीवन रक्षा गर्छ ।	नायकको प्रतिक्रिया	E7

९	श्री लङ्का पुगेको अनरङ्गले मुसाको सहयोगबाट पम्फाबाट टाउकोमा सिन्दुर हाल्न सफल हुन्छ ।	दुर्भाग्यको अन्त	K3
१०	अनरङ्गले जुवा खेलन प्रस्ताव राख्दा पम्फाले दशबोरा तोरी र केदो एकै ठाउँ मिलाएर छुट्याउन एवं सय बोरा चामलको भात खाए पछिमात्र जुवा खेल्ने भन्छे ।	कठिन कार्य सुम्पनु	M
११	पम्फाले गरेका मुल्याङ्कनमा अनरङ्ग सफल भएपछि उसले अनुरङ्गलाई जुवा खेल आउ भनी । जुवामा अनरङ्गले विजय प्राप्त गर्छ ।	विजय	3
१२	पम्फाले हार स्वीकार गरेपछि अनरङ्गले ऊ सहित उसको राज्य पनि ल्याएर र चित्राङ्गद राजाका दरवारतर्फ फर्कन्छ ।	फर्कनु	↓
१३	चित्राङ्गदले अनरङ्गलाई आधा राज्य दियो र उसले आफ्नी पहिली श्रीमती सहितलाई बोलाएर त्यही राज्य गरी बस्यो	विवाह/ राज्यरोहण	W

यसकथाको वीजाक्षर रूप यस प्रकार रहेको छ :

a 1 2 ↑M↑ E7 K3M 3↓W.

३.५.३.३ 'दुई ठगको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	पहाडमा बस्ने एकजना ठग व्यापारी घिउ बेच्न राजापुर हिँड्यो ।	प्रस्थान	↑
२	बाटोमा तरवार बच्चे अर्को ठग व्यापारी संगुसको भेट हुन्छ र दुवैले घिउ र तरवार साटासाट गर्छन ।	छलकपट	η

३	धेरै टाढा पुगेपछि तरवार बेच्ने व्यापारीले कन्टर खोलेर हेर्दा त्यसभित्र गोबर राखेको थाहा पायो ।	भेदज्ञान साभेदार	५1
४	दुवै व्यापारीले एक अर्कालाई ठग्ने इच्छा हुँदा हुदै पनि आ-आफ्नो भेद खुलेपछि अब अरुलाई ठग्न जाने कुरामा दुवै सहमत हुन्छन् र मीत बन्छन् ।	कुकर्ममा साभेदारी	
५	पिताको अपशोसमा परेका यजमान कहाँ दवैजना मिलिमतोमा ठग्न गए । त्यहाँ घिउ व्यापारीले आफ्ना मीतलाई खाल्डो भित्रै छाडेर आफ्नु यजमानले दिएको धन सम्पत्ति लिएर भाग्यो ।	छलकपट/नायकको प्रतिक्रिया	१/E10
६	तरवार बेच्ने व्यापारी खाल्डोबाट निस्केर मितभन्दा अगाडि अर्कै नयाँ वाटोवाट गयो र उसले एक जोर नयाँ जुत्ता लिएर एक जुत्ता एक ठाउँ र अर्को जुत्ता अर्कै ठाउँ राखी उसलाई भ्रम दिलाएर सबै धन सम्पत्ति लिन सफल भयो ।	खलत्व	A5
७	घिउ व्यापारीले यस्तो चलाखीपूर्ण काम मीतले नै गरेको भन्ने कुरा थाहा पायो ।	भेदज्ञान प्राप्ती	५2
८	दुवै मीत मिलेर एउटी कुटुने बूढीलाई फेरि ठग्ने मिलेमतो गर्छन् ।	कुकर्ममा साभेदारी	
९	कुटुनी बुढीलाई ठग्नेकाम गरेका कारण उसको छोराले दुवै मीतको नाक काटिदिन्छ ।	चिन्हित हुनु	J2

यस लोककथाको बीजाक्षर रूप यसप्रकार रहेको छ :

↑१ ५1 १E10 A5 ५2 J2.

३.५.३.४ 'चतुरे वामनको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	चतुरे बाहुनको परिचय	परिचय	a
२	चौतारीमा सुक्न लागेको पीपलको विषयमा अवगत गराउन चतुरे बाहुन राजदरवारमा प्रस्थान गर्छ ।	प्रस्थान	↑
३	राजाले चतुरे बाहुनसँग त्यस पीपललाई हरियो फर्काउन सक्ने व्यक्ति छ भने त्यसलाई आधा राज्य दिने इच्छा जाहेर गर्छन् ।	दाताको प्रथम कार्य/मध्यस्थता गर्नु	D1/B1
४	चतुरे बाहुनलाई आफ्नी आमा र श्रीमतीले पतिव्रता धर्मको पालना गरेकी छन की छैनन भनी जान्ने इच्छा हुन्छ ।	भेदजिज्ञासा	3
५	चतुरे बाहुनले आफ्नी आमा र श्रीमतीका भनाइका माध्यमबाट उनीहरूको चरित्रका विषय जानकारी पाउँछ र आफू घरमा भएको र नभएको औचित्य नरहेको महसुस गर्छ ।	अभाव	5
६	चतुरे बाहुनले आफ्नो घर छोडेर हिँड्छ अनि एक जोगी बसेको ठाउँमा बास बस्छ ।	प्रस्थान	↑
७	राती जोगीले गरेको कार्यहरूका माध्यमबाट चतुरे बाहुनले उसको चरित्र पनि थाहा पाउँछ ।	भेदज्ञान प्राप्ति	५3
८	चतुरे बाहुन अर्को दिन त्याहाँबाट हिँडेर एक अर्कै देशको राजाका घोणीलास बास बस्न पुगेछ।	नायक स्थानान्तरण	G

९	चतुरे बाहुनले त्यँहा रानी र घोणीलासमा बस्ने घोणीगोठालोका क्रियाकलाका माध्यमबाट तिनीहरूको चरित्रगत रहस्य थाहा पायो ।	भेदज्ञान प्राप्ति	५3
१०	त्यस देशका राजारानी भोलिपल्ट एक बगैँचामा घुम्न जान्छन् । त्यसै समयमा रानी बेहोस भई पल्टिन्छन् र रानीलाई निको बनाउन राजाले विभिन्न प्रयत्न गर्छन् ।	अभाव/नायकको प्रतिक्रिया	/E7
११	चतुरे बाहुनले रानीलाई निको बनाउन झारफुक गर्न एक मन्त्रको प्रयोग गर्छ । त्यसैको मध्यमाबाट राजाले रानीको चरित्र थाहा पाउँछन् ।	दुर्भाग्यको अन्त्य/भेदज्ञान प्राप्ति	K4/५3
१२	राजा र चतुरे बाहुन आ-आफ्नो घर फर्कन्छन् ।	फर्कनु	↓

यस लोककथाको बीजाक्षर रूप यसप्रकार रहेको छ :

a↑D1/B1 3 5↑५3 G ५3 /E7 K4/५3↓.

३.५.३.५ 'कुमारनरसिंहको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण:

क्र.सं.	मूलकथाको सार	परिभाषा	बीजाक्षर
१	केसरीनरसिंहको परिचय	परिचय	a
२	एक दिन राजाले एक ज्योतिषलाई बोलाएर छोरा छ की छैन ? भनी हेराउन गरे ।	मध्यस्थता गर्न	B4
३	केसरीनरसिंहको छोरा हुने निश्चित हुनु र उनीहरूद्वारा एक भोजको आयोजन गरी त्यसमा कुरनरसिंहलाई पनि आमन्त्रण गरे । कुरनरसिंहले अब आफ्नो अस्तित्व सकिन्छ भन्ने ठानी केसरी नरसिंहको त्यही भोजमै हत्या गर्‍यो ।	खलत्व	A14

४	भागेर ज्यान जोगाएकी रानीले एक गाउलेको घरमा कुमार नरसिंहको जन्म दिइन् ।	मुक्ति	Rs3
५	कुर नरसिंहले आयोजना गरेको निशानेबाज कार्यक्रममा कुमार नरसिंह निशाना लगाउन सफल भयो ।	मल्लयुद्ध (संघर्ष)	H ²
६	निशानेबाज कार्यक्रममा निसान लगाउन सफल भए वाफत पुरस्कार पाएका लुगा लगाई कुमार नरसिंह कुरनरसिंहको सैनिक मञ्चमा गयो । त्यँहा चुरवासीले उसलाई देखेर केशरी नरसिंहआएको भन्दा कुर नरसिंह काट्न तम्सिन्छ र ऊ त्याहाँबाट भागी मुमा बसेको ठाउँगई बाँच्यो ।	मुक्ति (नायकको उद्धार हुनु)	Rs3
७	आफ्नो ज्यान जोगाउन भागेका कुमार नरसिंह र उसकी मुमाले एक अघोर जङ्गलमा शिद्ध बाबालाई भेटाए र उनले तिनीहरूलाई सहाराका लागि एक डन्डा र एक मसाला (व्याट्री) दिए ।	जादुकोवस्तु प्राप्त गर्नु	F1
८	कुमार नरसिंह र उसकी मुमा दुवै ती सहयोगी सामान लगेर कठोर यात्रा तर्फ हिँडे ।	प्रस्थान	↑
९	डन्डी र व्याट्रीको सहयोगले ती दुवै मुमाछोरा एक समुन्द्र पार गरी हिन्दुस्थानमा पुगेर समुन्द्रमा पाएको हिराको हार बेची त्यही एक महल खडा गरी ।	दुर्भाग्यको अन्त्य	K6
१०	कुमार नरसिंहले दिएको हिराको हार हलवाइले राजालाई दिएपछि राजाले कुमार नरसिंह संग अन्यहार र त्यसमा लगाउने पोशाक पनि ल्याइ दिन अनुरोध गरे ।	प्रतिक्रिया आरम्भ / कठिन कार्य सुम्पन	C/M

११	राजाका लागि हार र पोशाक ल्याउन कुमार नरसिंह फेरि समुन्द्रतर्फ गयो ।	कठिन कार्य सुम्पनु	↑
१२	हीराका हार पोशाक ल्याउन समुन्द्रमा गएको कुमारनरसिंह त्यसको मुहान पत्ता लगाउन छेउवैछेउ जान्छ र मुहानमा पुग्छ । त्यहाँ राजकुमारले हेर्ने वित्तिकै भुण्डाएर राखिएको एक टाउकोमा पर टाढा फर्किएको शरीर टासिएर एक मान्छे तयार हुन्छ ।	रूपान्तर/दुर्भाग्यको अन्त	T1/K9
१३	कुमारनरसिंह र त्यस नयाँ मान्छेका बीच कुराकानी हुँदा र ती दुई बाबु छोरा रहेको रहस्य पत्ता लाग्छ । बाबुछोराको मिलन हुन्छ ।	भेदज्ञान प्राप्ति / पुनर्मिलन	५३/*
१४	ती दुवै बाबु छोरा त्यहाँबाट फर्किन्छन् र हार र पोशाक ल्याइदिन भन्ने राजाकी छोरीसँग कुमारनरसिंहको विवाह हुन्छ ।	फर्कनु/विवाह/राज्यारोहण	↓ /W
१५	कुमारनरसिंह उसको ससुरो र केसरीनरसिंह सहित मिलेर कुरनरसिंहसँग लडाइ गर्छन् ।	मल्लयुद्ध (संघर्ष)	H1
१६	लडाइमा कुमारनरसिंहको र केसरीनरसिंहको विजय हुन्छ ।	विजय	11

यस लोककथाको बीजाक्षर रूप यसप्रकार छ :

aB4A14Rs3H2Rs3F1↑K6C/M↑T1/K9५3 * ↓WH111.

३.५.३.६ 'मुले छोरीको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	राइकोसाको परिचय	परिचय	a
२	एक दिन राइकोसाको बुबा हाट जान लाग्दा घरका सबै मान्छेसँग ककसलाई केके ल्याइ दिऊँ भनी सोध्छ । त्यसै बेला राइकोसाले आफुलाई एक भ्रुणवाखी ल्याइदिन अनुरोध गर्छे ।	दाताको प्रथम कार्य	D6
३	राइकोसा भ्रुणवाखीकी गोठाली लागेपछि मोटाएकी देखेर उसकी सौतेनी आमाले उसलाई गोठाली जान प्रतिबन्ध लगाउँछे र आफ्नी छोरीलाई गोठाली जान भन्छे ।	प्रतिबन्ध	y
४	भ्रुणवाखीले राइको साले दिएको सल्लाहमानी वनमा भीर र काडाा भएको ठाउ दगुर्छ । साँझ आएर उसकी बहिनीले आफ्नी आमालाई सबैकुरा भनेका कारण सौतेनी आमाले त्यस बाखीलाई काट्न श्रीमान सँग भन्छे र ऊ काटिन्छ ।	खलत्व	A14
५	राजाको पानी खाने नाउलामा उम्रेको सुनको किलो राइकोसाको हातले मात्र उक्किन्छ ।	जादुको बस्तु प्राप्त गर्नु	F
६	चमानी राजले राइकोसालाई वणका रुखबाट ओर्लिन लगाए उसलाई कुवामा फ्याकिदिन्छे ।	खलत्व	A10
७	चमानी राजलाई राजाले लिएर रानी बनाइ राखे	कुकर्मा साभेदारी	θ
८	कुच्चे बुढाको घरमा बालख कसरी भयो भनेर जान्न राजाले आफ्नो राज्यमा एक भोजको आयोजन गरे ।	भेदजिज्ञासा	ε3

९	त्यसै भोजमा आएर कुच्चे बुढाको बालखले आफ्नो जन्म वृत्तान्तमा आधारित कथा सुनायो । त्यसैको माध्यमबाट राजाको जिज्ञासा पूरा भयो ।	भेदज्ञान प्राप्ति	५३
---	--	----------------------	----

यसलोकथाको वीजाक्षर रूप यसप्रकार रहेको छ :

aD6yA14FA100ε3५3

३.५.३.७ 'सातभाइबैनाको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	एकादेशको एकजना राजाको परिचय	परिचय	a
२	अमिलाको बोक्रा खाएपछि राजाकी कान्छी रानीबाट छ छोरा र एक छोरी भएछन् । सौतेनी आमाहरू मिलेर “ती सात बाखहरू तमीकन गाली हद् छन” भनी सिकायत गरेपछि राजाले तिनीहरूलाई लिएर एक अध्यारो जङ्गला छोडिदिन्छन् ।	खलत्व	A9
३	जङ्गलबाट आगो ल्याउन गएकी दिदीलाई राक्षस बुढीले अफ्यारा अफ्यारा काम गर्न दिएर परीक्षा गर्छे ।	कठिनकार्य सुम्पनु/दाताको प्रथम कार्य	M/D1
४	ऊ परीक्षामा सफल भएकाकारण राक्षस बुढीले राक्षस बुढोलाई जङ्गलबाट बोलाएर खाइदिन आदेश दिन्छे ।	खलत्व	A13
५	दिदी खोज्न आएका भाइहरूले राक्षस बुढोको पेटमा दिदी बोलेका सुनेर उसलाई कुटेर मार्छन् ।	विजय	15

६	राक्षसलाई मार्दा दिदी पनि मर्छे । सबै भाइवैनी एकै चितामा जल्छन् । त्यहाँ वैनी पानीको धारो भएर जन्मिन्छे र भाइहरू फूल भएर जन्मिन्छन् । त्यसै धारामा तिनीहरूका आमा बुबा नुहाउन आउँदा भेट हुन्छ ।	रूपान्तरण/दुर्भाग्यको अन्त्य	T/k9
७	छोरा छारीले आफ्नो सम्पूर्ण जन्म वृतान्त सुनाएपछि राजाले कान्छी रानीवाहेक अरु सबै रानीलाई काटिदिन्छन् ।	दण्ड	u uneg

यस लोककथाको बीजाक्षर रूप यसप्रकार रहेको छ :

aA9MD1A1315TK9u uneg.

३.५.३.८ 'सुनशेखरको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण:

क्र.सं.	मूलकथाको सार	परिभाषा	बीजाक्षर
१	चन्द्रशेखर राजा सन्तानका लागि ऋषिको सेवागर्ने गए ।	प्रस्थान	↑
२	ऋषि सन्तुष्ट भएर सन्तानका लागि राजालाई एक स्याउको फल दिए ।	जादुको वस्तु प्राप्त गर्नु ।	F1
३	राजाकी माइली रानीले राजकुमारलाई लिएर एक तउणीभाँज्र (गहिरो खाल्डो) मा फ्याकेर आई ।	खलत्व	*A
४	एक कुकुर्नी राजकुमारलाई फालेको ठाउँमा गएर दुध पिलाएर उसलाई बचाएका कारण जेठी र माइली रानीले राजासँग त्यसलाई मार्न आदेश गरिन् ।	दाताको प्रथम कार्य/खलत्व	D/ A13

५	कुकुर्नी मारेपछि गाइ गएर राजकुमारलाई दुध खुवाएका कारण रानीले गाइलाई पनि बेचिदिन राजासँग भनिन् ।	दाताको प्रथम कार्य/खलत्व	D/A8
६	जेठी र माइली रानीले राजासँग सिकायत गरी राजकुमारलाई सुलाटाँस्ने षडयन्त्र गरेपछि काने घोडाले उसलाई बाँच्ने उपाय सिकाउँछ ।	छलकपट/नायक स्थानान्तरण	η/G4
७	घोडाले राजकुमारलाई एकान्त चौरमा पुऱ्याउँछ र “तिमीलाई आवश्यक परेको बेला यो मन्त्र जप्नु म आउँछु” भन्दै आफू दुबोचर्न जान्छ ।	जादुको वस्तु प्राप्त गर्नु	F9
८	कैकेय देशका राजकुमार मोहन सिंहको विवाह त्यसै चौरमा आउँछ र जन्तीले त्यो राजकुमारलाई नक्कली व्याहुलो बनाई जन्तमा सँगै लिएर जान्छन् । ऊसँग व्याहुलीको विवाह गरी फेरि त्यही ल्याएर छोडिदिन्छन् ।	कुकर्ममा साभेदारी	θ
९	देवचन्द्र राजाकी छोरी उर्मिलासँग राजकुमारको पुनर्विवाह हुन्छ ।	विवाह/राज्यरोहण	W1
१०	उर्मिलाले मासुखाने इच्छा व्यक्त गरेपछि राजकुमार सुनशेखरले कानेघोडालाई सम्भन्छ र ऊ आएपछि त्यसमा चढी कान फुकेर जङ्गल पुगी चारवटा चित्तल मारेर ल्याइदियो ।	जादुको वस्तु प्राप्त गर्नु/नायकको प्रतिक्रिया	F9 E7
११	देवचन्द्रलाई युद्धमा जिती बाँधेर राख्ने सर्वजीत राजासँग सुनशेखर काने बोडोलिएर जान्छ र युद्ध गर्छ ।	मल्लयुद्ध (संघर्ष)	H1
१२	सुनशेखर राजकुमारले युद्ध जीति देवचन्द्रलाई मुक्त गर्छ र सर्वजीत राजाले बाँधेर देवचन्द्रका योद्धाका हात दिई आफू फर्किन्छ ।	विजय	11

१३	देवचन्द्रले आफुलाई “युद्ध जिताउने यिनै ज्वाइ हुन्” भनेर सुनशेखर राजकुमारलाई खुब बक्सिस स्वरूप दाइजो माइतो दिन्छ ।	विवाह/राज्यरोहण	W2
१४	शुनशेखर श्रीमती उर्मिला र अर्को पहिले विवाह गरेकी अनुसन्धालाई समेत खोजी गरेर दाइजो माइतो लिएर काने घोडो सहित आफ्नो बाबुको राज्यमा फर्किन्छ ।	फर्कनु	↓
१५	चन्द्रशेखर राजाले सुनशेखर राजकुमारलाई चिनेपछि हर्क बढाइका साथ दरवार लिएर जान्छ ।	दुर्भाग्यको अन्त्य	K5

यस लोककथाको वीजाक्षर रूप यसप्रकार रहेको छ ।

↑F1*ADA13DA8ηG4F90W1F9E7H111W2 ↓K5.

३.५.३. ९ ‘जगरसेठको कथा’ लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	जंगर सेठको परिचय	परिचय	a
२	एक दिन जगरसेठले सातवटी बुहारीमध्ये कसलाई घटिना बनाउने हो भनी परीक्षा गर्न तामाको गाग्रीमा उक रोकडाको रुपियाँ राखी पालै पालो गरी पानी ल्याउन पठाए ।	दाताको प्रथम कार्य	D1
३	परीक्षामा सफल कान्छी बुहारीलाई जगर सेठ त्यसैदिनबाट घरिना लाग्न अनुरोध गरे ।	कठिन कार्य सुम्पन	M
४	कान्छी बुहारीले “यै घरबाट बाइर वन पात वा काँई गए पनि कोइ पन खाली हात घर आउन पाउने होइन” सर्त राखी र जगर सेठले हुन्छ भनेपछि ऊ घरिना भई ।	जादुको वस्तु प्राप्त गर्नु	F7

५	एक दिन जगर सेठो कुनै सभाबाट घर फर्किदा साँझ घर ल्याउने वस्तु केही पाइनन् र भालुका पात टिपी त्यसैको पोकोमा दिशा गरी आफ्नो मुहु ल्याएर बुहारीलाई राख्न दिए ।	नायकको प्रतिक्रिया	E2
६	धेरै दिन पछि त्यस देशका राजालाई कुष्ठ रोग लाग्यो र त्यो निको बनाउन उनलाई बार वर्ष पुरानो मान्छेको गुहु चाहिने भयो ।	अभाव	a3
७	जगर सेठका घरमा राखेको बार वर्ष पुरानो मान्छेको गुहुबाट राजाको कुष्ठ रोग निको हुन्छ र राजाले जगर सेठ र उसकी रानीलाई बोलाई बक्सिसका रूपमा आधाराज्य दिने घोषणा गरे ।	विवाह राज्यपरोहण	W2
८	जगर सेठकी कान्छी रानीले राजाले दिने आधा राज्य नलिने र “लक्ष्मीपूजाका दिनमा आफुले मात्र राज्यभरि लक्ष्मीको पूजागर्न पाउने र दियो बाल्न पाउने” अनुरोध राजासँग गरी	दाताको प्रथम कार्य	D7

यस लोककथाको वीजाक्षर रूप यसप्रकार रहेको छ :

aD1MF7E2 3W2D7.

३.५.३.१० 'मुले छोरा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	एका देशको एकजना मान्छेकी श्रीमती मरेका कारण ऊ नयाँ श्रीमतीको खोजी गर्छ ।	अभाव	
२	नयाँ आएकी श्रीमतीले “तेरा दुई छोरोलाई घरबाट निकालौं सम्म तेरो घर बस्दैन” भने पछि उसले ती छोरोलाई घरबाट निकालेर समुन्द्र पारी पुऱ्याएर आयो	खलत्व	A9

३	भाइलाई “मासु पोलेर खाउला” भन्दै हिडेको दाइ अचानक एकादेशमा विवाह गरी राजा भएर बस्छ ।	विवाह/राज्य रोहण	W
४	दाइको प्रतीक्षामा बसेको भाइ धेरै वेरसम्म पनि दाइ नआएपछि एकलै रुँदारुदै जङ्गल स्थित एक कालीको मन्दिरमा पुग्छ ।	प्रस्थान	↑
५	गजपति साहुको छोरा र लखपति साहुकी छोरीको विवाहमा जन्तीहरूले त्यस भाइलाई नक्कली बेहुलो बनाएर लिन्छन् र उसको लखपति साहुकी छोरी सँग विवाह सम्पन्न हुन्छ ।	कुकर्ममा साभेदारी	θ
६	लखपति साहुका घरबाट फर्केको जन्त एक घाटका छेउतिर पुगे पछि जन्तीहरूले नक्कली बेहुलालाई काट्न खोज्छन् र दुलहीले उसको ज्यान जोगाउछे ।	मुक्ति (नायकको उद्धार हुनु)	Rs9
७	लखपति साहुकी छोरी आफ्ना बुबाका घर फर्किसकेपछि त्यस बेहुलाको जीवन वृत्तान्तको वर्णन गरेर त्यसदेशका राजालाई “तुलासी गरी पाऊँ” भन्दै एक चिठी पठाउँछे ।	सहयोगका लागि आह्वान	B1
८	बेहुलीले पठाएको पत्र राजाले पाए र दुतलाई खोजी गर्न पठाए । दुतले ती दुवै बेहुला बेहुलीलाई लगेर दरवार गए अनि दवै भाइहरू सपरिवार आनन्दले बसे ।	दुर्भाग्यको अन्त्य	K4

यस लोककथाको बीजासर रूप यसप्रकार रहेको छ :

1A9W[↑]θRs9B1K4.

३.५.३.११ 'राजकुमारको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	राजाको छोरा, काजीको छोरा, दमाइको छारा र ल्वारको छोरो, चारजनाको एक साथ थियो	परिचय	a
२	काँजीको छोरा, बदमास भएका कारण राजाले आफ्ना छोरासँग काजीका छोरालाई सँगै हिँड्न प्रतिबन्ध लगाएछ ।	प्रतिबन्ध	y1
३	एक दिन ती चारै जना साथी मिलेर घरबाट भागेछन्	प्रस्थान	↑
४	काजी, दमाइ र ल्वारको छोरा अगाडि गएछन् र राजकुमार एकलो भएछ र ऊ एक अघोर जङ्गलको बाटो लागेछ । त्यहाँ उसलाई हात्ती भालु, सिंह आदि जनावर खान आउँदा उसले सबैलाई मितवा भनी ढोग गरेर तिनको आहार हुनबाट बँचेछ ।	मुक्ति (नायकको उद्धारहुनु)	Rs8
५	चौथो दिन किणी दानुवाको राज्यको पुगेपछि उसकी धर्मपुत्री सुनकेसरीले राजकुमारलाई जुम्रो र उपियाँ बनाएर बचाई ।	मुक्ति	Rs6
६	राजकुमारले अर्को दिन किणी दानुवा नभएको वेलामा सुनकेसरीलाई "बुवा तम्रो जन्म काँ कसरी भएको हो र कसरी मर्न्याओ? भनी सोध्न लगायो ।	भेदजिज्ञासा	2
७	सुनकेसरीले साँझपख किणी दानुवा आउँदा उसको जन्म काँ कसरी भएको र कसरी मर्ने भनी सद्ध उसले "मेरा जन्म राक्षस बाट भएको र मृत्यु सात समुद्र पारी लङ्काका गणामा रहेका फलामा घाणामा बस्ने दुई भ्रमरलाई मारेपछि हुने हो" भन्यो ।	भेद ज्ञान प्राप्त	५2

८	अर्को दिन राजकुमार सात समुन्द्र पारी गई ती दुई भ्रमरकन माय्यो र किणी दानुवाको मृत्यु भयो अनि सुनकेसरीसँग उसले विवाह गरी त्यही राज्यमा राजगरी बस्यो ।	विजय/ विवाह/राज्यरोहण	I5/ W
---	--	--------------------------	----------

यस लोककथाको वीजाक्षर रूप यसप्रकार रहेको छ :

ay1[↑] Rs8Rs6 2ζ215W.

३.५.३.१२ 'मनसुभाको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	अनुचिता र मनसुभाको परिचय	परिचय	a
२	एकदिन दुवै बहिनी सल्लाह गरेर माइत गइन् ।	प्रस्थान	↑
३	माइत जाने बाटो विसेकी मनसुभालाई वाटामा भेटिएका भैसी गोठालो भेडी गोठालो हात्ती गोठालो आदि सबैले "तेरी दिदी हेउणी गई, तपन हेउणी जा" भनी बाटो देखाइदिए ।	नायको स्थानान्तरण	E5
४	दुवैदिदी बहिनी माइतबाट आ-आफ्ना घर फर्कीदा दिदीले कुकुर ल्याई र बहिनेले "आफूसँग धनसम्पत्ति नभएको" भन्दै बोके ल्याई ।	फर्कनु/अभाव	↓ 5
५	मनसुभाले माइत जानेवेला भैसी, गाई, भेडा, हात्ती, आदिका गोठ, खोर सोरेवाफत घर फर्किने बेला गोठालाहरूले एक-एक गाई भैसी, भेडा, बाखा आदि दिए ।	विवाह/राज्यरोहण	W2

६	मनुसुभाको श्रीमान परदेश हुनु र उसका गाउँले राजापुर हाट जानलाग्नुले उसलाई चिन्ता लाग्छ । त्यो कुरा बुझेर मनसुभाको बोके हटेरुसँगै हाट गई बजारबाट रुपियाँ पैसा, कपडा मसाला नुन आदि ल्याएर आउछ ।	प्रस्थान/ फर्कनु / दुर्भाग्यको अन्त्य	▲/▼K
७	मनसुभाले पाथीले रुपिया भेरकी र ती रूपियाँ उसका कुकुर ल्याएको कुरा दिदी अनुचिताले थाहा पाउछे ।	भेद ज्ञान प्राप्त	५3
८	बहिनी धनी भएकी देखेर डाह गर्ने अनुचिताले आफु विरामी भएको बहाना बनाई उसको बोकेलाई काट्न लगाएर त्यसको मासु खाई ।	खलत्व	A1
९	बोकेका हड्डी गाडेको धारामा सुनको कलिलो उम्रियो र त्यस कलिलोद्वारा अनुचिनताका लागि चाहेको खाना आउन लाग्यो ।	जाडको वस्तु प्राप्त गर्नु	F6
१०	पानीको धारामा उम्रिएको सुनको कलिलोका विषयमा राज्यभरि ठुलो हल्ला फैलिन्छ, र राजाले त्यसका विषयमा जान्न मन्त्रीलाई पढाउँछन् ।	भेद जिज्ञासा	६3
११	सुनको कलीलोमा विषयमा जान्न मन्त्री कुटुने बुढी कहाँ जाँदा उसले मुखमा तेल मोसो लगाएकी हुन्छे । त्यसैले उसलाई चिन्न मन्त्रीले मुखमा पानी हालेर कुटुने बुढीको मुखमा थुकिदिन्छन् र “आफ्नो श्रीमती मनसुमा हो” भन्ने थाहा पाउछन् ।	अभिज्ञान	Q

यस लोककथाको बीजाक्षर रूप यसप्रकार रहेको छ :

a▲E5▼/ 5W2▲▼K ५3A1F6६3Q.

३.५.३.१३ 'बाराही लक्ष्मीकुमारीको प्रतिज्ञा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण

क्र.स.	मूलकथाको सार	परिभाषा	वीजाक्षर
१	देवेन्द्रकुमारका परिवारको परिचय	परिचय	a
२	देवेन्द्रकुमार, उसको बाबु भूमिदेव र उसकी श्रीमती सहित तीनै जना देवेन्द्रके ससुराली जान्छन् ।	प्रस्थान	↑
३	एक नदिको किनारस्थित पिपलको चौतारोमा भूमिदेव र देवेन्द्रकुमार सुत्छन् । त्यसैवेला उर्मिला गएर नदीमा बग्दैआएको लाससँग रहेको हीरा र मणिबन्धको फाटो लुगाको गाँठोलाई दाँतले खोल्छे । त्यो देवेन्द्रकुमारले अकस्मात देख्छ र उसमा श्रीमती प्रतिका विश्वासको अभाव हुन्छ । त्यसपछि ऊ नयाँ श्रीमतीको आवश्यकता ठान्छ ।	अभाव	a1
४	नयाँ श्रीमतीको खोजीमा हिँडेको देवेन्द्रका बाटामा अत्तोथाप्ने कानो रलङ्गडोलाई एक एक हजार रुपियाँ दिएर विध्न टार्ने काम गरी अधिवदछ ।	नायकको प्रतिक्रिया	E8
५	बाराही लक्ष्मीकुमारी सँग जुवा हारेपछि देवेन्द्रकुमार उसको घरमा कौडेकमारो भएर बस्छ ।	खलत्व	A15
६	श्रीमान बारवर्ष वितिसक्दा पनि घर नफर्केपछि निर्मला देवेन्द्रको खोजीगर्न कालो घोडो लिएर घरबाट प्रस्थान गर्छे ।	प्रस्थान	↑
७	श्रीमान्, खोज्न जाँदा बाटामा निर्मलालाई रोक्न खोज्ने लङ्गडो र कानालाई उल्टै "तिमीसँग भएको खुट्टो र आँखो मलाई देऊ, अनि मात्र म अर्को खुट्टो र आँखो ल्याइदिन्छु" भन्ने चलाखीपूर्ण काम गरी निर्मलाले उनीहरूबाटै एक-एक हजार रुपियाँ लिई ।	दुर्भाग्यको अन्त	K1

८	बाराही लक्ष्मीकुमारी र निर्मलाका बीचमा भएको जुवामा निर्मलाको जीत हुन्छ ।	विजय	13
९	जुवामा बाराही लक्ष्मीलाई जितेपछि ऊ सहित उसका नोकरलाई पनि लिएर निर्मला आफ्नो घर फर्किन्छे ।	फर्कनु	↓
१०	घर पुगिसकेको केही दिनपछि देवेन्द्रले आफुलाई बन्दीबाट मुक्त गराउने निर्मलानै हो भन्ने थाहा पाउँछ र “निर्मलालाई विशेष सुविधा दिएर राख्छु” भन्छ । ती दुवै श्रीमान श्रीमती भन्छ आनन्दले बस्छन् ।	दुर्भाग्यको अन्त	K9

यस कथाको वीजाक्षर यसप्रकार रहेको छ :-

a a1E8A15^K113^K9.

यसरी भ्लादिमिर प्रोपको संरचनावादी सिद्धान्तका आधारमा अछामी लोककथाको विश्लेषण गरिएको छ । यो विश्लेषणले नेपाली लोककथालाई आधुनिक सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा प्रमाणित गरेको छ ।

३.६ निष्कर्ष:

संरचनावाद कुनै पनि कृति विशेषको मूल्याङ्कन गर्दा त्यसको बाह्य वस्तुजगतका सापेक्षतामा राखेर मूल्याङ्कन गरिनुपर्छ भन्ने मान्यताका विपरित कृतिलाई नै केन्द्रक मानेर हेरिनुपर्छ भन्ने मान्यता बोकेको बहुशास्त्रीय अवधारणा हो । इस्वीको बीसौँ शताब्दीको दोस्रो दशकमा भाषा विज्ञानका क्षेत्रमा र यसैको तेस्रो दशकमा लोकाख्यानका क्षेत्रमा देखापरेको यस सिद्धान्तले क्रमिक विकासको क्रममा अन्य विविध शास्त्रसंग सम्बन्ध राख्दै अघि बढ्ने मौका पाएको छ र यसै शताब्दीको छैटौँ दशकमा केही थप मान्यतालाई वरण गरेर उत्तर संरचनावाद एवम् संशोधित संरचनावादजस्ता संज्ञा पाउन थालेको छ । लोकाख्यानका क्षेत्रमा संरचनावादका प्रोपेली र ट्राउसेली दुई धारा देखिएका छन् जसमध्ये ट्राउसेली धारा कम विकसित छ भने प्रोपेली धारा धेरै विकसित हुँदै नेपाली लोकाख्यानका क्षेत्रमा समेत विकसित हुन पुगेको छ । यस शोधपत्रको परिशिष्ट खण्ड एकमा रहेका तेह्र ओटा अछामी लोककथालाई पनि प्रोपेली संरचनावादी सिद्धान्तलाई नै आधार बनाएर विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषित कथाहरूको विजाक्षरलाई तालिकामा यसरी देखाइएको छ :

कथाहरू	वीजाक्षर	a	B	y	δ	ε	ζ	η	θ	A	B	C	↑	D	E	F	G	H	J	I	K	↓	pr	Rs	O	L	M	N	Q	Ey	T	U	W	
१. बुधेको बुद्धि		a		y1			ζ2	η3					↑	D8						I		↓						*N						
२. अनरङ्गको कथा		a		y2	1					1			↑		E7					I3	K3	↓					M						W	
३. दुई ठगको कथा							ζ1	η	θ	A5			↑		E10				J2															
४. चतुरे वामनको कथा		a				ε3	ζ2			5	B1		↑	D1	E7		G				K4	↓												
५. कुमारनरसिंहको कथा		a					ζ3			A14	B4	C	↑			F1		H2	I1	K6	↓	Rs3				M			T1			W		
६. मूले छोराको कथा		a	y		ε3	ζ3			θ	A14				D6		F																		
७. सात भाइबैनाको कथा		a								A9				D1							K9					M			T	u				
८. सुनशेखरको कथा								η	θ	*A			↑	D	E7	F1	G4	H1	I1	K5	↓												W1	
९. जगरसेठनको कथा		a								a3				D1	E2	F7										M							W2	
१०. मूले छोरा									θ	1	A9	B1	↑								K4		Rs9											W
११. राजकुमारको कथा		a	y1		ε2	ζ2							↑							I5			Rs8											W
१२. मनुसुभाको कथा		a			ε3	ζ3			5	A1			↑		E5	F6				I1	K	↓						Q					W2	
१३ वाराही कन्याकुमरीको प्रतिज्ञा		a							1	A15			↑		E8				I3		K1	↓												

चौथो परिच्छेद

उपसंहार

४.१ सारांश

प्रस्तुत शोधकार्य अछामी लोककथाको संरचनात्मक अध्ययन शीर्षकमा सम्पन्न गरिएको छ । यो शोधकार्य शोधपत्रका रूपमा जम्मा चार परिच्छेदमा विभाजन गरी आवश्यक शोधप्रविधि अँगाली सुसङ्गठित गरिएको छ । यसको पहिलो परिच्छेद शोधशीर्षक, शोधकार्यको प्रयोजन, विषयपरिचय, समस्याकथन, उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधकार्यको औचित्य, शोधकार्यको सीमाङ्कन शोधविधि शोधपत्रको रेखाङ्कन आदि शीर्षकको विश्लेषणसँग सम्बन्धित छ ।

यस शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेद लोककथाको सेद्धान्तिक परिचय शीर्षकसँग सम्बन्धित छ । यसअन्तर्गत सर्वप्रथम लोककथाको परिचय, लोककथा शब्दको व्युत्पत्ति र अर्थ, लोककथाको परिभाषा र स्वरूपलाई निर्धारण गरिएको छ । त्यसपछि विभिन्न समयमा विभिन्न विद्वान्हरूले निर्धारण गरेका लोककथाका विशेषताको विश्लेषण गरी निष्कर्षमा विविध विषयवस्तुको प्रयोग, आख्यानात्मकताको प्रधानता, कल्पनाको आधिक्यता सामाजिकताको प्रयोग मनोरञ्जनात्मकता परिवर्तशीलता, कुतूहलता, अभिप्रायको प्रयोग, अतिशयोक्तिमूलकता, गद्यात्मक सरल भाषाको प्रयोग, वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग आदिलाई लोककथाका विशेषताका रूपमा निर्धारण गरिएको छ । यसै क्रममा कथावस्तु, पात्र/चरित्र, संवाद, परिवेश, उद्देश्य, अभिप्राय र भाषाशैली आदि लोककथाका संरचक अवयवको विश्लेषण गरिएको छ । लोककथाको वर्गीकरण विभिन्न समयमा विभिन्न विद्वान्हरूले गरे तापनि तिनमा पाइने विषयवस्तुगत व्यापकता, स्थानीयता, र परिवर्तनशीलताका कारण त्यसमा एकरूपता पाइँदैन । त्यसै गरी यस शोधपत्रमा पनि लोककथाको व्यापक अध्ययन गरेर तिनलाई सामाजिक लोककथा, ऐतिहासिक लोककथा, पशुपक्षी तथा फलफूलका लोककथा, धार्मिक तथा साँस्कृतिक लोककथा, एवम् अतिमानवीय तथा परामानवीय लोककथा गरी नवीन ढङ्गले पाँच किसिममा वर्गीकरण गरिएको छ । यसै परिच्छेदमा लोककथाको निकट सम्बन्ध राख्ने

लोकगाथा, लोकनाटक र तिनको आपूसी समानता तथा भिन्नतालाई पनि प्रष्ट पार्ने प्रयास गरिएको छ ।

नेपाली लोककथाको इतिहास मानवको इतिहास जत्तिकै लामो छ तर पनि यो मौखिक रूपबाट लिखित रूपमा कहिलेबाट आउन थाल्यो र लिखित रूप विकसित अवस्थामा अगाडि बढ्दा नेपाली लोककथामा केस्ता मोडहरू आए त भन्ने कुरालाई मध्यनजर गरी विभिन्न विद्वानहरूले यसका चरण विभाजन गरेका छन् । दोस्रो परिच्छेदमा पूर्ववर्ती विद्वानहरूद्वारा नेपाली लोककथाको विकासक्रमलाई नवीन ढङ्गले पाँच चरणमा विभाजन गरिएको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । जसमध्ये पहिलो चरण अनुवाद रूपान्तरण परम्परा (१८३१-१९९५) सम्म निरन्तर रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ भने दोस्रो चरण १९९६ को बोधविक्रम अधिकारीको 'नेपाली दन्त्यकथा' बाट आरम्भ भई २०२५ सम्म मुख्यतः विशुद्ध सङ्कलन परम्पराका अगाडि बढी त्यसपछि पनि निरन्तर अधि बढिरहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । २०२६ देखि २०५३ सम्म परम्परागत अध्ययन अनुसन्धान परम्परा मुख्य रूपमा रही विकसित भएको र यो अभै पनि निरन्तर रूपमा अधि बढिरहेको कुरा पनि यसै क्रममा उल्लेख गरिएको छ । वि.सं. २०५४ मा मोतीलाल पराजुलीको 'नेपाली लोककथाका अभिप्रायको अध्ययन' नामक विद्यावारिधिको शोधप्रबन्ध तयार भएपछि नेपाली लोककथाको विकासक्रममा सैद्धमन्तिक अध्ययन अनुसन्धान र विश्लेषण परम्पराको थालनी भई यो चरण अभै निरन्तर विकसित हुँदै गएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसरी यसै परिच्छेदमा परम्परागत चरण विभाजनको प्रकृयाभन्दा केही नवीन ढङ्गले नेपाली लोककथाको विकासक्रमलाई देखाइएको छ ।

यस शोधपत्रको चौथो परिच्छेद संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमा अछामी लोककथाको विश्लेषण नामक मूल शीर्षकमा केन्द्रित रहेको छ । यसमा संरचनावादको परिचय र परिभाषा, संरचनावादको संक्षिप्त विकासक्रम, त्यसका मान्यतालाई पनि स्पष्ट पारिएको छ । त्यसपछि लोकाख्यानका क्षेत्रमा संरचनावादी सिद्धान्तको प्रयोग कहिलेदेखि कसरी विकसित भइरहेको छ ? यसमा के-कस्ता धारदेखिएका छन् तिनको स्पष्ट रेखा कोरिएको छ । यसै क्रममा लोकाख्यानका क्षेत्रमा सर्व प्रथम भ्लादिभिर प्रोपद्वारा विसौं शताब्दीको दोस्रो दशक (१९२८) मा प्रतिपादित संरचनावादी

सिद्धान्तलाई स्पष्ट रूपमा चिनाइएको छ । प्रोपको उक्त सिद्धान्तमा लोकाख्यानका घटहरूलाई ३१ मुलसूत्र र १२१ उपसूत्र गरी जम्मा १५२ घटकहरूमा वर्गीकरण गरिएको छ । पछि इन्डेसले यस सिद्धान्तलाई परिमार्जन गर्दा प्रोपकै मूलसूत्र स्वीकार गरी थप उपसूत्र निर्धारण गरे र उपसूत्रको सङ्ख्या १९१ पुऱ्याए । यिनै प्रोप एवम् इन्डेसद्वारा निर्धारण गरिएका सूत्र उपसूत्रहरूको कसिमा अछामीलोककथालाई राखेर तिनमा भएको प्रकार्य वा घटनालाई छुट्याई क्रमशः तालिकामा मूलकथाको सार लेख्ने, परिभाषीकरण गर्ने, बीजाक्षर निर्धारण गर्ने र आवश्यकताअनुसार नयाँ सूत्र एवम् बीजचिन्हको समेत प्रयोग गरी समग्रकथाको बीजाक्षर रूपलाई अन्तिममा सूत्रात्मक शैलीमा लेख्ने काम गरिएको छ । यसरी विश्लेषण गरिने अछामी लोककथाहरूमध्ये परिशिष्ट खण्डमा रहेका ‘बुधेको बुद्धि’, ‘अनेरङ्गको कथा’, ‘दुई ठगको कथा’, ‘चतुरे बाहुनको कथा’, ‘कुमार नरसिंहको कथा’, ‘मूलेछोरीको कथा’, ‘सातभाइबैनाको कथा’, ‘सुनरोखरको कथा’, ‘जगरसेठको कथा’, ‘मूले छोरा’, ‘राजकुमारको कथा’, ‘मनसुभाको कथा’, ‘बाराही कन्या कुमारीको प्रतिज्ञा’ आदि रहेका छन् । यी कथाहरूको विश्लेषण पछि समग्र परिच्छेदको निष्कर्षसँगै यस शोधपत्रको मूल भाग सकिएको छ भने यो अन्तिम चौथो परिच्छेद प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो, दोस्रो र तेस्रो परिच्छेदमा गरिएको अध्ययन विश्लेषणलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउने विषयमा केन्द्रित छ ।

यस शोधपत्रको परिशिष्टलाई दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । परिशिष्ट एकमा शोधार्थीले सम्बन्धित जिल्लाको स्थलगत भ्रमण गरी सङ्कलन गगरेका जम्मा एकककाइसवटा लोककथाहरू राखिएका छन् । सङ्कलित कथाहरू लेखनमा मानक वर्णविन्यास उच्चारणगत अछामी भाषिकामा लिपिवद्ध गरिएका छन् । परिशिष्ट दुईमा लोककथाका वाचकहरूको परिचय दिइएको छ ।

यसरी एउटा शोधपत्रमा हुनुपर्ने सम्पूर्ण आवश्यक प्रविधि र उपकरणको प्रयोग गरी यस शोधपत्रलाई संगठित र औपचारिक बनाइएको छ ।

४.२ निष्कर्ष

लोककथा लोकसाहित्यको रोमाञ्चक मनोरञ्जनमूलक स्वतन्त्र, आख्यानयुक्त गद्य विधा हो । यसको आफ्नै अर्थ, परिभाषा, स्वरूप, संरचना र सैद्धान्तिक आधारहरू छन् । यसको उत्पत्ति विकास तथा अध्ययन अनुसन्धान परम्पराको आफ्नै महिमामय इतिहास रहेको छ । लोककथाको विश्लेषणका निजी, अन्तर्विषयक, काव्यशास्त्रीय आदि विविध पद्धतिहरू रहेका छन् । तीमध्ये लोककथाको विश्लेषणका लागि निजी सिद्धान्तका रूपमा देखिएको एउटा सिद्धान्त संरचनावादी अध्ययन पद्धति हो । यसले लोककथाको संरचनामा घटनाहरूको शृङ्खला कसरी विकसित भएको हुन्छ, भन्ने कुरालाई सूत्रात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गर्दछ । अछामी लोककथाको अध्ययनका सन्दर्भमा भने यो एउटा नवीन प्रयोगका रूपमा देखिएको छ । तसर्थ यस शोधपत्रमा केही कमजोरी रहन सक्छ तथापि यो अध्ययनबाट प्रोपक सिद्धान्त लोकाख्यानको अध्ययनमा उपयोगी हुन नसकेको प्रमाणित हुन्छ । नेपाली लोककथाहरूको पनि विभिन्न घटनाको संरचनात्मक विश्लेषण हुन सक्छ तर विश्लेषणका क्रममा प्रोपद्वारा निर्धारित ३१ ओटा प्रमुख सूत्रहरूलाई मात्र प्रर्याप्त मान्न सकिन्न । नेपाली लोककथाको विश्लेषण गर्दा कतिपय सन्दर्भमा नवीन सूत्र र बीजाक्षरको आवश्यकता खट्किन्छ । अतः संरचनावादी सिद्धान्त अनुसार नेपाली लोककथा विश्लेषण गर्न सकिन्छ र यस क्रममा नवीन सूत्र र बीजाक्षर निर्माण पनि गर्न सकिन्छ । यो सिद्धान्तअनुसार नेपाली लोककथाको अध्ययन गर्ने नयाँ अध्येताका लागि यो शोधपत्र पनि एउटा मार्ग दर्शक बन्नेछ ।

सम्भावित शोध शीर्षकहरू

- क) अछामी लोककथाको सामाजशास्त्रीय अध्ययन
- ख) अछामी लोकनाटकको अध्ययन
- ग) अछामी लोकगाथाको अध्ययन
- घ) अछामी गाउँखाने कथाहरूको अध्ययन

परिशिष्ट एक

१. बुधेको बुद्धि

एकादेसमा एक बड्डो मान्ठ बस्तो छियो । उइको नाउ कैकनै था छियेन । डाक्ताखेरि गाउँका मान्ठ उइकन मङ्गले भन्ना छिये । मङ्गलेल साधारण गाउँले जीवन विताइ रएको छियो । उइकी एक बैकिनी र दुई भाइ छोरा छिये ।

एक दिन मङ्गलेल आफ्ना छोराहरूका बारेमा सुच्यो “मेल आफ्ना जिन्दगीमा मस्तै दुःख हरें, अब छोराकन पन यसै दुःख हन्नु नपडोस्” भन्ने सुच्यो र आफ्ना छोराकन डाकीकन भन्यो “ए ! छोराहरू हो, मैल आफ्ना जिन्दगीमा तम्रालागि मस्तै धनदौलत कमाउन सकेंन अब म डाँडापारिको जुन भइसकें तमी अब के काम हद्दा भये, हाम्रा देस काम पन कै पाइँनैन । तमी पडे लेखेका पन छैनओ । तमी कहरी जीवन चलाओला ।”

आफ्ना बुवाका यी कुडा सुनिकन जेठो छोरा छन्चरेल भन्यो “बुवा म पैसा कमाउन देस जानो भयाँ र मस्तै पैसा कमाइकन तमीकन पन सुख दिनो भयाँ । छोराको साहसी कुडा सुनिकन मङ्गलेका दुईजनाई खुसी भयेर आशीर्वाद दिये । छन्चरे देस गयो । हट्टा हट्टा ऊ मस्तै टाडा पुग्यो तैपन काम पायेन । ऊ जैसँग पन ह्याँ क्यै काम छ कि ? भन्नै सोध्दै हन्न लाग्यो । अन्तमा एक दिन ऊ भिरे भन्ने गाउँमा पुग्यो र त्याँ एक जमिन्दारकन भेट्टायो । त्यस जमिन्दारका दुई जोई पोइ र एक बड्डी आमा बाहेक अरू कोई पन रहेनछन् । त्यो जमिन्दार धूर्त रयेछ । उल्ल छन्चरेकन ससर्त काम दियो । सर्त छियो जमिन्दारल जे काम भने पन छन्चरेल हन्नुपड्यो र छन्चरेल हरेको काममा जमिन्दारल नाइ भन्न नपायेने । यो सर्त नमानेपटि छन्चरेल पैसा नपायेने र हाटेको मानिने । यदि जमिन्दारले सर्त हाटेपटि जमिन्दारल आफ्नो सबै जमिन जग्गा छोड्नु पण्यै छियो । यस्तो सर्तमा बाँधिअर काम हन्न लागेपटि जमिन्दारल छन्चरेकन दिनदिनै मस्तै मस्तै काम हराउन लायो र एकदिन कामवाट आजित भयेर ऊ काम छाड्न बाध्यभयो । छन्चरेल सर्त हाच्यो र पैसा नलिइकन अन्यारो मुख लगाउँर घर पुग्यो । छन्चरेको अन्यारो मुख धेकिकन उइका भाउल उइसँग सबै कुडा सोदयो र छन्चरेल आपूकन जमिन्दारल दुःख दिएका सबै कुडा सुनायो । दाइका कुडा सुनिकन भाउ बुधेकी रीस उठ्यो । उल्ल छन्चरेकन जमिन्दारका घर जाने बाटो सोध्यो र आफ्ना आमाबुवाबाट आशीर्वाद

मागिकन ऊ जमिन्दारका घर पुग्यो । जाना जाना ऊ जमिन्दारका घर पुग्यो र उन्नल जमिन्दारसँग “म काम खोज्न आयाको हुँ” भन्यो । बुधेका कुडा सुनिकन जमिन्दारल अब अज यैकन ठग्न पाइने भयो भन्ने सुच्यो । छन्चरेसँग भयेको सर्तलाई अज दोहोर्न्यायो । बुधेल सर्तलाई मान्यो र काम हन्न लाग्यो ।

जमिन्दारल बुधेकन पइला पन आफ्नो खेत वारी पशु सबै चिनायो । अक्कोदिन एक कोल्थो बसाले दियो र “बसाले गडामा बुइकन आ” भन्यो । बुधे गयो बनायेर बसालेकन गडाउनो छडिआयो तर गडो जोत्ने काम हरेन । जमिन्दारल बुधेको काम थाहा पायो तर केई भन्न सकेन । अक्को दिन जमिन्दारल बुधेकन दउरा काटिकन ल्यायेन भन्यो । बुधे गयो बनायेर जमिन्दारको खेत जोत्ने हलो जुवाली काटी दउरा बनाइकन ल्यायो । बुधेको काम धेकिकन जमिन्दार चिन्तामा पड्यो । र अक्को दिन अज नयाँ काम दिऊँ भनिकन बुधेई बल्ल चराउन पठायो । बुधेल बल्ल चराउनु त काँ छियो तिनुकी पगारका टुप्पायेनी लिक्न लात्तेगल लायो बनायेर पगारौनो पल्टाइकन आयो । जमिन्दारल बल्ल काँ गये भनिकन सोदाखेरि बुधेल “पानी खान खोला गया छन्, पछे आउनया छन्” भन्यो पटि खोजी हद्दा जमिन्दारल गोरु पन बुधेल मारेको था पायो र उल्लबुधेलाई अब घर भित्तको मात्त काम मात्त दिने विचार ह्यो । उथा एकदिन जमिन्दारल बुधेकन आज मेरी आमाकन तातोपानी लगाइकन निकरी हडा धुइदे भनी काम अडायो । बुधेल पानीलाई बेसरी ततायो र उम्लन लागेको पानी लिइकन बड्डीका टाउकाउनो खन्यायो । मस्तै तातो पानी टाउकाउनो खनाएका कारण जमिन्दारकी आमा पुडी मरी । बुधेका येसा काम धेकिकन जमिन्दारल अब उइकन काम नअडाउने निर्डय ह्यो र ऊ वसी-वसी खान लाग्यो ।

केही दिनपटि जमिन्दारका लोगने बैकिनीकनै माइत आउने निउतो आयो र दुबैल “बुधेकन पन आपूसँगै माइत जाऊँ भन्ने र बाटामा यैकन सिध्याउने” विचार हेरे । उथा बुधेकन पन जमिन्दारकी बड्डील माइत जाऊँ भनी । बुधेल जमिन्दारका दुई जनाले आपूकन माइत जाऊँ भन्नुको कारण था पायो र जानाखेरि बाटामा पन ऊ सोची विचारी काम हन्न लाग्यो । भोलिपल्ट साँभ्र जमिन्दारकीको माइती घर आउन लाग्यो र हप्रबाटै जमिन्दारल बुधेलाई तलि त्यो पाखायेनी सिउडको रूख भयाको घर मेरा सौराको घर हो, तँ तँ जाइकन तम्रा छोरी ज्वाइ आउन लाग्याका छन् भन, भन्यो । बुधे जमिन्दारका सौराका घर गयो र तम्रा छोरी ज्वाइल

पठायेका हुन भन्यो । उइकी सासुल बुधेकन हाम्रा छोरी ज्वाइँ के कसो अन्न स्वादी मान्ना छन्” भनी सोदी । बुधेल “अन्न जे बनाये पन नुन खुसानी मस्तै हालेपटि तम्रा छोरी ज्वाइँ स्वादी मान्ना छन्” भन्यो । जमिन्दारकी सासुल बुधेका कुडा सुनिकन साच्चै मानी र तिउनउनो पाथी जति नुन खुसानी हालिकन अन्न बनाई । बाहाभेरी अन्न खायेभन्ना तिउनउनो हालेको नुन खुसानीका कारण अन्न कल्लै खानै सकेनन् । जमिन्दारल यो यसो हन्ने काम पनि बुधेकै हो भनी था पायो र “यै मापइ जति सकिदैनन भन्ने सुच्यो । आफ्नी सासुकन पन क्यै भनेन र साँटा सौरासबाट घर फर्केने सुच्यो । जमिन्दार यसपालि दुईदिन मात्तै सौरास बस्यो । जमिन्दारल बुधेलाई घर फर्किँदा बाटामा नमारी नछाड्ने सुच्यो र रात एक अग्लो डाँडाका टाउकाउनी खर्कमी बास बस्ने निर्डय ह्यो । वाहाभरि भ्रमक्क रात पड्यो । ती तिनै जनाल अन्न पानी खाये सुत्नेबेलामा खर्कभित्त जमिन्दारका दुईजना आपू भिटावाटि सिन खोजे र बुधेकन इल्चावाटि सिन भने । बुधेल आपूकन इल्चावाटि सुताई रात पघारौनौ फालिकन जमिन्दारल मान्न आँट्यो भनिकन था पायो र ऊ न निनाइकन उठेर बस्यो । जमिन्दारका बड्ढाबड्डी सुकम्म निनाये र स्वाँ स्वाँ हन्न लागे । बुधेल अब निनाये भन्ने थाहा पायेपटि आपू गयो र भिटावाटि सुत्यो । बरम्बर रात भयेपटि जमिन्दारल इल्चावाटि सुतेको बुधे निनायो भन्ने सुच्यो र एक लात्ताले हानिकन इल्चावाटि सुतेकी आफ्नी बुढीकन पगारौनो फाल्यो र “दख्खा ! अइल त मरीस्” भन्नै खुसी भयो र भिटावाटि नहेरिकनै निनायो । भोल्ल्छकालै उठिकन हेदाखेरि त जमिन्दारल बुधेकन आँखा माड्न लागेको धेक्यो । ऊ इन्तु न चिन्तु भयो । हत्तपत्त जमिन्दारल आफ्नी बड्डीकन सम्भयो र उइको मृत्युभयेको थाहा पाई मस्तै शोक हन्न लाग्यो । धेरै समयपटि ऊ शोकवाट मुक्त भयो र बुधेसँग आपूल हाट स्वीकार ह्यो र आफ्नो सबै घर जग्गा तै कमाइकन खा भन्यो, उथा आपू शान्तिसँग एकान्तमा तीर्थ, हन्न जान्छु भनि गयो ।

बुधेल भने जमिन्दारसँग आपूल यस्तो ब्यवहाट “तमील दाइ छन्चरेलाई दुःख दिएकाले गरेको हुँ” भनी सुनायो र आपूल सर्त जितेको स्वीकार हरी आपूना परिवारका सबै मान्ठकन त्यही ल्यायो र आनन्दसँग बस्न लाग्यो ।

सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फुलको माला,

यो कथा वैकुण्ठ जाला, भन्नेवेला खुरु खुरु आयेला ।

२. अनरङ्गको कथा

मधुसूदन नाउँहरेको एकजना राजा छियो । उइका सात छोरा छिये । कान्ठा छोराको नाउँ अनरङ्ग छियो । उल्ल आफ्ना बुवाकन “बाउज्यू ! ब्या हन्ने भयेपटि हामी सातै भाइको एकाइ ठाउँ हन्नु पड्यो ” भन्यो । छोराका कुडा सुनिकन मधुसूदनल विचार हद्दा विरोचन नाउँका राजाकी सात छोरी छन् भन्ने था पायो र त्यै जान्नुपड्यो भन्ने सोची त्याँ ब्वारी माग्न गयो । उथा विरोचन राजासँग “ तमी सातै छोरी मेरा सात छोराका दिनु पड्यो भन्यो । ” विरोचनल पन हुन्छ म सातै छोरी तमा छोरा दिन्छु” भन्यो । ब्या हुने पक्का सल्लाह हरी मधुसूदन घर फर्क्यो । घर पुगिसकेपटि अनरङ्गल “मागि आयाक्या त बाउज्यू” भनी सोध्यो र मधुसूदनल “अँ मागि आयाँ बा” भन्यो । अब वव्यात लियेर जानु पड्यो भनी लगनको ठगान भयो र सबै वव्यात पन जान त्याँर भये । त्यसैवेला अनरङ्गल भन्यो “बाउज्यू तमील पन जानु पड्येँ, हामी सातै भाइ पन गयौँ भनेपटि घरको रच्छा को हन्या ओ ? मँ घरै बस्तो भयेँ । तमी छ भाइ पन जाओ: बाउज्यू पन जाओ । तमी सबैकन ब्या हन्न क्यै समस्या छैन । मैसँग जो ब्या हन्याओ उइकन यी ढाल तरवारौडी घुमाउनु । यी ढाल तरवार पन लैजाओ । जानेबेला बीचमा दुई बाटा छन् जसमध्ये सबै तल्लाइवाटा जानु र तल्लाइवाट आउनु ” ।

तल्लो बाटो फेरो रयेछ र मुल्लो बाटो छोटो रयेछ । अनरङ्गलाई मुल्लो बाटो गयो भने आफू “चौद बस्ससम्म चित्राङ्गदको छोरा हुनु पड्ये ” सपना पडेको रयेछ । त्यसैल अनरङ्गल वव्यात मुल्लावाट नलिनु भनेको रयेछ ।

वव्यात जानेबेला भयो । अनरङ्गवाहेक सब जन्त गये । जाँना-जाँना ढोवाटो भयेको ठाउँमा पुगे । मधुसूदनल अनरङ्गल भनेका कुडाको ख्याल नहरिकनै आ ! मुल्लाइवाट जाऊँ । छोटो हुन्छ भनेछ र मुल्लाइवाट गयेछन् । जाँना जाँना बाहावेरी चित्राङ्गद नाउको राजाका राज्यमा पुगेछन् । उइका छोरा छियेनन् । त्यै जन्तमा गयेका जन्तीकन चित्राङ्गदल भात-भान्सा लगाउँछ । दाल, भात, मासु तरकारी बनायेछ र सबैकन ख्वाएछ छकालबेरि पन अज भात भान्सा बनायेछ र सबैकन ख्वाएछ । राम्रै सेवा सत्कार हरी जन्तीकन पठायो । जन्त हँट्यो । जाँना जाँना बासाबेरि जन्त विरोचन राजाका घर पुगयो । ब्या हन्ने समय भयो । छ छोरीको ब्या भयो । कान्ठी छोरीको ब्या हन्न बाँकी रह्यो र राजा विरोचनल मधुसूदनकन “हजुर कान्ठो

छोरा खै” भनिकन सोध्यो । मधुसूदनल “कान्ठो छोरा घरमै बसेको र ब्या हन्नका लागि यी ढाल तरवार पठाएको छ” भन्यो ।

मधुसूदनका कुडा सुनिकन विरोचनल “त्यो केटा डुडो छ कि ? अपाङ्ग छ कि ? लङ्गडो छ कि ? भन्ने विषया शङ्का मान्यो । तर कान्ठी छोरील “त्यो जसो पो होऊ” भनी । विरोचनल हुन्छ भन्यो र कान्ठी छोरीको ढाल तरवारसँग ब्या हरिदियो । त्यसपटि जन्त फर्क्यो र फेरि मुल्लाइवाट आयो । आयेंना पन चित्राङ्गद राजाका घर बस्यो । बाहाबेरी खानपिन भयो । छकालबेरि जानेवेला मधुसूदनल चित्राङ्गदकन भन्यो “तमील मेराछोराका वन्यातकन सहयोग हन्नु भयो । तम्रो यसमा के स्वार्थ छ । मैल तम्रो के सहयोग हन्न सक्किऊ” उथा चित्राङ्गदल “मैकन अरू क्यै चाइनेनः तम्रो कान्ठो छोरो अनरङ्गकन चौद बस्ससम्मका लागि दिनुपड्यो” भन्यो । मधुसूदनल हुन्छ भन्यो र जन्त त्याँवाट हँट्यो । बाहाबेरि जन्त आप्ना घर पुग्यो । भात भान्सा भयो । त्यसपटि अनरङ्गल” बुवा जन्त कै वाट लिनकन गयेछिये भनी सोध्यो । मधुसूदनल “मुल्लाइवाट गयौं, मुल्लाइवाट आयौं” भन्यो । अनरङ्गल “लौ त त्यसो भये तमील मैकन दिक्न आये त ” भन्यो । त्यसपटि त्यहाँ भयेकी ब्याउलीहरू मध्ये “मेरा ढाल तरवारौंडी रिटेकी को होइ” भनिकन सोध्यो । उथा कान्ठी ब्याउलील “म हुँ” भनी र उइसँग अनरङ्गल भन्यो “लौत यो घोडो यसैकन पाल्लुं: औलिसा भाल हेन्नु औलिसा भाल मस्कनै रयो, घोडे फुर्सनै (मोटाउदै) रयो भने तैले मैकी जीउनै छ भनी ठान्नु । यो औलिसाको भाल सुक्ते गयो र घोडो पन हारिनै गयो भने तैल मैकी पन मरिगयो भन्ने ठान्नु र ढाल तरवारसँगै सति जानु ।”

आप्नी श्रीमतीसँग यति कुडा भनिकन अनरङ्ग सरासर चित्राङ्गद राजाका घर गयो । चित्राङ्गद राजाल अनरङ्गकन “लौ त बाबु ! तमील अब सातसमुन्द्र पारी श्रीलङ्गामा जानुपड्यो । त्याँ पम्फा भन्ने राजकुमारी छ । तिल्ल केटीहरू मात्त राखिकन आप्नो राज्य चलाएकी छ । तिल्ल जो मैकी जित्न सकला उसैसँग ब्या हन्नियू भन्ने बाचा हरेकी छ । त्याँ गई त्यैका टाउकाउनो सिनुर हाल्यो भने मेरो छोरा हुन्याओ” भन्यो । त्यसपटि अनरङ्गलाई चित्राङ्गद राजाल एक काजी सहित दुईटा घोडा पन दियो र तिनीहरू श्रीलङ्गतर्फ हँटे । जाना जाना एउटा जङ्गलमा पुगे । त्यो जङ्गलमा ठूलो आगो लागेको रयेछ । त्याँ किर्मिलाका मुखौनाई गेडी लिई आँत्तिदाई फाला हाल्लै लागेका अनरङ्गल धेक्यो र तमीकन “क्या आपूत पड्यो भनिकन सोध्यो । किर्मिलाल” प्रभु ! हामीकन आगाल डस्यो हामी काँ जाऊ भने । उथा अनरङ्गदल किर्मिलाइकन

“तमी नडराओ” भन्नै “एउटा कपडा ओच्छयायो सबैकन त्याँ बस्न लगायो । अनी सबै किर्मिलाइकन लिइकन आगाल नडस्ने ठाउँमा छाडिदियो । किर्मिला आफ्नो ज्यानलाई अनरङ्गल जोगाउँको भन्दै खुसी भये र अनरङ्गसँग “तमीलाई आवश्यक पडेका बेला हामीकन सम्भिकनु मात्त हामी सहयोग हन्न सबै आयेल भन्ने बाचा सुनाए ।

अनरङ्ग काजीसहित त्यहाँबाट अगाडि हँट्यो । जाना जाना अक्को जङ्गलमा आगो लागेको तलम्मा कित्था र फटिङ्ला उफ्दना अनरङ्गल धेक्यो । उल्ल यिनीहरूकन आपूत पड्यो भन्ने ठान्यो र एउटा कपडा ओच्छयायो उथा “किन फट्टक हाला छओ ह्यौना आओ सबै यै कपडाउनी बस” भन्यो र सबैकन लिकन आगाल नभेट्ने ठाउँमा राख्यो । अनरङ्गको यस्तो काम धेकिकन कित्याँ पटिङ्ला खुसी भये र “प्रभु । तमील हाम्रो ज्यान जोगाउँ अब तमीकन कैलै हाम्रो आवश्यक पड्यो भने सम्भिकनु हामी आइकन तम्रो सहयोग हरूला” भने ।

अनरङ्ग त्याँबाट पन हँटे । जाना जाना अगाडि एक मुसाको बगाल धेकियो । कइकाइ दाँतौना चल्ला, कइकाइ दाँतौना खानेकुडा कोईकाइँ कोईकाइँ हट्टा छन् । उथा अनरङ्गल सोध्यो “तमीकन क्या भयो, यसो किन हट्टा छओ ।” उथा मुसाल “नाइ हजुर ! हामीकन आगो डडाउनो भयो, हामी त मट्टा भयौँ भने । फेरि अनरङ्गल एक कपडा ओच्छयायो र तेउनी सबै मुसाकन बस्न लगाई आगाल नडडाउने ठाउँमा लिक्न छाडिदियो । मुसाहरू अनुग्रहित भये र अनरङ्गसँग “तम्रा लागि हाम्रा हातबाट हुने क्यै काम भये भन्नु होला, हामी सहयोग हरूला” भने ।

अनरङ्ग त्यहाँबाट एक उकालो उक्ली ओरालो ओल्यापटि बालुवाइ बालुवा भयेको एक समुन्द्रको छाल आयो । रूख वृक्ष कै छैनन् । त्यसै छाल हट्टा हट्टा एक ठूलो मुडो पड्याको धेकियो । त्यै मुडाल “तमी काँ जान्याओ ? को होओ ?” भनी सोध्यो । उथा अनरङ्गल र काजील आ-आफ्नो परिचय दिए र “हामी पारिजान्या हुँ केही उपाये छ कि ?” भने । त्यसपटि मुडा जस्ताल भन्यो” हजुरसँग केई खान्या कुडा पाइयो भनेपटि र ख्वाउला भनेपटि म यो समुन्द्र तराइ दिन्छु ।” उथा अनरङ्गल “पारी पुगेपटि खाने कुडा पाइयो भने ख्वाउला” भन्ने बाचा गरे । मुडा जस्तो हुने आयो र पानीउनो पड्यो र तेउनी टेकिक्न ती पारी गये । जाँना जाँना त्याँ एउटा ठूलो गाउँ भेटियो । त्याँ ठूलो बान्नो लाएको छियो । चारै दिसामा चार ढोका बनायेका छन् ताला बन्द हरेका छन् । मान्ठ कोई पन छैन । चारैढोकाका सामुन्ने चारै पीपल चौतारा

छन् । एउटा पीपल चौतारामा गयेर अनरङ्ग र काजी बसे । त्यै पर्खाल वरिपरि छ मइनासम्म घोडा दौडाउना पन छ्याई नसकिने त्यै राज्यको ठूलो क्षेत्रफल छ ।

अनरङ्गल अपू भित्त जान नपायेकाले त्यै चौतारामा बसेका बेला “ह्या मुसा आइकन दुलो पुटालिदिएका भये हुने छियो सोचे । त्यतिखेरै त्याँ मुसाका बगाल आयेर “प्रभु ! क्या कामहरू भनी सोधे । अनरङ्गल त्यै पर्खालभित्त जाने दुलो फुटाली पम्फा नाउँकी राजकुमारीका कोठा पुग्ने बाटो बनायेन सक्यौ ! पम्फा मैयाँका खाटका तल्लिर ठ्याक्कै दुलो निकाली दिए, मुसा बाइगये । उथा अनरङ्गल त्यसै दुलावाट गयेर रात पम्फा मैयाँका टाउकाउनो सिनुर हाल्यो र अरू त्याँकी नौकन्नीका आँखायेनो काजल लाइदियो । छकालै पम्फा उठी र हेदाखेरि आफ्नी नौकन्नीका आखायेडो काजल धेकी र उल्ल ए ! क्या हो तम्ना आखाँउनो काजल र निधारौडो टीको कल्ल लाइदियो त्यो टीको त लोग्ने मान्ठको हो” भनी । अनी उनीहरूल “हामी काँ गयौँ हाम्रा त काजल र टीकोमात्त छ तम्ना सिउँदोमा सिनुर हाल्ने को हो ? भनिन् । नौकन्नीका कुडा सुनी पम्फाल पानी छाया हेदा त अप्ना टाउकाउनो सिनुर हालेको धेकी । ह्याँ को लोग्ने मान्छे आयो हो त भन्ने सोच्यै सबै नौकन्नीकन ढोका हेन्न पठाइ । हेदाखेरि सबै ढोका बन्दैछन् । त्यसपटि पाले केटीकन ढोका बाइर हेन्न लगाई । हेदाखेरि पूर्वतिरका ढोकाका नजिक पीपल चौतारामा दुईजना लोग्नेमान्ठ बसेका धेकिए । द्वारपाले केटील ती लोग्ने मान्ठकन तमी काँका हओ ? को हओ ? किन आयाका हओ ? भनी सोदा तिनीहरूल “ह्याँ मैयाँसाहेब छिन, ती जुवाखेल्ली छन् हरे, त्यै सुनिकन हामी जुवा खेलन आयेका हुँ” भने । पाले केटील ती कुडा पम्फाकन सुनाई । पम्फाल ती लोग्ने मान्ठकन बोलाई बनायेर दस मुरी कोदे र दस मुरी बसाले एकाइ ठाउँनो हाली उथा पइला यसमा भयेका तोरी र बसाले अलग-अलग छुट्ओ, त्यसपटि जुवा खेलुला भनी । अनरङ्गल हुन्छ भनेर बसे ।

बाहाको तक भयो । रात पम्फा पन सुती । अनरङ्गकन चिन्ता लाग्यो र भट्ट उनल किर्मिलाकन सम्भे । त्यतिखेरै किर्मिला आयेर कोदे एकातिर र बसाले एकातिर छुट्याई दिए बाइगये । छकालवेरि उज्यालो भयो पम्फा उठी । बसाले र केदे हेदा त अलग-अलग बनायेको धेकिन । लौ भयो भनिन् । त्यसपटि पम्फाल सय कोल्या चामल त्यसै अन्सारको बाँठा, बरणा, खसी आदि त्याँर पारी भाँडाकुडा ल्याई पकाइकन दिइन र अनरङ्गकन भोजन पानी हन्नु पड्यो

भनी एकदिन रातै भरमा सबै खाइसक्नु पड्याओ भन्ने सर्त पनिअघि सारी । अनरङ्गल “लौ हुन्छ” भन्यो ।

त्यो अनरङ्ग दिनभरि बस्यो जब बासावेरि भयो, रात पड्यो । पम्फा पन सुती । उइथकै त्यै कालो मुडाकन सम्भौ के छियो त्यो उथायुल अजिङ्गर भुभाटमन्ड आयो र भात मासु सब खायो बनायेर भाडा साडा सब कुच्चेइकन डल्ला बनाइ छाडी गयो ।

छकालै पम्फा उठी र आई । सबै भात मासु खाई भाडा पन कुच्याएको धेकी चकित भई । त्यसपटि अनरङ्गसँग पम्फाल “लौ अब जुवा खेल्न आके” भनी । अनरङ्ग र पम्फा बीचको जुवामा सुरुमै अनरङ्गल जिते । त्यतिखेरै उता चित्राङ्गद राजाकी रानीको गर्भ रह्यो । उनीहरू बीचको जुवा पन चलिरहेको छियो । अनरङ्गल चित्तै छियो । यतिखेरै पम्फाल आफ्ना पालेका मैनासँग “बोल मैना बोल जुवा कल्ल जित्यो” भनिन् र मैनाल “मैयाल जितिन् मैयाल जितिन्” भन्यो । यसैहरी जतिपल्ट जुवा तिते पन मैनाल मैयाकै पक्ष लिन लाग्यो । त्यतिखेरै अनरङ्गल क्यै आइकन यै मैनाको घाटी रेटिदिए हुने छियो भन्ने सम्भयो । त्यैथकै एक ठूला दाडा भयेको कित्यो आयो र अनरङ्गसँग “प्रभु ! क्या कामहरू” भनी सोध्यो । उथा अनरङ्गल यै मैनाकन मान्न सकल्लाइ के भन्ना उल्ल सकछु भन्यो र मैनाका खुडीमा वसी उइको गलो रेटिदियो । आपू खुडीमा बस्यो । त्यतिखेरै पम्फाल “बोल मैना बोल कल्ल जित्यो” भनिन् । त्यै मौका छोपी कित्थाल “रौतेलाल जिते रौतेलाल भन्यो । यस्तो भनेको सुनिकन पम्फाकन रीस उठ्यो र खुडी समाइकन दुङ्गाउनी हान्ने बेला कित्यो उफड्यो र पुडो गयो । सुगाकन समाइकन हेदा त उइका घाटिउन किडा पडेका पम्फाल धेकी । उथा आपूल अनरङ्गदेखि हाटेको स्वीकार हरी । त्यसपटि अनरङ्गल त्यो बैकिनीको राज्य सहित त्यहाँका हाँडा भाँडा सहित पम्फाकन पन लावालस्कर सहित लिकन चित्राङ्गद राजाका राज्यमा गयो ।

अनरङ्ग चित्राङ्गदका राज्यमा पुग्दा उनको छोरा भइसकेको छियो । उथा अनरङ्गलाई चित्राङ्गदल धर्म पुत्रका रूपमा राखी आधा राज्यमा राज्य गर्न भन्यो र आधारराज्य आफ्ना छोराकन दियो । त्यसपटि अनरङ्गल आफ्नी पड्लेकी ढाल तरबारसँग घुमेकी श्रीमतीकन पन बोलायो र त्यही राज्यहरी आनन्दसँग बस्न लाग्यो ।

भन्नेलाई फूलको माला, सुन्नेलाई .....

३. दुई ठगको कथा

पहाडमा बस्ने एक ठग ब्यापारी छियो । उइसँग एक किलोमात्त घिऊ छियो । उल्लअब यत्ति घिउल मात्तै कसरी ब्यापार हन्याओ भन्ने विचार हयो । उथातममा उल्ल एउटा घिउहाल्ले खाली कन्टर ल्याइकन आयो र त्यैका तलामा पूरै गोबरै गोबर भयो उथा मुथिउनी एक किलो घिऊ राख्यो । त्यै लियो र राजापुर वनिया ठाऊँ वेत्र हण्यो ।

एकजना त्यस्तै अक्को ठग ब्यापारी रयेछ । उल्ल खुकुरीको ब्यापार हद्दो रयेछ । एक पटक उइसँग खुकुरी बनायेने पलाम पुडो सकिएछ र खुकुरी के को बनाये भनी सुच्यो बनायेर एक काठको टुकुडा लियो । त्यैकन राडोहरी ताछतुछ हयो तरवार (खुकुरी) बनायेछ । त्यसको बाहिर राम्डो चमडुवाको गाजा साजा (बुद्धा) भयेको दाप (दापा) बनायेछ र बेचन गयो । जाना जाँना घिउ बेचेको र तरवारी बेचेको बाटामा भेट भयो । ती दुबैजना लोभि थिए । भेट हुने वित्तिकै पहि पइले तरवारी बेचे ब्यापारील घिउ बेचन हटेको ब्यापारीकन “तमी काँ जान्याओ” भनी सोध्यो । त्यसपटि घिऊका ब्यापारील तमी का जान्याओ भनी सोद्दा उल्ल “म यो तरवारी बेचन जानिया” भन्यो । उथा ध्यू ब्यापारील “त्यसो भये तम्रो तरवारी मैकन देओ, मेरो घिऊ तमी लैजाओ, हाम्रो ब्यापार हौँ भैजान्छ,” भन्यो । तरवारी ब्यापारीलपन हुन्छ भन्यो । दुबैल घिऊ र तरवारी साटासाट हरे । दुबै आ-आफू आयेको बाटातर्फ फिर्ता भया । धेरै टाढा पुगेपटि घिउलिने ब्यापारील घिउ कस्ता छ भनी विचार हन्न कन्टरको ढक्कन खोलेर एक भाँटो कन्टरमा हाल्यो । भाँटो निकालेर हेद घिऊ, नभई गोबर रयेछ भन्ने उल्ल थापायो । उथा उल्ल मेरो तरवारी काठको भये पनि दाप त छालाको राम्रो छियो भन्ने सुच्यो । ऊ फेरि तरवार लिने मान्ठकन खोज्न फर्क्यो ।

उता तरवारी लगेका ब्यापारील टाढा पुगेर तरावरीको ढाप खोलिकन हेच्यो र काठको तरवार धेक्ता उल्ल वरु मेरो कन्टर त राम्डे छियो भन्ने सुच्यो । उथा उ पन त्याँबाट त्यसैबाटोबाट तरवारी ब्यापारीकन खोज्न आयो । आउना आयँना ती दुबै ब्यापारीको फेरि बाटामै भेट भयो । त्यतिखेर तरवारी लगेका ब्यापारील घिउ लिने ब्यापारीसँग “तमी त ठग रयेछओ ” भन्यो । उथा अक्को ल फेटि “तमी कम ठग हओ मुथिउनी घिऊ । तरवारी लिनेल

फेरि भोक्किकदै “तमी कम ठग होओ तरवरी भनेर मित्तम्मो काठको भाँडो हाल्लै” भन्यो । दुबै वी एक छिन बाजाबाज भयो । त्यसपटि एउटाल भन्यो

काठको तरवारी गोब्रको घिऊ

मितज्यू तम्रो हाम्रो एक जिऊ ॥

अक्कोलाई पन यो कुडा ठीक लाग्यो दुबै मीत भये त्याँबाट अब कसैकी ठगु भनिकन हँटे । जाना जाँना एउटा सहरमा दुबैजना पुगे । त्याँ एकजना धनी मानी मान्ठ मटेको रयेछ र बामन क्रियाह हन्न बसेको रयेछ । त्यै दुबैल सल्लाह हरे र घिऊ बेच्ने ब्यापारी किया हन्ने ठाऊँ गयो । तरवारी बेच्ने ब्यापारी मडा पोल्ने ठाउमा एउटा खाडल उनी बस्यो । अक्कोल त्यै खाडलौनी दुङ्गे राखी ढाकी दियो । घिऊ ब्यापारी क्रिया हन्ने ठाउँमा पुगयो र जजमानसँग “तमी कसरी क्रिया हदा छओ” भनी सोध्यो । उथा जजमानल भन्यो “बामनल पितरका नाउमा यो यो चीज दान हन्नु पड्डो छ भन्ना छन् र हामी त्यै त्यै दान हदा छु उथा उसले जजमानसँग भन्यो “हजुर तम्रो बामन त ठग रहेछ । क्रिया हन्नेबेला पैला त पितरकन बोलायेनु पड्डो छ । पितरल जे जे माग्यो त्यै त्यै दिनु पड्डो छ” भन्यो । यो कुडा जजमानकन पन निको लाग्यो र उसले “हजुर! पितरकन का कसरी बोलायेन सकिन्छ” भनी सोध्यो । उथा ठग ब्यापारील जजमानसँग “जहाँ मडा पोल्ला छन् त्यै गइकन पितर बोलायेनु पड्डो छ” भन्यो । उथा त्यो ठग जजमान सहित भयेर मसान घाटमा गयेर अक्को ठगकन ठाकीराखेको खाल्डोका दुङ्गाउनी बस्यो । उथा “पितरो कया चाइन्याओ” भन्यो । उथा खाल्डामा बसेका ठगल सुनै-सुन चानीचानी हीराइ हीरा भन्यो । जजमानकन प्रत्यक्ष पितर आये जसो लाग्यो र सुन, चानी, हीरा आदि दियो । उथातममा पितर सनाष्ट भयै भने पटि धेरै धन रूपयाँ पन दिइकन जजमान घर फर्क्यो । क्रियापुल्टी घर फर्केपटि दुङ्गा मथिउनी बसेको ठगल सबै धन सम्पत्ति लियेर एकलै हण्यो र खाडलौनो बसेका ठगकन त्यौँनै छाडि गये ।

धनसम्पत्ति लगेको ठग परपुगिसकेपटि खाडलौनाको ठगल आप्ना मुन्टा, मुथिउनीको दुङ्गे उल्टयायो र बाहिर निकल्यो उथा अब मित्तबाट धन सम्पत्ति कसरी लिने भनी विचार हन्यो । ऊ एक जुता ब्यापारी काँहा गयो र एक जोड जुता किन्यो । त्यसपटि बाटो काटेर

अगाडि गई एउटा जुतो बाटउनो राख्यो अक्को जुतो लियेर गयो । पर गइसकेपटि अक्को जुतोपन बाटउनी राख्यो ।

धन सम्पत्ति लगेर गयेको घिऊ बेच्ने ब्यापारील पइला एउटा मात्त राम्डो जुतो धेकेकाल केई नहरी अगाडि हषेको छियो तर फेरि अक्को राम्डो नौल्लै जुतो धेकेकाले इकी लोभ लाग्यो । उथा धन सम्पत्तिको मुन्टो त्यही राख्यो बनायेर पइला धेकेको जुतो लिन फर्क्यो । उता जुता राख्न ठगल त्यो धन सम्पत्तिको गुन्टो र एक जुताो सहित लुकेका ठाउँबाट निकल्यो र लिक्न गैगयो । उल्ल एउटा जुतो मात्त पायो । अक्को जुतो पन नभयेका कारण त्यो एउटा जुतोपन त्यै फालेर ऊ अगाडि हट्यो यै मौका छोप्यो बनायेर धन-पैसा र एक जुतो लिने ठग फेरि फर्केर आइ अक्को जुतो पन लगेर गयो । अब ऊइसँग धन सम्पत्ति र जुता पन छिये । उल्लाई अक्को मितल भेटाउछ भन्ने डर छियो । जाँदा जाँद । बाटामा उल्ल एक ठूलो परालको पैटा भेट्टायो र त्यही लुकेर बस्यो तर उइका मितल त्यो कुडा थतापाइ हाल्यो । उथा धन सम्पत्ति आफूसँग नभयेका मितल एउटा ठूलो भैसाको घाडो लग्यो र त्यो बजाउँदै गयो । पैरा भित्त पसेका हुनेल सुच्यो “भैसो आयो । अब यल्ले पराल खायेपटि मितल धेक्तो भयो भनेर “हाइ ! हाई! ” भन्यो । उइको आवाज सुनेर मितल भन थापायो । पटि ऊ पन परालका पैराबाट बाइर आयो । दुबैल त्यो धन सम्पत्ति सुन चानी बाँडे ।

त्यसपटि ती दुबै ठगल छोरो परदेश गयेकी एक कुटुने वुडीकन आपू छोरा वनीकन गयेर ठग्ने सल्लाह हरे । उथा तरवारी बेच्ने चहडेका ठग पछाडि बस्यो, अक्को अगाडि गयो र कुटुने वूडीकन “आमा” भनीकन ढोग हयो । कुटुनौ वूडील मैल त “रायन बा! भन्दा म तम्रै छोरा हुँ”, परदेश गयेकाले म फरक भयेको हुँ” भन्यो । कुटुने वुडील के खानेइ त वा! ! भनी सोध्दा उल्ल “खसीको मासु खानिऊ” भन्यो । कुटुने बुडल हुन्छ भनी र खसी काटी मासु पकाएर खायो । केही मासु राख्यो उथा कुटुने वूडीसँग पछाडिभारे आउन लागेका छन् लैकन आउनो भयाँ आमा” भनिकन ऊ मितलाई ल्यायेन गयो । त्यतिखेरै कुटुने वूडीको आप्नो छोरा परदेशबाट आयो । वूडील छोराकन चिनी उथा कुटुने बुडल पइल एउटा मान्ठा आइकन “मँ तम्रो छोरा हुँ” भनी फेरि आउनेसम्म गरेका कुडा छोराकन सुनाई ।

कुटुने बूडीका कुडा सुनिकन छोराल आमासँग “त्यसो भनेको हो भने म त्यै कोर्का भित्तउनो बसिरनो भये । ती आइकन मासु काँछ भनेपटि “यै कोर्काउनो छ” भन्नु भन्यो र आपूल चक्कु हात समाइराख्यो । कुटुने बूडील हुन्छ भनी ।

उता ती दुबै मितहरू आये एउटाल भारी बोकेको छियो । घर पुगेपटि भारी राख्यो । खाली आयेका मितल “मासु काँ छ आमा” भन्यो । कुटुने बुडल “ऊ त्यो कोर्काउनो छ, तमी मस्तै बार लगाइकन आये काइ पूडो गनाइ पो गयो की ? सुड त सुड” भनी । ऊ गयो र कोर्काउनो ासु सुडन क्या लागेको छियो कुटुने बूडीका छोराल चक्कुल डुइको नाक काटिदियो । उसले छिटो- छिटो आफ्ना हातल च्वाप्प नाक समायो र अक्को मितसँग “ए मितौ” सुड त सुड, मासु पुडो गनायो । भन्यो । उथा ऊ सुडन के लागेको छियो उइको नाकपन कुटुने बूडीका छोराल काटिदियो । उथा पछे नाक काटिएका मितले पहिल नाका काटिएका मितसँग “हत्तेरी मित ज्यू तमील मेरो नाक किन कटायौं” भन्दा उल्ल “लौ तमी र म एकै त हुँ त दुबै नाक कटुवा भयौं, अब जाऊँ त” भन्यो र दुबै गये ।

भन्नेलाई फूलको माला सुन्नेलाई .....

४. चतुरे बामनको कथा

एकादेसमा एउटा बामन छियो । उइको तीनजनाको मात कविला छियो । एक ऊ उइकी बामनी र उइकी आमा । ऊ गरिब छियो । त्यै बामनका गाउँमा एक राजाको दरबार छियो । दरबारका अगाडि एक पीपलको रूप छियो । त्याँ चौतारोपन चिनेको छियो तर पीपलको रूख भने सुकन लागेको छियो ।

बामनल एक दिन त्यो सुकन लागेका पीपलका विषयमा राजाकन जनाउ भनिकन राजाका दरबार गयेर “राजासाप पीपलको रूख त सुकन लाग्यो निकै अस्वाइलो होइजानो भयो” भन्यो । उथा राजाल “सुकिजानो भयो त क्याहरू यदि कोई पतिव्रता नारी भइकन छकालै उठीकन कैलास खोलाको पानील हड धुइकन अजौलाउनो पानी ल्याइकन त्यै पीपलका जडाउनो हालेकी भये त यो अजपन हरियो फर्किजाने छियो ।” “त्यस्ती नारी पाये त म आधा राज्यपन दिएल्ले छिया” भन्यो । राजाको कुडा सुनेर बामनल विचार हन्यो कि पतिव्रता त मेरी श्रीमती र आमा पन होलिन् । सके दुबै हुन्नी नभये एक त हुन्नी भन्ने ठान्यो र आपू धनी बन्न

सकिन्छ भन्ने सुच्यो । अब ती दुई मध्य एकिकन कैलास खोला जाओ हड धुइकन पीपलमा पानी हाल भन्नु पड्यो भनी सरासर घर फर्क्यो । बीच बाटामा पुगेपटि तिल्ल आफ्नी श्रीमती र आमाको विचार हन्नु पड्यो भन्ने विचार ह्यो र घर पुगी आमासँग भन्यो “आज राजाल सुकेका पीपलका रूखौनो सयजना लोग्ने मन्ठसँग सम्भोग हरेकी बैकिनील कैलास खोला हड धुई अनौलाउनो पानी ल्याइकन हाली भने हरियो फर्कन्याओ र त्यो रूख हरियो फर्क्यो भने आपूनो आधा राज्य त्यै बैकिनीकन दिनियू” भनेको छ । तमील त्यसो हरे छिये कि नाइ । यदि हरेकी भये त हामी आधा राज्य पायेने छियौं भन्यो । छोराका कुडा सुनेर आमाल वा आजसम्म तेरा वा लगाउँत अस्सी जना त भये अब त बूडी भइगयँ अब क्या सक्ता हुँ भनिन् । त्यसपाँटि गरिब बामनल फेरि आमासँग भनेका कुडा श्रीमतीकन सुनायो । ती कुडा सुनेर बाम्नील तमी लगाउँत उनान्सय त भै गये । अब एक बाँकी छ । भोलि एक पुन्याइकन हड धुन जाउँला र पानी लेइकन हालुला भनी ।

बामनल आफ्नी आमा र श्रीमतीका कुडा सुनिकन तिनुको चरित्र था पायो र ऊ घर छाडी भाग्यो । जाँना जाँना एक जोगी बास बसेका नजिकै ऊ पन बास बस्यो । उइकन जोगीको पन विश्वास भयेन र त्यसको विचार बुज्न खोज्यो । जोगील धुनी जगाउँको धर्ना ठोकेको चन्नीउडो छारो लगाउँको सांकबजाउँनै बमभोले भन्ने धोक्ता गजक्क पडेको रयेछ । जब बाहाभेरि रात पड्यो ऊ उठ्यो र एका डुमका घर कुकुडा चोन्न गयो । त्यै खोड नौ कुकुडा छिये ती सबै ल्याइकन तिनुका घाँटी निमोट्टै अलिअलि पोख फाल्दै त्यै जोगील सब कुकुडा खायो । कुकुडाका पोख ऐठाउना हल्यो र पोलिदियो । छकालभेरि उठिकन त्यसै ऐठाउनाको छारो टाउकाउडो दलेछ । जोगीको यस्तो चर्तिकला धेकिकन बामननी घृणा जाग्यो र यस्तो जोगी हुनु पन धिक्कार छ भन्ने सुच्यो । त्याँबाट ऊ हँट्यो जाना-जाना एक अक्कै देशका राजाका घोडीलास पुग्यो । त्याँ एक घोडी गोठालो मात्त बस्तो रयेछ । त्यसैसँग राजाकी रानी सल्लेकी रैछ । बामन त्याँ गयेर पन चुपचाप बसेछ । रानील पइला राजाकन खाना ख्वाइछ र घोडी गोठालाकन राजाका अगाडिबाट ढुटाका रोटा र सैनाको साग ल्याइकन आई । त्यो खाना घोडी गोठालाल घोडाकन दियो । रानी दरबार फर्की जब राजा सुत्यो तब त्यो रानी उठिछ र मीठो परिकार बनाइकन घोडीलास आई । त्यै दिन अरू दिनका भन्ना मीठो खाना ल्यायेन ढिला भयेका कारण घोडी गोठालाल रानीकन चिरानका दउराका चपेराल र छालाका

पेटील बेस्सरी कुटेछ तर पनि ऊ मुसुमुसु हाँसी रई । रातभरि उइसँगै सुती । छकाल उज्यालो हुन के लागेको छियो ऊ उठी र राजाकहाँ गई । त्यो सबै बामनल धेकिरण ।

त्यसै दिन दिउस राजा र रानी दुबै मिलिकन एक वगैँचामा घुम्न गये । त्याँ भनेक थरिका फूल फूलेका छिये । एउटा फूल लागेको फूलको कोपिला टिपेर ठट्टा हरिकन रानीकन राजाल हाने । त्यो कोपिला रानीका गालाउनी लाग्यो र रानी बेहोस भयेभै हरी पल्टी । राजाल पइला त आपी खुब उठाउने कोसिस हरे तर कै सीप नलागेपटि गाउँका जोईसी, धामी बोलाई भेदभङ्ग हरे । क्यै सीप लागेन र उथातममा “जसले रानीकन निको बनाओला उइकी आधा राज्य दिन्छु” भन्दै गाउँका सब मान्छेकन भन्न लगाउं । गाउँका धेरै मान्ठ आये पन कल्लै निको बनायेन सकेनन् । रानीलाई कल्लै निको नबनायेपटि एकजना गाउँलेसँग अब कोई मान्ठ ह्याँ आउन बाँकी छ कि भनीकन राजाले सोधे र एक गाउँलेल “एउटा घोडीलास बास बस्न आयेका गरिब बामन छन् ती भने ह्याँ आयेका छैनन्” भन्यो । राजाल तेई बोलायेन मान्ठ पठाए र त्यो गरिब बामन पन आयो । राजाल आप्नी रानी बेहोस भयेको कुडा सुनाएपटि बामनल “कुयेलीका काँडाको एक कुच्चो बनाइकन कुच्चाल भाड तबै निको हुन्याओ” भने । यदि रानीकन निको भयेन भने मैकन भयालखानाउाँ हाल्लू” भने राजाल जसरी हुन्छ तँ निको बना म त्यैकी आधाराज्य दिन्छु भने र बामनल कुयेलीको कुच्चो लिंकन

घरमा धेके दोत्रीया नारी

बनमा धेके साधु सत्य धारी

एक धेके राजाकी रानी

चिराउनका दउराल र चमडाका पेटील

हान्या हाँसी जानी

राजाल फूलका थुङ्गल हाने मरिजानी

छोड बैरा छोड,

मन्त्र भन्दै भाडन क्या लाग्याको छियो । पइलो पालाको भडाइमा रानी अलि अलि हल्ली । दोस्रो पल्ट रानी उठीकन बसी । बामनको त्यो मन्त्रधेकिंकन राजा चकित भये र उइकन

एकान्त बोलाइकन “तैल यी कुडा काँबाट सिकेको होइ भनीकन सोधे । बामनल आफ्नी श्रीमती, आमा जोगी घोडी घोठालो र रानी सहितका धेके जतिका कुडा राजकन बेलिविस्तार ह्यो । उथा राजाल आपू त आफ्ना आखाल धेकेका कुडामा मात्त विश्वास हन्ने गरेको सुनायो र बामनकन पन आफ्नी श्रीमती र आमा नछाड्न सल्लाह दियो । राजाल आफ्नी रानीकन घर लियेर गये । त्यो धेकेर बामन पन आफ्ना घर पक्यो ।

सुन्नेलाई सुनको माला .....।

५. कुमारनर सिंहको कथा

फारस देशमा कुनै एक समयमा केसरीनर सिंह नाउको एक राजा छियो । त्यैसँग क्यै कुडाको पन कमी छियेन । त्यो कीर्तिमान र शक्तिशाली पन छियो तर सन्तान छियेन । त्यसैल ऊ दुःखी छियो ।

एकदिन राजाल आफ्ना दरबारमा ज्योतिषी बोलायेर मेरो छोरा छ कि छैन भनी हेराउन ह्यो । ज्योतिषील तम्रा छोरा छैन भने । उथा राजाल ज्योतिषीकन कुन समयमा जन्मेको बालख बडो शक्तिशाली र कीर्तिमान हुन सकछ भनी सोध्यो । ज्योतिषील गणना हरी “महाटाज ! आउने आइतवार रातको एक घण्टीबाँकी रहँदा जन्मेको बालख कीर्तिमान र शक्तिशाली हुन्याओ” भने । ज्योतिषीको कुडा सुनेर र राजाल त्यै बेला कैका घर बालख जन्मिन्छन् हेर भनी आफ्ना गुप्त चर पठायो । ज्योतिषील भनेका बेला एउटा कसाइका घरमा मात्त एक बालख जन्मियो र त्यो खबर ल्याइकन गुप्तचर राजा केसरीनर सिंहका दरबारमा आयेर खबर सुनाए । उथा राजाल ती गुप्तचरलाई “त्यो कसाइल बालख हामीकन दिन्छकि दिन्न भनी सोध्न पठायो । गुप्तचर गयेर सोध्दा कसाइल” राजाल मागे जे पन दिन आफू त्याँर एको छु” भन्यो । गुप्तचरले त्यो कुडा ल्यायेर राजालाई सुनाए । उथा राजाले त्यो बालख ल्याके भनी आदेश दियो र गुप्तचरले त्यै बालखकन राजाका दरबारमा ल्याये । राजाल त्यै बालखको नाउँ क्रुरनर सिंह राख्यो ।

क्रुरनर सिंह बढ्दै गयो । राजाल उइकन राम्रोसँग शिक्षा दियो ऊ जवान भयेपटि राजाल आफ्ना राज्यको आधाराज्य क्रुरनर सिंहकन दिई राज्य हर भन्यो र आधा राज्यमा आपू राज्य हरि बस्यो । त्यसको केही दिनपटि केसरीनर सिंहकी रानी गर्भवती भयेको थाहा भयो र

राजल ज्योतिषीलाई बोलाई गणना गर्दा राजकुमार हुने कुडा पक्का भयो । यसैको उपलक्ष्यमा राजाल एक भोजको आयोजना ह्यो र त्यसमा क्रुरनर सिंहकन पन बोलाइयो ।

क्रुरनर सिंहल राजाबाट राजकुमार हुन्छ भन्ने था पायेपटि अब आफ्नो अस्तित्व सकिन्छ कि भन्ने ठान्यो र भोजमा जाँदा एक धारिलो हत्याँर लिई राजारानी दुबैको हत्याँ हरिदिने विचार ह्यो । उल्ल एक हत्याँर बोक्थो र भोजमा गयो । केसरीनर सिंहका दरबारमा पाले पहरे पन लागेका त छिया तर क्रुरनर सिंह पन राजा भयेकाल उइकन भित्त सोधपुछ, नहरीकनै जान दिए । क्रुरनर सिंह सरासर भोजमा गयो र केसरीनर सिंहकन धेक्ने वित्तिकै उइका टाउकाउनो हत्याँरल हानीकन मारिदियो । रानील त्यो कुडा था पाइन् र आपूकन पन माटो भयो भनी त्याँबाट एक इमान्दार नौकरकन साथ लिई चोरढोकाबाट दरबारबाट बाइर आई । त्याँबाट हट्टा हट्टा रानी एक ठूलो जङ्गलमा पुगिन् र नौकरकन दरबार पठाइन् । पटि आपू एकलै भयेका कारण ठूलो डाको छाडी रुन लागिन् । त्याँ नजिकै एक गवाले (गाउँले) छियो । उइको बगैँचा पन त्याँ नजिकै छियो । उल्ल त्यो डाको सुन्यो र रानी भयेका ठाउँमा गई “तमी राजकन्या होओ कि देवकन्या होओ कि अप्सरा होओ कि भनीकन सोध्यो । रानील आपू हिजोसम्म फारस देशकी रानी भयेकी र आजबाट आपू एक अभागी दुःखिनी भयेको कुडा सुनाई । गवालेल रानीकन सान्त्वना दियो र आप्नो बैनी बनाई राख्ने भन्दै आप्ना घर लियो । क्यै दिनपटि रानीबाट एक राजकुमार जन्म्यो । त्यै को नाउँ रानील कुमारनर सिंह राखिन् । ऊ गवालेका छोरछोरीसँगै पढ्न स्कुल जान लाग्यो ।

उता क्रुरनर सिंहले आप्ना राज्यमा एक निसानेवाज कार्यक्रमको आयोजना ह्यो । त्यसमा सबै ठाउँमा निसानेवाजकन आउन रैबार लायो र निकै पुरस्कार पन दिने सूचना दिइयो । त्यै कार्यक्रममा ठूलठूला राजा महाटाजाहरू पन निसान लगाउँन ल्याये । केही गाउँका मान्ठपन निसाना हेन्न भनिकन आये । निसान हान्ने मान्ठसँगै कुमारनर सिंह पन गयो । निसाना लाउनेहरूमध्ये कन्लै राम्डो निसाना नलगाउँको कुमारनर सिंहल धेको र मैकि पन निसान लाउन देओ भन्यो । उइकन निसान लगाउँन दिने वित्तिकै उल्ल ठीक निसानी लगाउँन सक्थो । त्यैको काम धेकीकन क्रुरनर सिंह लगायत अरू सबै मान्ठ खुसी भयेर क्रुरनर सिंहले तिनलाई पुरस्कार दिन भने । त्यसपटि कुमारनर सिंहकन लियेर पुरस्कार दिन पोसाक खानाउँन लगी पोसाक रोज्न लगाउँ, तवेलामा लगेर घोडा रोज्न लगाउँ, सील खानाउँन लगेर हत्याँर

रोज्ज लगाउँ, राजा क्रुरनर सिंहले आपूल धेरै रूपियाँ पैसा पन दिए । राजकुमारल आपूलाई रोज्ज दिएका ठाउँबाट पोसाक रोज्दा आप्ना बाबुल लाउने पोसाक रोज्यो र घोडापन आप्ना बाबुकै रोज्यो र हत्याँर पनि आप्ना बाबुल चलाउने नै रोजी, पोसाक लगाई घोडामा चढी क्रुरनर सिंहको सैनिक मञ्चमा गयो । पोसाक हत्याँर सहित घोडामा चढेको कुमारनर सिंहलाई पुरवासील धेक्ता सबैल केसरी नर सिंहको सम्भना गरे । उथा क्रुरनर सिंहलाई रीस उठ्यो र हत्याँर समाई कुमारनर सिंहलाई काट्न खोज्दा ऊ भागेर आप्नी मुमा बसेका ठाउँ पुग्यो । मुमाल कुमारनर सिंहकन धेकिन् र एकछिन रोई फेरि हाँसी । कुमारनर सिंहल मुमाकन किन रोएर एककै छिन किन हाँसी भनी सोध्यो । त्यसको उत्तरमा मुमाल “पहिले तैकी धेक्ता राजालाई सम्भे र रोए अडल फेरि तैकी पोसाक स्वाएको धेकीकन हास्याकी हुँ” भनी । त्यसपटि कुमारनर सिंहल छाउनीमा भयेका सबै कुडा रानीकन सुनायो र रानीलाई यहाँबाट भागौँ भन्यो । पटि दुबै आमाछोरा त्याँबाट भागेर गये । जाना जाना एक अघोर जङ्गलमा पुगे । उनी भोकल र तिर्खाल पीडित छिये । त्यत्तिखेरै एक गुफामा सिद्ध बाल बाबासँग उनीहरूको भेट भयो । सिद्धबाबा मौनी छिये । दुबै आमा छोरोल सिद्ध बाबासँग केही खानेकुडा छ कि भनी माग्दा बाबाल गुफाभित्तको एक खोप धेकाए । त्यसपटि आधा रोटो छियो । त्यो पायेपटि छोरोल मुमासँग खान भन्यो । मुमाल छोरासँग खान भनिन् पटि इसारामा बाबाल दुबैलाई खाओ भने र त्यो सानो रोटो दुबैल खाना पन सकिएन । ती दुबै अगाइगये । पटि बाबासँग पानी छ कि भनी राजकुमारल सोधे । बाबाल इसारा हरिकन एक गाग्रो धेकाए । गाग्राउनो थोकाइ पानी छियो । त्यतिल ती दुबैको तिर्खा मेटियो र फेरि पन पानी रैगयो । रोटी पानी खाइ सकेपटि अगाडि जाने बाटो सिद्धबाबासँग भनिदिन उनीहरूले अनुरोध गरे । तर अगाडि डरलाग्दा जनावर, भीर, पगार, अघोर जङ्गलै जङ्गल भयेका कारण सिद्धबाबाल आयेकै ठाउँ फर्किजाओ भने । ती दुबै मुमा छोरोल फर्कन नमानेपटि सिद्धबाबाल एक डन्डी र मसाला (ब्याट्री) सहाटाका लागि दिए । बाबाल दिएको डन्डी टेक्यो भने जति ठूलो पानी डन्डीभन्दा मुथि आउनैन छियो र मसालाकन बालेपटि जाँसम्म मसालाको उज्यालो जान्छ त्याँसम्म कसैको डर हुनैन छियो । यी दुबै चीज लिक्न दुबै त्याँबाट हँटे । जाना जाना एउटा समुन्द्रका नजिक ती पुगे । बाबाल दिएको डन्डी टेकीकन समुन्द्र तन्न लाग्दा बीच समुन्द्रमा पुगेपटि ठूलो आँधी हुरी आयो । समुन्द्रमा हीरा मणिका लहरा बगिरहेका छिये । राजकुमारलाई हीरा लिन मन लाग्यो । मुमाल नलिन भनिन् तर

पन राजकुमारल मुमाधेइ लुकाइकन एक हीराको माला खुसुक्क गोजाउनो हाल्यो । समुन्द्र पारी पुगेपटि उनीहरू हिन्दुस्थान आइपुगो । त्याँ मुमाल भोक मेटाउन राजकुमारकन पाँच पैसा दिई केही खानेकडा लैये भनिन् । राजकुमार खाने कुडा ल्यायेन एक दोकानीका दोकानमा गयेर मणिको हाट वेची मिठाइ किन्नु पड्यो भन्ने विचार हयो र हाट दोकानीकन दियो । दोकानील राजकुमारकन ५०० असरूपियाँ ५ सेर मिठाइ दिकन पठायो । राजकुमार मुमा ठाउँ पुग्यो मिठाइदिँदा मुमा छक्क पडेर यति धेरै कसरी ल्याइस् भनी सोधिन् । राजकुमारल आपूल ल्यायेको मणि दोकानीलाई दिएको भन्दा पडला त मणिकिन ल्याइछि भनिकन मुमा रीसाइ पटि “त्यो दोकानी त ठग रयेछ भन्दै त्यो हाट त नौलखा हो भनेर दोकानी काँ जाउ भनी । दुबै मुमा र राजकुमार मिलेर दोकानी काँ गइ कुडा हरि नौलाख असरूपियाँ ल्याइकन आये । उथा एउटा सुन्दर महल बनाइकन दुबै त्यौँ बसन लागे ।

उता दोकानील आपूल किनेको हाट लिइकन त्ये देसका राजाकन चढायो । राजाल आप्नी राजकुमारीकन लाउन दियो । राजकुमारील हीराको हाट लाइकन वगैँचामा घुम्न गइन् । त्याँ सुगाका जोडील राजकुमारील हाट लाएको धेको र हाट अनुसारको पोसाक नमिलेको भन्यो । त्यो राजकुमारील बुभिन र राजदरबारमा एकलै बसी कोठामा रुन लागिन् । राजकुमारीका सुसारेल राजकुमारी किन रोइन् भनी बुज्ज खोज्दा उनी हाट अनुसारको पोसाक नभयेको भनेर सुगाल भनेका कारण रोएकी हुन्न भन्ने था पाये । ती सुसारे आयेर यो कुडा राजाकन सुनाए । राजा त्यो हाटसँग मिल्ने पोसाक कस्तो हुन्छ भन्ने सोध्न दोकानी काँ गये । दोकानील आपूल पोसाकका बारेमा था नपायेको र आपूकन त्यो हाट एक वटुवाल दिएको भन्यो । त्यसपटि राजाल राजकुमारको खोजी गर्न दूतलाई पठाएर, आपूकहाँ राजकुमालाई भेट्न भने । दूतल राजकुमारको खोजीहरी राजाल बोलायेका छन् भन्दा राजकुमारल “म राजा काँ जान्न आवश्यक भये राजा ह्यैँ आयैँछन् ” भनेर पठाइ दिए । दूतले गयेर यो कुडा राजाकन सुनाए । पडला त राजा रीसाएर राजकुमार काँ नजाने भने तर राजकुमारीको चिन्ता भन बह्दै गयेको र मन्त्रील पन जानुपर्छ भनी सल्लाह दिँदा राजा राजकुमारकन भेट्न गये । राजाल राजकुमारकन भेटिसकेपटि आपूसँग हाट कहाँबाट ल्यायेको हो ? र यस्तै अरूहाट काँ पायेन सकिन्छ ? यस हाटसँग लाउने पोसाक कस्तो हुने छ ? भनी सोधे । राजकुमारल यस्तै हाट ल्यायेन अभै चार दिन लाग्छ र पोसाक पनि पाइन्छ । त्यो मनै गयेर ल्याइकन आयेछु भन्यो ।

त्यसपटि राजाल ल्याइदिनुपड्यो भनेपटि राजकुमार फेरि समुन्द्रमा गयो । उथा उइकन यसा हाट आउने मूल ठाउँ पत्ता लाउने सुर चल्यो र ऊ समुन्द्रका छालै छाल गयो । जाना-जाना एउटा नदी समुन्द्रमा मिसिन लागेको र त्यही बाट हीराका हाट मणि आउन लागेका धेक्यो । त्याँहाबाट नदीका छेउवै छेउ सिरानमा पुग्यो । त्याँ एक ठूलो पानीको भक्काने मूलो छियो । त्याँ एउटा मान्छेको टाउको भुन्ड्याएको छियो । त्यै टाउकाबाट रगतको धारो पानीमा पडि त्यैबाट मणि हीरा बन्नो रयेछ । त्यो टाउको राजकुमारल धेक्ने वित्तिकै पर पडेको हडम्मो जेडियो र पूरा मान्ठ भयो । त्यो मान्ठ कुमारनर सिंहको बाबु पो रयेछ । राजकुमारलाई धेकेपटि त्यै केसरीनर सिंहल “तँ को होई काँबाट ह्याँ कसरी आईं भनी सोध्यो र राजकुमारल आप्नो जन्मपटि र गर्भमा हुँदासम्मको सबै कथा वृत्तान्त सहित आपू ह्याँ कसरी पुगेको सम्म सुनायो । आखिर ती दुबै बाबुछोरा रहेछन् भन्ने कुडा था भयो र दुबै बाबुछोरा धेरै हीराका हाट र राम्डा राम्डा पोसाक ल्याइकन रानी मुमा बसेका महलमा आये । त्याँ हाट माग्ने राजाकी राजकुमारीसँग राजकुमारको ब्या भयो । पटि राजकुमारीको बाबु केसरीनर सिंह र कुमारनर सिंह तिनै मिलेर कुरनर सिंहसँग लडाईं हरी उइकी मारेर दुबै बाबु छोरा आप्नो राज्यमा राजहरी बसे । कुमारनर सिंहको सौरो पन आप्ना राज्यमा राज्य हरी बसे ।

सुन्नेलाई सुनको माला,

भन्नेलाई .....।

६. मूलेछोरीको कथा

एका देशमा एउटा राइकोसा नाउकी मूले छोरी छिई । उइकी आमा मरेपटि उइका वाउज्यू अक्की सौतेनी आमा ल्यायेको छियो । ऊ आप्नी आमा बाटकी एकली भये पन सौतेनी आमाबाट उइका मस्तै भाइ वैना छिये । राइकोसा मूले भयेका कारण दुब्ली छिई । ऊ सदाइ बाखाकी गोठाली जानिछी । सौतेनी आमा उइकन ढुटाका रोटा र बाखाका जुताको तिउन बनाइकन खान दिनिछी । राम्डो खाना पन नदिने र खुब गाली पन सौतेनी आमाल हन्ने हुनाल ऊ दुब्ली छी ।

एक दिन रोइकोसाको वाउज्यू राजापुर हाट जान लागेछ । घरका सबैकन उल्ल “क्या-क्या चाइन्थाओ भन” भन्दा कल्लै डोरी ल्याइदिए भने कल्लै चुडी कल्लै टिकुली कल्लै मिठाइ

भने तर राइकोसाल मैकन हाटवाटी भडवाखी ल्याइदिनु भनी । उइको वाउज्यू राजापुर पुगी जल्ल जे-जे भनेका छिये ल्याइदियो र राइकोसाकन पन भडवाखी ल्याइदियो । ऊ भडवाखी पायेपटि भन दिन दिनै बाखो हेन्न जानलागी । त्यो भडवाखील पन हग्दा खानेकुडा हग्न लाग्यो र मुत्दा तिउन मुत्त लाग्यो त्यै खायेर राइकोसा भन-भन मोटाउन लागी र राम्डी पन धेकिन लागी । राइकोसा मोटाएकी र राम्डी भयेकी धेकिकन सौतेनी आमाकन रीस उटूठ लाग्यो ।

एक दिन सौतेनी आमाल रीसल राइकोसाकन बाखा थी जान दिइन र आप्नी छोरीकी पठाउँछु भनी । राइकोसा यो कुडा सुनेर रँनै भडवाखी काँ गई उथा आज म गोठाली जान पायेनैन । त्यैकी हेन्न मेरी बैनी जान्याओ । त्यसैले भडवाखी तँ आज जाँ-जाँ पगार हुन्छ, जाँ-जाँ कुइलीको छाड हुन्छ त्यै, त्यै फाला हालेई भनी ।” भडवाखील हुन्छ भन्यो । बाखा खुइकन वन लिने तक भयो । सधैं राइकोसा वन जानी छी तर आज उइकी बैनी सौतेनी आमाकी छोरी गई । बाखा वन पुगे । अरू बाखा राम्दरी चन्न लागे पन भडवाखी भने जाँ-जाँ पगार छ, जाँ-जाँ कुएलीका भाड छन् त्यै जानाखेरी गोठालीका लुगा च्यातिए र खुट्टा पन दरली रगत चुन लागे । ऊ हट्टा-हट्टा थाकिकन लथ्याड-लुथुड भई । वाहाभेरि घर आइकन भडवाखील आपूकन दुःख दिएको आमाकन सुनाई । छोरीकन भडवाखील दुःख दिएको धेकी आमाकन रीस उठ्यो र उल्ल पोइसँग अब त्यै बाखाकी कटाइकन मासु खानु पड्यो भनी । राइकोसाका वाउज्यूल पन जोईल भनेको मान्यो । राइकोसाकन आप्नो बाखो काटिने भयेकाल चिन्ता लाग्यो र रात भडवाखी काँ गई “अब म क्या हरूला” भनेर सोधी । भडवाखील राइकोसाकन “अरू सबैल मेरो मासु खाये पन तँ नखायेयै” मेरा सिङ् र खुर लिइकन राजाका पानी खाने नाउलाउनो खड्डै दिएयै” भन्यो । भोलिछकाल राइकोसाका वाउज्यूल भडवाखाकी काटिदियो । सबैल मासु खाये उल्ल खाइन । त्यैका सिङ्खुर लिइकन राजाका पानीखाने नाउलाउनो खड्डै दिई । अक्को दिन बिहान ती सिङ् र खुरको सुनको किलो भयो र उम्रियो । छकालै उठिकन हडधुन जाना राजाको खुट्टो त्यै सुनका किलाम्मो ठोकियो । उथा राजाल त्यै किलाकी उक्काउन खोज्दा कै हरे पन सकेनन् र किलो उक्काउन राज्यभरका सबै मान्ठकन बोलायो र भोज पन ख्वायो । तर पन कल्लै त्यो किलो उक्काउन सकेनन् । पच्छेर राजल ऐ भोजमा आउन कोई बाँकी छ, कि भनी सोदा एक जनाल “एउटा राइकोसा नाउकी मूलेछोरी आउन बाँकी छ, त्यैका हडोना लुगा कै

छैनन् । त्यसैले ऊ ह्याँ आयेकी छैन” भन्यो । यो कुडा सुनेर राजाल आपूल लगाउँको धोती खोलिकन दिये र त्यै धोती लाइकन पन त्यैकन ह्याँ भोजमा ल्यायेनु पड्यो भने । त्यो मान्ठ गयेर राइकोसाकन ल्याइकन आयो र राइकोसाल भोजखाई त्यो सुनको किलो पन सजिलै ऊक्काई दिई । त्यो किलो सजिलै उक्काएको धेकेर राजाल राइकोसाकन रानी बनायेने विचार हरी, त्यै नाउला निरकै बडका रूखौनी राखी बाजाकाजा सहित जन्त ल्यायेने भनेर दरबारमा फर्के ।

राजा दरबार गयेकै बेला एउटा चमानी राँड आई र बडका रूखका फेदमा बसी भैसाका सिङ कुच्याउन लागी । त्यै भैसाका सिङको एकटुक्रा गयेर चमानी राँडका आँखामा लाग्यो र आँखो पुडो फुट्यो । त्यो धेकेर रूखउनी बसेकी राइकोसा हाँसी । चमानील हाँसो सुनेर राइकोसाकन डाकी र “भदु आ त एकै पल्ट मेरा आँखायेनो के छ ? हेरि त दे” भनी । राइकोसा रानी बडका रूखबाट ओल्ली । र आँखो हेर्दिन लागी । त्यै मौका छोपेर चमानी राडल राइकोसाका लुगा सुगा फुकाली आपूल लाई र बडका रूखउनी गइकन वसी । राइकोसाकन कुवाउनी फाली दिई ।

उता राजा जन्ती बाजा गाजा सहित भयेर राइकोसाकन रानी बनाई दरबार भित्र्याउने भनी आइपुगे र रूखम्मी हेरे । हेर्दाखेरि राइकोसा पैलाकी जसी देखेनन् । राजा मस्कन लागे । त्यै बेला रूखौनी धैइ राइकोसा बनेकी चमानी राडल भनी -

के अस्कना राजा के मस्कना राजा

आँखा तानी कौवाल खायो घाम डडी काली भयें

दूध जति धौली छियें, सुन जति पेली छियें - भनी राजाल यी कुडाको विश्वास हरे र चमानी राडकन ओरालीकन डोलाउनी हाल्न के लागेका छिये त्यतिखेरै सुवाल भन्यो -

“चमानी राड डो ऽला, राइकोसा रानी कु ऽवा”

सुवाका कुडा सुनी चमानी राडल- “ पाल्तको चडो, नडरको राजा,

क्या भन्नो क्या नाइ, लाओ जन्तिऊ ओराला बाजा” भनी ।

राजाल पन सर्कीनीकन लिई दरबारमा रानी बनाई राखे । भोल्ल्छकालै राजा हडधुन त्यै आये । कुवामा एक राम्दै कमलको फूल फूलेको धेके र टाउकाउनो लगाइकन गये । त्यो फूल धेकी सर्कीनी रानीकन रीस उठ्यो र लिंकन आगाउँनो हालिदिई । फूल बल्यो र छारो भयो । राजाल सर्कीनी रानीकन छाराको छोया पानी हालीकन कपडा धोइदिन भने । चमार्नी रानील हुन्छ भनी त्यै छाराको छोयो बनाई कपडा धौं भन्ना छोयाल “ टप्ल्याक टुप्लुक चमार्नीराडका थाङ्ना” भन्यो । चमार्नी रानीकन रीस उठ्यो र छोयाल “टप्ल्याक् टुप्लुक राजाका थाङ्ना” भन्यो भन्दै राजासँग कुडा लगाउँर त्यै छोयाको पानी सिस्ने जङ्गल फाली । त्यै पानील सिस्नु भन हलक्क बन्यो । एक दिन त्यो सिस्नु ल्याइकन चमार्नी रानी तिउन बनायेन लागी । त्यै बेला सिस्नाल फेरि “भत्र्याक भत्रुक चमार्नी राँडका डाडिउनो” भन्यो र रानीकन रीस उठ्यो र त्यो लिइकन दाडिमका रूख फाली दिई सिस्नाको तिउन फालेपटि भोल्ल्छकालै फेरि दाडिम लटरम्म फल्यो । दाडिम सबै खान लागे । अरूका खानेवेला निककै तर चमार्नी रानीका खाने वेला किडाई किडा धेकिन लागे । त्यो धेकी चमार्नी रानीकन रीस उठेको छियो, अक्को दिन कुच्चे बूडो कुच्चे बूडी कुच्चा बेचन आये । चमार्नी रानील ती बूडा-बूडीकन यो दाडिम सबै टिपी लैजाओ भनी । कुच्चे बूडा र कुच्चे बूडील तीन गेडा दाडिमका टिपेर लिये । एउटा बूडाले र अक्को बूडील खाये । एक गेडो घरका खोपौनी राखे खान भुलिगये । अक्को दिन हेदाखेरि त त्यो दाडिमको गेडो फुटेको र राम्दो बालख भयेको धेके । दुबै बूडा बूडी खुसी भयेर बालखकन पाल्न लागे । बालख ठूलो भयो । एक दिन कुच्चे बूडो बूडी कुच्चा बेचन बाइगये । बालखकन धानको गोठालो छाडिगये । दिउस चडा आयेर धानखान लाग्दा बालखल “हाए हाए कुच्चे बूडाका धान नखाये” भन्यो त्यो आवाज सिकार खेल्न आयेका राजाका पाले पहरेल था पाये र राजाकन कुच्चे बूडाका घर एक राम्दै बालख छ भने ।

एक दिन राजाल कुच्चे बूडाका घरमा बालख कसरी भयो. भनी जान्न एक भोजको आयोजना हरे । त्यो भोजमा राज्यका सबै मान्ठ आइकन भोज खानु पण्ये घर फर्कने वेला खानेकुडा केई लिन नपायेने र एकएक कथा सुनाउनु पर्ने उर्दी फिराए । सब भोजमा आये । कुच्चे बूडो बूडीपन आये भोज खाये तर जाने वेला कुच्चे बूडील दातौंनो एक भातको कनिको लिइकन घर जान लागि । राजाल त्यो था पाये र कुच्चे बूडीकन “किन भातको कनिको लिन लागेकी होई भनिकन सोधे । बूडील पहिला बाख्रो छ भनी पछे भँसो छ भनी तर राजाल

नमानेपटि” घर एक बालख छ भनी । उथा राजाल त्थै बालखकन पन भोजमा ल्यायेन भने । कुच्चे वूडील बालाखकन भोजखान ल्याई । सबैल भोज खायेर जानाखेरि एक-एक कथा सुनाउँदै आ-आफ्ना घर गये । बालखको पन कथा सुनाउने पालो आयो । उल्ल कथा सुनाउनाखेरि आफ्नी आमा मरेकी, सौतेनी आमा आयेकी, आपूल भङ्खाखी हाटबाट ल्याइदिन बाउज्यूलाई भनेको धेकि अनारको दानाबाट आपू बालख भयेसम्मको वृतान्त कथा सुनायो । पटि राजाल नै बालखकन आपी पालिकन राखे ।

सुन्नेलाई सुनको माला, भन्ने लाई .....

७. सात भाइबैनाको कथा

एकादेसमा एउटा राजा छियो । उइकी सातजनी रानी छिइन् तै पन छोराछोरी क्यै छियेनन् । उइको एक ठूलो बगैँचा पन छियो । एकदिन ऊ बगैँचामा गयेछ र ठुल्लाइ चार गोडा इमिलाका टिपिकन ल्यायेछ र रानीकन खान दिएछ । ती चार गोडा इमिलाका बाँडिकन छजनी रानील खाइछन् । एकजनी भुस लाउन गयेकी रैछ । उल्ल ती इमिलाका बोकडा भुसौना फालेका पाइ र ती सबैखाई चुक खाने छ, जनीका के सन्तान भयेनन तर ती बोकडा खाने कान्ठी रानीबाट छ छोरा र एक छोरी सात भाइबैना भये छन् ।

कान्ठी रानीबाट मात्त छोरा छोरी भयेका धेकिकन अरू छवटी सौताकन डाह भयेछ । एक दिन आमा नभयेका वेला सबै मिलिकन सातै बालखकन सिस्ने जङ्गल फालिदिइन् । तिनीहरू मरेनन् । फेरि ती बालखकन भैसा हन्नेबाट फालिदिइन् । भैसाल नाना बालख धेकिकन भन दूध ख्वाएर आयेछन् । त्याँ पन नमरेपटि फेरि ती बालखकन सौतेनी आमाल घोडा कुल्चला भनिकन घोडीलास फालिछन् । त्याँ घोडाल पन क्यै हरेनन् । क्यै उपाय नलागेपटि ती सौतेनी आमा मिलिकन राजासँग “यी बालख तमीकन गाल छद्दा छन्” भनिकन चाला हरिन् । उथा राजाल लियेर ती सबै बालखकन लिकन अन्यारो जङ्गल छाडिदिए ।

जाडोको दिन छियो । एक त बच्चा अझ जङ्गलको बास भयेका कारण उनीहरूकन जाडी भयो । त्यसैल सबै मिलेर एक नान्दानु खरक बनाये । छवटा भाइ त्यहीं बसें । दिदी चाहिँ म आगो ल्यायेन जानो भयेँ भनेर पल्ला गाउँ गई । त्याँ एउटा राच्छेसबूडी आगो बालिकन वसेकी रैछ । त्थै राच्छेसबूडील आगो ल्यायेन गयेकी दिदीकन छोपी छ र “बिना ओखलकै यो

धान कुटिकन लैये तय जान दिनिऊँ ” भनिछ । त्यो बिना ओखलको धान कसरी कुटूँ भनिकन रुनै धान लिइकन जान लागेकी गुयडाल धेके र सोधेछन् “ए बा ! तँ काँ जान्यै किन रुनी छै” उल्ल बिना “ओखलको धान कसरी कुटूँ” भनिछ । उथा गुयडाल “ल्या हामी चामल बनाई दिना भयौँ तँ चिन्ता नहर” भनेछन् र चामल बनाइदिए । ऊ चामल लिइकन राच्छेसबूडी काँ गई र चामल दिई राच्छेसबूडील सब चामका गोडा गनी र एक गोडो चामल काँ फाली भनिकन फेरि ल्यायेन पठाई । ऊ गयेर त्यो एक गोडो चामल बूडो गुयेडाका दातौनो अड्केको रयेछ । यो ल्यैकन आई र राच्छेसबूडीकन दी । त्यसपटि राच्छेसबूडील फेरि चाल्लाउनी पानी भरिकन ल्या तय मात्त जान दिनिहुँ भनी । त्यो फेरि चाल्लाउनी पानी कसरी भारु भन्नै रुनी रुनी गई । फेरि गुयडाल धेके र चाल्लाका भुन सबै बुझिदिएपटि त्यसैमा पानी भरिकन ल्यायेर राच्छेसबूडीकन दिई । उथा राच्छेसबूडी बिना बरा मुडेलाकै दउराको भारी ल्याइकन आ तय मात्त जान दिनिऊँ भनी । ऊ फेरि रुनी रुनी जङ्गल गई । सापल त्यैकन रुना धेक्यो र किन रुनी छई भनिकन साध्यो । बिना बराकै दउरा कसरी बानिकन ल्यायें भनी र “सापल म सिनो भयें मेरा ढाडउनी दउरा बानीकन ले र भारी राख्ने बेला सजरी राख्यै भ्वाच्च न फाल्यै । फाली भने म तैकन खाइदिनी हुँ” भन्यो । उल्ल हुन्छ भनी र सापका दाडउनी दउरा बानीकन ल्याई ।

राच्छेसबूडील जति असजिला असजिला काम दिए पन तिल्ल हरिकन धेकाएको धेकी । राक्षेसनीबूडी डराई र यैकन मान्न पड्यो भनेर राक्षेसबूडाकी बोलायेन पड्यो भन्ने सोची । राच्छेसबूडो जङ्गल गयेकाले ऊ जङ्गलै बोलायेन गई राक्षेसबूडो बूडील बोलायेपटि घर आयो राच्छेसबूडील बूडासंग त्यैकन खाइदिनु पड्यो भनी र उन्नल त्यैकी निलिदियो ।

उता छ भाइ आफ्नी दिदी आइकि भनिकन खोदा-खोदा राक्षेसबूडी काँ आये । उथा दिदी ! दिदी ! भनिकन डाके । राक्षेसबूडाल त्यसै निलेको हुनाले दिदील राक्षेसबूडाका पेटबाटै हए ! हए ! भनी । त्यसपटि ती सबै भाइ मिलेर राच्छेसबूडाकन बेसरी कुटे र पेट काटिकन दिदीकि निकालु भन्नेबेला दिदीपन मरिसकेकी पाये । दिदी मरेकी हुनाल सबै भाइ मिलिकन एका घाटा लगेर त्यैकन पोले । आपू छ वटै भाइपन त्यै चियेडाउनै पडिकन पुडा मरे ।

सातै भाइबइनी एकाइ ठाउना पडिकन मरेकाले त्यो नदी सुक्यो । चियडो जलेको ठाउनो दिदी पानीको धारो भई जन्मी र छ भाइ फूल भयेर जन्मिये । एक दिन त्यसै धारामा तिनीहरूकी जेठी सौतेनी आमा हड धुन आई । ऊ आयेको दिदील था पाई हाली । उथा

भाइसँग “ए ! भाउ सौतेनी आमाकन यै धाराउनो हड धुन दिऊ कि नाई ”भनी सो र सबै भाइल नाइ नाइ पइलाका दुःख विर्सी गैक्ये भने । त्यस पटि फेरि पालै पालो हरी अरू सौतेनी आमा आइन् तर त्याँ कसैल हड धुन पाइनन् । उथा अन्तिममा आप्नी आमा आइन् र तिनुकन सबै भाइ बैनाल हड धुन दिए । त्यसपटि आमाका काखमा बसी दूध खान लागेका छिये । त्यै तकै राजा हड धुन आये र उनुकी पन हड धुन दिए । राजाल कान्ठी रानीकन ती बालखकन धेकेपटि ती को हुन् भनी सोधे । रानील हाम्रा छोरा छोरी हुन् भनिन् । उथा राजा गयेर ती सबै छोरा छोरीकन तमी ह्याँ धारो र फूल कसरी भयेका हओ भनी सोधे । सबै भाइ बैनाल आफ्नो जन्मधेकि धारो र फूल होउन्जेलसम्मको पूरा वृतान्त राजाकी सुनाए । पटि ती सबै मिलेर एकै ठाउँ आनन्दल रहे । राजाल कान्ठी रानीबाहेक अरू रानीकन काटिदिए ।

सुन्नेलाई सुनको माला, भन्ने लाई .....

द. सुनसेखरको कथा

एउटा चन्द्रसेखर नाउको राजा छियो । उइकी तीनजनी रानी छिये । राजाका सन्तान नभयेका कारण राज्य कइका हात पाड्ने भन्ने विषयमा उइकन चिन्ता छियो । एकदिन राजाल छोरा पायेने क्यै उपाये छ कि भनी एक ऋषिको सेवा हन्न गयो । धेरै दिन सेवा हरेपटि ऋषिल मेरो सेवा किन हरेको हो राजन ! भनी सोधे र राजाल “सन्ता पायेछु कि भनेर गरेको हुँ” भने । ऋषिल राजाकन “राजन अब तिमी घर जाऊ र भोल्छकालै हड धुइकन पूजाको फलफूल र अरू सामग्री ल्याइकन पूजा हन्न आउनु भने । राजा आप्ना दरबार गये र भोल्छकालै ऋषिल भनेजस्सै हरिकन ऋषि काँ आये र ऋषिको पूजा आजा हरे । ऋषिल राजाका पूजावाट सन्तुष्ट भयेर एक स्याउको फल राजाका हात दिई राजन यो फल लैजाऊ आपूल इच्छाएकी रानीकन यो फल दिनु तिम्रो सन्तान हुनेछ भने । राजा फल लगेर दरबारमा आये । सबभन्दा पइला जेठी रानीकन बोलायेर “ए रानी तिम्री यो फल खाके यो ऋषिल दिएको पुत्र प्रापित हुने फल हो ” भने । जेठी रानील बालख भयो भने “गु मुत सोन्नु पण्ये, आपूकन दुःख हुने ” भन्दै म त खानैन भनी र माइलीकन दिन लगाई । मइली रानील पन जेठील जस्तै आपू नखाने कुडा हरी । त्यसपटि राजाल त्यो फल कान्ठी रानीकन दिए र उनीले “यो फल खाये पुत्र पाइनाओ भने त

म खान्छु” भनेर खाई । त्यसको दस मैनापटि कान्ठी रानीबाट राजकुमार जन्म्यो । राजाका घर हर्ष बडाइ र उत्सव मनाइयो ।

कान्ठी रानीको छोरो भयेको धेकेर उता जेठी र माइली रानीका मनमा चिन्ता पड्यो । जेठी रानी आयेर माइली रानीसँग भनी “हेर बैनी अब त हाम्रो कदर छैन, अब त कान्ठी रानी मात्त राजाकी प्यारी हुने भई, हामी त बाडको काग हाक्ने हुना भयौं । अब राजाकी प्यारी हुने केई उपाय छ कि ? खोज । जेठी रानीका कुडा माइलीकन ठीक लागे र उल्ल एक उपाये छ दिदी भोल्लकाल एकजनी कान्ठीकन गाड धुन लैजाऔं र अक्की घरै बसीरौ । त्यै भौकामा बालख सुताएका ठाउँडो एक लोडो लिक्न राखूं र बालखकन लिक्न एका भाँजरौनो हालिदिऊ” भनी । माइली रानीको कुडा जेठी रानील मानी ।

छकालको समय भयो । उथा जेठी र माइली रानी अधिल्ला दिनको सल्लाह हरेभै गरे । जेठी रानी कान्ठीकन हण मयल हराउन गई । यता माइली त्यो बालखकन लिइकन भाँजरयेनो फाल्ल गई । यो कुडा त्यसै दरबारका खुटकुल्ली तलियेडी बस्ने भर्खर प्याएकी कुकुनील था पाई र त्यो पन माइली रानीका पटिपटि लागी । माइली रानी बालखकन जङ्गल एक तउडे भाँजरयेनी फाली र घर आई । माइली रानी घर फर्केपटि कुकुनील त्यो हेरी रई र बालखकन दूध ख्वाई र घर फर्की । माइली रानील दूध खान नपायेपटि त्यो बालख मरला भन्ने सोचेकी छिई ।

अक्को दिन भयो । माइली रानीलाई त्यो बालख मन्योकी नाइ भनी हेन्ने मन लाग्यो । ऊ गई हेदा बालख त भन हॉसिरयेको छियो । उल्ल पक्का त्यै कुकुनील यैकन दूध ख्वाई भन्ने सोची । उल्ललाई कुकुनीधेकि रीस उठ्यो र राजासँग “यो हाम्रा खुटकुल्ली तलियेडो बस्ने कुकुनील सारै फोहोड हन्न लागी । त्यै कन मारिदिनु पड्यो” भनी राजाल हुन्छ भने । त्यो कुडा कुकुनील थाहा पाई । ऊ एक दुहुनु गाई काँ गई र गाईसँग सबै वृतान्त सुनाई “मकन मारे पन तमी जाइकन बालखकन दूध ख्वाईदिए” भनी । राजाल पठाएका मान्ठ आये । कुकुनीकन मारिदिए ।

त्यैको पन्ध्र दिनपटि जेठी माइली रानी मिलिकन त्यो बालख मन्यो कि नाई भनी हेन्न गई । हेदा त बालख मोटो घाटो भयेको धेकिन् । उनीहरूल आजकाल को दूध ख्वाउनो छ भनी

विचार हरी र गाई ल दूध दिएको था पाइन् । उथा राजा काँ गइन् र “हाम्रो गाई दूध छाडा भयो दूधै दिन्न” भनिन् । उथा राजाल क्या हरुँ त भन्नाखेरि ती दुई रानील “यै गाईकी बेचिदिनु पड्यो ”भनिन् । राजाल हुन्छ भने । गाईल यो सबै कुडा था पाई र उनी राजाल बादिल हरेका घोडा ठाउँ गई र सबै वृतान्त सुनाएर राजाका रौतेलाकन तैल आप्नो खाने कुडा दिनु” भनिन् । राजाका पठाएका मान्ठल गाईकन बेचिदिए ।

जङ्गल फालेको बालखकन अक घोडाल हेन्न लाग्यो । त्यो ठूलो भयो र कैले कैले घोडा सँगै हन्न लाग्यो । त्यो कुडा रानील था पाइन् । उनीहरूकन अब यै बालखल हाम्रा हरेक कुडा सबै राजासँग भन्नो भयो भन्ने डर लाग्यो । त्यसैल बालखकन अब राजाबाटै मान्न लाउनु पड्यो भनेर रानी राजासँग “हाम्रो घोडासँग एक बालख छ त्यो त्यै घोडाकन मस्तै सताउन लाग्यो ” भनी चाला हरिन् । राजाल “क्या हन्नु पड्यो त भनी ती रानीकन सोधे र रानील “त्यै बालखकन सुलाटासी मान्नु पड्यो” भनिन् । राजाल हुन्छ भने ।

रानील आपूकन मान्न राजासँग भनेको कुडा त्यै बालखल था पायो र कानेघोडासँग “मैकन त मान्ने सल्ला भयेको छ अब म क्याहरू” भनी सोध्यो । कानेघोडाल भन्यो “तैकन सुलाटास्न बोलायेपटि जानु र किन बोलायेको हो भनिकन सोध्नु । उनीहरू तैकी “सुलाटाँसी मान्न बोलायाका हौं भन्याछन् । त्यैतक तैल मैल मन्नेबेला आप्नो इच्छाएका कुडा हन्न पायेछु कि नाइ” भनी सोध्नु । त्याँका वुढापाकाल हुन्छ पायेछै वा ” भन्छन् । त्यै मौका छोपेर तैल मैल बालापनबाट साथ हरेको घोडाको काखी समाई यै सुलाउडो तीन फेरा परिक्रमा हन्न देओ भन्नु” तिनीहरू हुन्छ भन्ने छन् । काठी खिच्ने बेला पडला कदम म आपी हट्छु दोस्रो काठी खिच्दा लगाम तान्नु म कटकटाएर हट्छु , तेस्रो लगाम खिच्ने बेला तैल मेरो कान पन फुक्नु त्यै बेला सर्गबाट एक भिल्को आउने छ र तिनीहरूका आँखा तिरमिराउने छन् । त्यसै मौकामा म तैकी उगाउँर अन्तै लैजाने छु भन्यो । ” बालखल त्यसै हर्छु भन्यो ।

यता राजा बालखकन सुलाटाँस्ने मान्ठ पठाए । सुलाटास्ने ठाउँमा अरू वुढा पाका मान्ठ पन आयेका छिये । बालखकन बोलाइयो । ऊ आयो र पडले घोडाल सिकाएभै आफ्ना इच्छा राख्यो । वुढापाकाल हुन्छ हन्न पायेछस् भने र उइकन घोडामा चढ्न दिइयो । त्यै मौका पारेर बालखल घोडाको लगाम तानी कान फुक्यो उथा आकाशबाट आयेका भिल्काले त्याँ भयेका मान्ठका आँखा तिरमिराए । घोडाल बालखकन उडाएर टाडाई एक एकान्त चौडमा

पुन्यायो । त्यै त्यस बालखकन घोडाल “मेरो आवश्यकता पडेका बेला यो मन्त्र जप्नु म आयँला” मन्यो आपू दुबो चन्न लाग्यो ।

त्यै चौड नजिकै एउटा गाउँ रयेछ । त्याँको राजा अनुरो रयेछ । राजाकी एक अनुसुधा नाउँकी राजकुमारी रइछ । त्यसको कैकेई देशका राजकुमार मोहन सिंहसँग त्याँ त्यसैदिन ब्या हुने निधो भयेको रयेछ । त्यो जन्त आयेर त्यसै चौडमा वस्यो र जन्तील त्यै बालखकन धेके छन् । ऊ राम्डो छियो । उथा उनीहरूल ब्याउलो बनायेन जस्तो त यो केटो छ भनेछन् र खास ब्याउलाका लुगाकपडा फुकालिकन त्यैका लगाउँछन् र लिक्न गयेछ । नक्कली ब्याउलासँग अनुसन्धानको ब्या भयो । ब्या भयेपटि ब्याउला ब्याउली एकै कोठा सुत्न पढाइ दिए । ब्याउली सुती । ब्याउलो सुतेन । उथा ब्यउली सुतिसकेपटि त्याँ सक्कली ब्याउलो आयो र सुत्यो । अरू जन्तीले नक्कली ब्याउलाकी लियेर र जहाँबाट ल्यायेको हो त्यसै चौडमा पुगाइ दिए । छकालको समय भयो ब्याउलील ब्यउलाकन हेदा त अक्कै काने ब्याउलोधेकि र उल्ल आमासँग भनी । आमाल आप्ना श्रीमानसँग भनी । उथा राजाल जन्त फर्किनेतक जन्तीसँग “ब्याउली सब जसरी पन तमी भइगइ यै पालि तमीहरू त्यसै बाइजाओ एक मैलापटि आयेर लैजानु भन्यो राज कुमारीकन आप्ना घर पठायेन ।

उथा बालख त्यै चौडभर बसेकै छियो । एक अक्कै सहरको राजा देवचन्द्रल आप्नी सात छोरीकन “बा ! तमी कैका भाग्यल खन्याओ भनी सोध्यो र जेठील म बुवाका भाग्यल खानिऊँ भनी । त्यसै हरी अक्कील आमाका भाग्यल खानिऊँ भनी । यसै हरी सोदा सोदा कान्ठी छोरील म आप्नाई भाग्यल खनिऊँ भनी ।” राजाकन कान्ठी छोरील घमन्ड हरेको ठीक लागेन र एक केही नाउँ ठेगाना था नभयेको ब्याउलो खोजी यैको ब्यहन्नु पड्यो भनी मान्ठ खोज्न दूत पठायो । ती दूत त्यसै चौडमा आयेर त्यै राजकुमारकी धेके र “तेरो नाउँ के हो ? गाउँ के हो ? भनी सोदे । उल्ल कै भन्न जानेन र यै केटो त्यैका लागि ठीक हुन्या हो भने र दरबारमा लगेर गये । राजाल कान्ठी राजकुमारी उर्मिलाको त्यै राजकुमारसँग ब्या हरी क्यै दाइजो नदिकन पठाइ दिए ।

उर्मिलाल त्यसै सहरको नजिकैको एक जङ्गलमा गयेर खरक बनाई बसी । सुरुमा आप्ना श्रीमानकन “सुनसेखर आके बसू” भनी उर्मिलाल बोलाये पनि ऊ टाढा टाढा भाग्दो छियो । उर्मिला हक्काको ढिकी जुतारो हरी जेनतेन हरेर आप्ना गुजार हन्न लागी ।

एक दिनको कुडा हो उर्मिलाल आप्ना बाउज्यूका घर खस्सी काट्टेहुन् भनिकन था पाइ र मासु लिन गई । जाँना बाटामा दिदीकन भेटाई र दिदील काँ जानेई उर्मिला भन्ना उल्ल “बाउज्यूका घर मासु लिन जानिऊँ” भनी । यो कुडा सुनेर दिदील उइसँग “तँ त आप्ना भाग्यल खानिऊँ” भन्नीन छिके त भनी । ऊ त्यहीँवाट फुरुक्क फर्केर घर आई आप्ना श्रीमानसँग क्यै नबोली टोलाई । सुनसेरल त्यैदिन उर्मिलाकन किन टोलाई भनेर सोध्यो । उर्मिलाल आपूलाई मासु खाने इच्छा भयेधेखि दिदील भाग्यल खन्छु भन्छिस् भनेसम्मका सबकुडा सुन सेखरकन सुनाई । यो कुडा सुनेर सुन सेखरल काने घोडाकन सम्भयो र एक मन्त्र फुक्यो । कानेघोडो आयो र ऊ त्यसमा बसेर वायुवेगमा एक ठूलो जङ्गल पुग्यो । त्यहीँ उल्ल एक हतियार र राजाको लाउने पोसाक पन पायो र चारवटा चित्तल मारिकन ल्यायो । बाहाभेरि घर आयेर घोडाका पिठ्यावाटि चित्तल भाड्यो । कानेघोडो फेरि विलायो । ती चार चित्तलमध्ये उर्मिलाल एक आप्ना बाउज्यूकी पठाई अरू दुई चित्तल आप्ना दिदीकन दिई र एक आपूल पकाएर खाइछ ।

उर्मिलाका बाउज्यू र दिदील यी चित्तल कल्ल माय्यो भनी खोजी हरे र उइका श्रीमानल मारेको हो भन्ने कुडा था भयो । यो सुनेर उनीहरूल साँच्चै उर्मिला काइँ आप्नाई भाग्यल त खाने होइन भन्ने शङ्का हरे ।

केही दिनपटि देवचन्द्र राजाका शत्रु लागे र सर्वजीत नाउँको राजा युद्ध हन्न आयो । त्यस युद्धमा देवचन्द्रका योद्धा, उइका अरू ज्वाइँहरू पन पराजित भये देवचन्द्रकन सर्वजीत राजाल बानेर आप्ना राज्यमा लियो । यो उर्मिलाकन था भयो र आप्ना लोग्ने सुनसेखरकन पन यो कुडा उर्मिलाल सुनाई । उथा सुनसेखरल फेरि त्यै काने घोडाकन सम्भयो र मन्त्र फुक्यो । कानेघोडो आयो । ऊ त्यसका पिठ्यामा बस्यो र कान फुक्यो । त्यतिखेर सुनसेखरल एउटा राजाको लाउने पोसाक र हतियाँर पन पायो । कानेघोडो युद्धमा दगुड्यो र ठूलो युद्ध भयो । उथा तममा सुनसेखरल युद्ध जित्यो र देवचन्द्र कन सर्वजीतका हातवाट मुक्त ह्यो । सुनसेखरल सर्वजीतकी बाँनीकन देवचन्द्रका योद्धाका हात दियो । आपू कानेघोडामा चडिकन घर आइगये ।

सुनसेखरल युद्ध जितेको एक आया नाउँकी कुटुने बूडील था पाई र उनको प्रार्थना हरी । देवचन्द्रल पन मेरा इयै ज्वाइँ महान् हुन् भनीपटि बक्सिस् स्वरूप दाइजो माइतो दियो । त्यसपटि सुनसेखरल उर्मिलासहित त्यो दाइजो माइतो लियेर कहाँ जाने भन्ने कुडा था पायेन र

फेरि कानेघोडाकी सम्भयो । कानेघोडो आयो र उइका पिठ्यामी चडीकन उइको कान फूक्यो । त्यो कानेघोडाल सुलसेखरकल पायेको दाइजो माइतो र उर्मिलासहिकी लियेर पइला कै चौडमा पुच्यायो । त्यस चौडबाट सुनसेखर पहिला ब्या हरी छाडेकी अनुरोध राजाकी राजकुमारी अनुसुधाकन ल्यायेन गयो । अनुरोधाल पन उइकन खूब खाइजो दियो । उथा उर्मिला र अनुसुधा दुई श्रीमती पूरा दाइजो माइतो सहित भयेर फेरि कानघोडामा चढी सुनसेखर आफ्ना बाबुका राज्यमा पुग्यो । त्यो आयेको धेकेर सुनसेखरका बाबु चन्द्रसेखरल कुन देशको राजा आपूसँग लड्न आयेको हो भन्ने सुच्यो र दलबल सहित लड्न तयार भइकन आयो । तर सुनसेखरल आफ्नो बाबु चन्द्रसेखर चिनी हाल्यो र आफ्नो जन्म पूर्वदेखि जन्मेपटिका सबै घटना वृतान्त सुनायो । चन्द्रसेखर पन आफ्नो छोरा आयो भनेर खुसी भयो र हर्क बढाइका साथ सुनसेखरकन दरबारमा लियेर गयो ।

सुन्नेलाई सुनको माला

भन्ने लाई .....।

९. जगर सेठको कथा

एउटा ठूलो धनी मान्छे छियो । उल्लाई सबै जगर सेठ भन्दथे । उसका सात छोरा र सात ब्वारीहरू छिये । जगर सेठ एक दिन सातवटी ब्वारी मध्ये कैकी घरिना हाल्ले हो भन्ने विषयमा सोच लागेछ र सबैको परीक्षा हरू भनी एउटा तामाको गाग्री घरभित्तबाट निकाल्यो । त्यसमा एउटा रोकडाको एक रूपियू पन हालेछ । उथा सब भन्न पइला जेठी ब्वारीकन बोलायेर “जा ब्वारी यै गाग्रीउनो पानी भरिलैआ” भनी पठायो । जेठी ब्वारी गई र पानी भरिकन ल्याई । त्यो गाग्री पखाल्ने काम हरिन । जगरसेठल त्यो था पायो र पानी पोखिदियो । त्यसपटि अक्की ब्वारीकन बोलायेर पानी ल्यायेन पठायो । उल्ल पन त्यसै हरी पानी ल्याई । त्यो पानी पन बूडाल पोख्यो । यसै हरी पालै पालो हरी छवटी ब्वारील ल्यायेको पानी बूडाल पोख्यो र सातौंपल्ट कान्ठी ब्वारीकन पानी ल्यायेन मन्यो । कान्ठी ब्वारी पानी ल्यायेन गई । धारामा पुगेपटि उल्ल गाग्री छाराल राम्डो हरी माजी र बाइरभित्त सबै पखाली । भित्त पखाल्लाखेरि एक चाँनीको रोकडाको रूपियू पन पाई उथा आफ्ना गुन्नेका तालौडो गाँठो पाडिकन ल्याई र “बाज्यौ लय गाग्रीउनो त यो रूपियू रयेछ,” भनिकन दिई ।

कान्ठी ब्वारील हरेको ब्यवहाट उइकन चित्त बुभयो र उल्ल त्यैकन बोलायो र “ब्वारी आजबाट तैल यै घरको घरिना लाग्नु पड्यो” भन्यो । सौराको कुडाक सुनेर पइला त उल्ल “बाज्यौ म त घरिना लाग्न सक्दैँन ” भनी । जगर सेठल तै मात्त यै घरकी घरिना हुनै भन्यो । सौराल धेरै कर हरेपटि उल्ल “बाज्यौ म घरिना त लागुला तर एउटा सर्त छ, त्यो सबैल मान्नु पड्याओ” भनी । सौराल “के सर्त हो भन हामी मानुला” भन्यो । उथा कान्ठी ब्वारील “यै घरबाट बाइर वनपात वा काँई गये पन आउने बेला खाली हात घर कोई पन आउन पायेने होइन । यदि कोई खाली हात आयो भने म त्यै दिनबाट घरिना लाग्न छाडिदिनियूँ ” भनी । ब्वारीले राखेको सर्त जगर सेठल हुन्छ भन्यो र सबै घरका परिवारकन पन सुनाई दियो । त्यै दिनधेकि घरबाट बाइर गयेपटि जो पन क्यैन क्यै ल्याइकन मात्त घर आउन लागे । त्यै घरमा भन भन धन सम्पत्ति बड्ड लाग्यो । जगर सेठ भन धनी भयो ।

एक दिन जगर सेठ एक सभामा गयेको छियो । बाहाभेरि घर फर्किन माठा भयेको छियो । उल्ल घरमा लैजाने कुडा पन बाटामा भेटाएन । अब क्या हरूँ ? भन्ने सुच्यो । त्यतिखेरै उइकन दिसाबस्ने मन लागेछ । त्याँ नजिकै एक मालुको रूख पन रयेछ । त्यै मालुका पात टिपी एक पोको बनायेर त्यसैमा दिसाबसी बानबुन हरिकन घर ल्यायेछ र कान्ठी ब्वारीकन बोलायो र ल ब्वारी यो पोको ले परि बाइर अथाराका घुडकिलाउनो भुडेइए बस्सको एकपल्ट यै पोकाका बाइरम्मो अक्को लफो लाउनै बान्ने हन्ने हरेई । म जैदिन माडुला उइदिन ल्याई दिनु भन्यो । सौराल भनेजस्सै हरी कान्ठी ब्वारील त्यो पोको लियेर राखी ।

धेरै दिनपछेको कुडा हो । त्यसै देसका राजाका हडम्मो कोड सल्के छ । निको हुनका लागि राजाल भयेभरको औषधी मुलो हरेछन् । पाठपूजा हेराउन कोराउन भाकल हरेछन् , तै पन निको भयेन छ । उथा राजाल कसैबाट क्यै उपाय छ कि भनेर एक ठूलो सभाको आयोजना हरे र त्यस सभामा ठुलुला मान्ठकन बोलायेछन् । त्यही सभामा जगर सेठ पन बोलाइएको छियो र उनीपन गयेका छिये । त्यै सभामा राजाका कोडका विषयमा ठूलो छलफल भयेछ र त्यहीँ एउटाल “बाह्रवर्स पुरानो मान्ठको गु बालिकन त्यै को छारो लायो भने कोड निको हुन्छ भन्यो । सभाका अरु मान्ठल पन हुन्छ होला भन्ने माने र बाह्रवर्स पुरानो मान्ठको गु सबै खोन्न लागे । त्यो काँ पाइएला त भन्ने विषयमा ठूलो हल्ला मच्चियो र एकले अक्काकी त्यो काँ पाइन्छ भनी सोध पुछ हरे । सोदैँ जाना त्यो चीज जगर सेठल ‘मेरा घर छ’ भने । राजाल त्यो

ल्यायेन आदेश दिएपटि जगर सेठ घर गयेर आप्नी कान्ठी ब्वारीसँग “बाइर अथारा राखेको त्यै पोको मागिकन ल्यायो र राजाका दरबारमा पुग्यो । त्यो पोको खोल्लाखेरि पोकाका बाइर बाह्य लफा छिये र भित्त हेदा त्यो गु छोरो जस्तो भयेको छियो । त्यै लगाउँर राजाको कोड निको भयो ।

आपनो कोड निको भयेपटि राजाल ‘गु’ पन यसरी साँचेर राख्ने भनी जगर सेठकी ब्वारीकन आधाराज्य बक्सिस दिन्छु भनी एक राजसभाको आयोजना हरे । त्यै सभामा जगर सेठकी र उइकी कान्ठी ब्वारीकन पन बोलाये । ती दुवै राजाका सभामा आये । राजाल जगर सेठकी ब्वारीकन बक्सिसका रूपमा आधा राज्य लिनभन्ना उल्ल “ मैकी आधाराज्य चाइनैन भनी । त्यसपटि राजाल के बक्सिस लिनै त भन्नाखेरि उल्ल भनी “हे राजन् ! बस्सको दिन आउने लक्ष्मी पूजाका दिन यो राज्य भरी अरू क्वै पन बत्ति बल्ल लक्ष्मी पूजा हन्न र गाईका गोवरल देलो लिप्न नपायेन केवल म मात्त बत्ती बाल्ल लक्ष्मीपूजा हन्न र देलो लिप्न नपायेन्” । राजाल हुन्छ त भने । त्यसपटि राजाल राज्यभरि लक्ष्मीपूजाका दिन बत्ति बाल्ल लक्ष्मीपूजा हन्न नपायेने उर्दी फिराए । त्यस बर्स केवल जगर सेठकी कान्ठी ब्वारील मात्त बत्ती बालिन् र राती लक्ष्मी आयेंदा राज्यभरि एउटा जगर सेठका घर मात्त बत्ती बालेको धेकिन् र लक्ष्मी त्यै गइन् । उथा कान्ठी ब्वारील लक्ष्मीकन घरभित्त लिई र पूजा हरी राखी । एक दिनपछि आपू म एककै छिनमा आयेंछु, म नआउनासम्म तमी ह्यै बसिरए भनी ती बाइर आइन् । त्यसपछि जगर सेठकी कान्ठी ब्वारी फर्केर गइन् र ती लक्ष्मी अज पन त्यै जगर सेठका घरभित्तै बसेकी छन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला,

भन्ने लाई.....।

१०. मुले छोरा

एकादेसमा एउटाका दुई छोरा रयेछन्, उइकी जोई मरी र ती दुमै छोरा मुले पडे छन् । ऊ गाउँ-गाउँ जोई खोन्न गयेछ । गाउँमा जति केटीकन सोध्यो ती तेरा दुई छोरा छन् हामी तेरा जानाइनाँ भन्निरैछन् । एउटी ल भनिछ तेरा दुई छोराकन घरबाट निकाला हरेपटि म जान्छु । त्यसपछि ऊ घर आयो र दुई छोराकन “तमी लुकी रनु, काई धेकाला नपड्डुँ म तमी नौलो आमाकन ल्याई आयेंछु” भन्यो र छोराकन घर हुली गयो केटी ठाउँ पुग्यो र “मैल मेरा

दुई छोराकन घरबाट निकाला हरिकन आयें हँट ” भन्यो । नौली जोईकन ल्याइकन आयो र ती दुई छोरोल भ्यालबाट लुकीकन हेच्याका रहयाछन् । बुवाल तलम्मो नौली आमा ल्याइकन आयाको धोकिकन दुबै छोरोल आमा-आमा भनेछन् । त्यो नौली जोईल उइसँग ‘अगि तैल त छोराकन घरबाट रेगडीकन आयें भनेको तेरा छोरा त घरै रयेछन्, लौ मत अब तेरा घर बस्तैन” भनी । नौली जोईका कुडा सुनेर तुरुन्तै उल्ल एक खुकुरी तान्यो र छोराकन खेदाइकन लियेर सात समुन्द्र पारी पुन्याए छ । उताबाट एक चल्लो छोप्यो र त्यैकन काटिकन खुकुरीउनो रगत लाई घर आयो । उथा आप्नी नौली जोईसँग “हेर मैल त तिनीहरूकन समुन्द्रमा लिइकन काटिकन आयें” भन्यो ।

उता ती दुई भाइ जाना-जाना समुन्द्र पारी एक सिलडे डालीका रूखनिर पुगेछन् र त्यै बाहाभेरि बासा बसेछन् । त्यै रूखउनी न्याउली चल्लाको घोल रयेछ । त्यै घोलउनीका चल्लाखन छन्चरवार र माङ्लवार समुन्द्रवाटि एक बराह जत्रो नाग आउनो रयेछ । त्यै नागकन आइकन सिलडे डालीका फुदेउडो बसेको भाइल पइला धेकेछ र “दाजु साप आइगयो” भनेछ । दाइल एक ठूला भाँटाल हान्यो र त्यै सापकन मारी समुन्द्रौनो फालिदियो ।

न्याउली चल्लाकी आमाल ती दुई बालखका कामल आप्ना सातै चल्ला बाँचेका हुन् भन्ने था पाई र फेदमा बसेका बालखको भोक भेटाउन आप्ना चल्लाकन भनी ।“ए चल्लाऊ तमी सातैजनाको ज्यान ती दुई बालखका कामल जोगियेको हो । त्यसैल तमीहरूमध्ये कोई एक आपी सल्लाह हरिकन तिनका मुखौनौ पड । ती खान्नान् र आप्नो भोक मेटाउन्ना” आमाका यसा कुडा सुनेपटि ती सातै चल्लाहरूमध्ये ठूला छ, चल्ला मिलेर कान्ठा चल्लाकन घुच्चाएर भइँयौना फलिदिए । त्यो कान्ठो चल्लो भइँयौनो पडेको रूखका फेदउनो बसेको कान्ठा भाइल धेक्यो उल्ल दाजु परे एक चल्लो पड्यो, त्यैकि पोली खायें भन्यो । जेठा भाइल गयेर त्यो चल्लो ल्यायो हातल खोसल-खासल हय्यो र पातौनी दुई भाग लगाइकन राख्यो । ऊ त्यै मासुकी पोल्न आगो नभयेकाल आगो ल्यायेन गयो । कान्ठो भाइ मस्तै थाकेकाले तिनाइ गयो ।

दाइ आगो ल्यायेन गयेका गाउँको राजा दिनदिनै बदलिनो रयेछ । नौलो राजा बनायेन त्याँका गाउँले एक हात्ती ल्याइकन राजा खोज्न आयेका रयेछन् । त्यै बालखकन भेट्टाए । हात्तिल आप्ना सुडल त्यै बालखकन पिठ्यूमा राखेर लिइकन दरबारमा गयेछ । त्यस्सै गाउँको राजाकन सिलडे डालीका न्याउली चडाका चल्ला खाने नागकी नागिनी समुन्द्रबाट गइकन रात खानी

रइछ र राजा दिन दिनै बदलिनो रयेछ । हात्तिल त्यै बालखकन त्यसै राज्यमा लियेपटि उइकन त्याँ राजगद्दीमा बसाएछन् । बाहाको तक भयो सबै गाउँले आ-आपना घर गये । त्यो बालख रानीका कोठामा गयो । रानी सुतिगई । ऊ एक त थाकेको र अक्को भाइकन एकलै छाडेका कारणल सिन सकेन र रातभरि बसिरयो । बरम्बर रात के भयेको छियो स्वाँस्वाँ हरिकन नागिनी आई । त्यै बालखल धेक्यो । त्याँ नजिकै राखेके एक तरवार समाएर उन्नल त्यै नागिनीकन च्वाट्ट काटिदियो उथा बाइर लियो र फाल्दियो । उता भाइ निनबाट व्युज्यो र एकलै रूखका फेदउनै बसेको छ दाइ आओला भनी बाटो हेरी रएको छ ।

बिहानको समय भयो । सधैँभै आज पन राजाकन फाल जानु पड्यो भनिकन गाउँलेहरू ठाँडा-साँडा ल्याइकन आये । तिनुल आयेंदा त रानी सधैँ विधवा तुल्लिरने र भाँक्रो फुकाइकन देलाउनी बसिरने आज त्यसरी बसेकी धेकेनन् । पइला त कोईकेई बोल्ल सकेनन् । पछे सोद्दा तिनीहरूल राजा आज त जिउनाइ छन् भन्ने था पाये र आपूल ल्यायेका ठाँडा साँडा लुकाइकन ती मलामी आ-आपना घर गये ।

उता धेरै समयधेकि बाटो हेरिकन बसेको भाइ पातउनी राख्याको चल्लाको मासु पन छाड्यो र एकलै रुनारुनै एक जङ्गल नजिकको कालीकाका मन्दिरमा पुगेछ । राम्डो मन्दिर वरिपरि राम्डा-राम्डा रूख र सब गाउँका मान्ठ आइकन त्याँ पूजा हन्न लागेका उल्ल धेक्यो । उथा ऊ त्यै गइकन हेन्न लाग्यो । त्याँ पूजा हद्दाखेरि गाउँलेल देवीकन खिर, लावन, दूध, चावल सब चढायेछन् र सबै आ-आपना घर गयेछन् । ऊ मन्दिरभित्त पस्यो । त्याँ चढाएका खाने कुडा खायेछ र रूखउनी गयेकन बसेछ । भोल्लकालै अज त सब गाउँले मिलेर देवीको पूजा हन्न आयेछन् । पइला त त्याँ चढाएको प्रसाद त्यै हुन्थ्यो । आज धेकेनन् र उनीहरूल काली प्रसन्न भइकन खाइहुन् भन्ने ठाने छन् सबै खूब खुसी भये । अक्को दिन अज धेरै लावन बाबर हाल्ले छन् । खिर पकाएछन् खूब आर लगायेछन् र आ-आपना घर गयेछन् । त्यो बालख रूखोनीधेइ ओल्यो छ र सब खाये छ । यसै हरी दिनदिनै गाउँले कालीकन राम्डो राम्डो प्रसाद भोग लाउने र उल्ल खान पायेने भयेकाले ऊ खूब मोटायो । राम्डो धेकिन लाग्यो । लुगा नपायेकाले फाटा लुगानै लाएको रयेछ ।

त्यै गाउँमै एक गजपति नाउहरेको साउ रयेछ । उइको एक साठी बस्सको काने छोरो रयेछ । त्यैको ब्याहन्न उल्ल सकेको रयेन छ । त्यैधेकि अलि टाढा एक अक्कै गाउँ रयेछ त्याँ

एक लखपति नाउँको ठूलो साउ रयेछ उइकी एक नौ बस्सकी छोरी रैछ । त्यैकन गजपति साउ आफ्नो साथी बस्सका छोराकन नौ बस्सको भयो भनीकन छल-छाम हरिकन माग्न गयेछ, लखपति साउल हुन्छ म छोरी दिउँला” भने छ । लखपति साउकी छोरी र गजपति साउका छोराको ब्या हुने पक्कापक्की भयो ।

उता गाउँलेकन कालीका मन्दिरमा चढाएको प्रसाद खाने देवी होलिन् कि अरू कोई होला भनी हेन्ने विचार भयेछ र एकदिन गाउँले त्याँ दोवाला बसेछन् । त्यसै दिन त्यो बालख रूखबाट झड्यो छ र प्रसाद खान लागेछ । त्यै मौका छोपी गाउँलेल उइकन पट्टक छोपेछन् र घर लियेछन् । उथा गजपति साउका छोराको ब्या हन्ने दिन पन आयेछ । त्याँ सबल भने छन् “अब यैकनै ब्याउलो बनायेनु पड्यो, यै भन्ना राम्डो केटा पाइनाइनन् । गजपति साउका छोराकन कुर्माडिउनो हालीकन लिनु पड्यो । जन्तबाट फिर्ता भयेपटि यैकन पुडो मारिदिउँला” भनेछन् । सबल हुन्छ भने र त्यै केटाका हल्दीको उपटन लगाई सिंगार पटार हरे । कानौनी चडाइकन लखपति साउका घर लिये । त्यैको लखपति साउकी छोरीसँग ब्या हुन लाग्यो । आदा ब्या भयेपटि तिल म खाने बेला भयो । उइकन तिल म खा भन्नाखेरि ऊ खानाइ खानैन भन्न लाग्यो र रुन लाग्यो ब्याउली वाठी रै छ । उल्ल ब्याउलो रोएकोधेकि र जन्तीकन तमी सब हयाँबाट भाग, बाइर जाओ म यैकि तिल म जसरी प ख्वाँऊ” भनी । सब जन्ती बाइर भागे । त्यै बेला उल्ल तिल म किन खायेको होइन भनी ब्याउलाकन सोदी । उथा ब्याउलाल भन्यो गजपति साउको छोरो कुर्माडिउनो छ, तेउनै कास्तो छ, खकाद्दो छ, मुखबाट राल चुआयेको छ, एक आँखो नभयेको दाडा निस्केको छ । तेरो ब्याउलो त्यै हो । मैकि त लिइकन भोलि घाटका छालौनो काटिदिने हुन् । ब्याउलो बनाइकन उइकनै लिने हुन् । त्यसैल अइल म तैसँग तिल म खाइकन क्या हरू” भन्यो ।

ब्याउलाका कुडा सुनेर ब्याउलील भनी “तँ अइल तिल म मँसँग खामात्तै । तैकी काट्टू पड्ये भये मै काट्टूला, बचाउनु पड्ये भये मै बचाउँला ।” ब्याउलीका कुडा सुनिकन ब्याउलाल तिल म खायो र ब्याउलील सब जन्तीकन “अब आओ” मैल तिल म ख्वाँएँ” भनी । ब्या पन भयो ।

बिहानको समय भयो । ब्याउलीका बाल ब्याउलीकन “बा ! तँ दाइजो क्या लिनै तँ हाती लिनेइकि घोडा, लावा लस्कर, सुनचाँनी के लिनै” भनी सोध्यो । उथा ब्याउलील बुवा

मैकन क्यै पन चाइनैन । एक ठूलो तीन ताल्चा लागने बागस देओ । तीन ताल्चा देओ । एक सुनको फाल्सो देओ । एक अस्कोट देओ भनी । सुनको फाल्सो र अस्कोट बगसौनो हाली । त्यै दाइजो लिक्न जन्त घर फर्कियो । आउना-आउना जाइथी त्यै केटाकन कट्युँ भन्याको छियो त्यै घाटका छाल यी गजपति साउका छोराकन कुर्भाडीबाट निकाले र त्यै केटाकन काट्ट तयार भयेछन् । उथा ब्याउलील “तमी यैकि क्या हद्दा भये” भनी सोदी । उनीहरूल “नाइ यैकि हामी काट्टा छुँ” भनेछन् । ब्याउलील ती जन्तीसँग त्यै केटालाई काट्ट म दिन्न काटेपन आपी काट्टला भनी । दाइजो ल्यायेको बगस खोली र त्यै केटाकन बगसौनो हाली । अस्कोट र सुनको फाल्सो पन राखी र “मैकन यल्लाई बगाउँने मन लागेको छ” भन्दै बगसका धारौडो एक डोरोलाई त्यै डोराउनो समाइकन घाटका छालै छाल बगाइकन लिई ।

त्यै घाटको जन्ती तन्ने तार मुल्लिर रयेछ । त्यै घाटका तल्लिर एक कुटुने बूडी “गजपति साउका छोरोको जन्त आओला र जन्ती क्यै फलफूल बगाउँन्ना र खायेला” भनीकन बसेकी रैछ । त्यै त्यो ब्याउली बगस लिक्न पुगी र कुटुने कडीकन त्यै ब्याउला जिम्मा लाई । बगसौनाको सुनको फाल्सो पन दिई र यै सुनको फाल्सो बेचिकन यै केटाकि पाल्दियै भनी । आपू फेरि फिर्ता आई । जन्ती भयेका ठाउँमा ब्याउली पुगी र मैल “त्यैकन घाटौनो बगाइयाँ” भनी ।

जन्तील गजपति साउका छोराकन कुर्भाडीबाट निकाले र कानौनी चडाए । उथा ब्याउली सहित भयेर गजपति साउका घर गये । ब्याउलाकी घर पुच्याएपटि सबैल डोला पुज्ने चलन छियो । ब्याउलील डोला पन पुजिन । घर पैसो हन्ने चलन छियो । उल्ल घरपैसो पन हन्न दिन । “घर पैसो हरेपटि म हत्या हरि मन्थुँ” भनी र एक बासो खलाउनी बसी । पछिल्ला छकालै उठी र ब्याउली आप्ना बाका घर बाइगई ।

त्यै ब्याउलील आपूसँग ब्याहन्ने केटाकन बगाउन गयेका बेला सबै कुडा सोदेकी रैछ “तेरा बुबाको हुन् काँ छन् अरू भाइ कोई छन् कि आदि । उल्ल पन आप्ना बाल आपूकन र दाइकन नौली जोई ल्यायेर समुन्दपारि रगडेधेकिका सब कुडा भनेको रयेछ । ती सब कुडा ब्याउलील आप्ना बाकन भनी । आपूल त्यै ब्याउलाको सब कुडा राजाकी खुलाइकन “यै मान्ठको तलासी हरिपायँ” भनी राजाकी चिठी लेखी । त्यो चिठी राजा ठाउँ पुग्यो । राजाल खोलेर हेद्दा खेरि त ब्याउलील लेखेका कुडा त आप्ना र आप्ना भाइका हुन् भन्ने था पायो ।

उथा राजाल आप्ना दूतकन यो चिठी पठाउने मान्ठकन खोजी ल्यायो” भनेर पठायो । दूत आयेर ती दुबै ब्याउला ब्याउलीकन खोजेर लिये । त्यसपटि दुबै भाइ परिवारसहित राजधानीमा निकै ब्यवस्था हरी बसे ।

सुन्नेलाई सुनको माला

भन्ने लाई .....

११. राजकुमारको कथा

एकादेसमा एउटा राजाको एउटा काजीको एउटा ल्वारको र एउटा दमाइको छोरा रयेछन् । यी चारै जनाको निकै राम्डो सात रयेछ । ती चारजनामध्ये काजीको छोरा बदमास रयेछ । यो कुडा राजाल था पायो र उल्ल काजीसँग “काजी साप तम्रो छोरा बदमास छ, त्यैसँगै मेरा छोराको पन सात छ । अब तमी तम्रा छोराकन थान्को लाओ म मेरा छोराकी थान्को लाउनो भयँ भनेछ । राजाल आप्ना छोराका घरका मुल्ला तलाबाटी बाइर आउन नपायेने हरी थुनेछ । काजील पन आप्ना छोराकन दिनभरि थुन्ने हरेछ राती छाडिदिनो रयेछ । काजीको छोरा त्यै मौका छोपी राजाका छोराकी भेट्ट रात भयालबाट छिरिकन जानो रयेछ । ल्वार र दमाइका छोरा दिउस पन आइकन भेट्टा रयेछन् । काजीको छोरो राती आप्ना छोराकी भेट्ट आयेछ भन्ने कुडा एक दिन राजाल था पायेछ र अब क्यै हरे हुनैन भनेर आप्ना छोराको ब्या हन्नु पड्यो र यैकी आदा राज्यको काम दिनु पड्यो भन्ने सोचे छ । ब्याको सामान जोड्यो छ । त्यो कुडा ती चारैजना सातेकन था भयो र तिनीहरू अब भाग्नु पड्छ भनी सल्ला हरे र त्यै गाउँकै एक ठूलो पीपल चौतारामा रात भेट्टने ठगान राखे ।

यता राजाका छोराल ती ल्वारका छोराकी र दमाइका छोराकी बोलायेर ब्याहन्न ल्यायेको सामान चोरेर दियो उथा आपू पन रात भाग्यो । राजाका चलाउने हतियार र पोसाक पन चोरेर लग्यो । उता काजीको छोरा पन भाग्यो । राजाको छोरा चौतारामा पुग्ने वेला अरू सामान लगेर ल्वार दमाई र काजीको छोरी त्यै चौताराबाट भागी

सकेका छिये । ऊ एकलै भयो । घरको सामान चोरेर सातेकन दिएकाले उइकन घर आउन पन लाज लाग्यो र ऊ ती तीनजना भागेका बाटैबाट पछिपछि गयो । जाना-जाना अगाडि उनीहरूल भात पकाइकन टपरिउनी हालीकन खायेको धेको । उइको भाग भात पन त्याँ छाडेको पायो र भात खाई ऊ पन अगाडि गयो । अगाडि जना एक ठाउँ तीनवटा बाटा रहेछन् । त्यैथि ती तीन जनाल “हामी खरेबाट गयेका छौँ तँ त्यसैबाट आयै” भनीकन एका काग्तका चिर्काउनी लेखिकन छाडेका रयेछन् ।

एक गमारे आयेर त्यै काग्तका अक्कापट्टि “हामी जङ्गलबाट गयेका छौँ तँ त्यैबाट आयै” भन्ने लेखिदियो र त्यै चिर्कटाकन उल्टो फर्काइ गयेछ । राजाको छोरा हट्टा हट्टा त्यै तीनबाट निर पुग्यो । काग्तका चिर्कटामी लेखेको पायो र ऊ जङ्गलको बाटो गायो । जाना-जाना रात पड्यो । रात्रीको समयमा उइको जङ्गलमा एकलै बास भयो । त्यै जङ्गलको राजा हाती रयेछ । ऊ आयो र त्यैकन मान्न बटियो । उथा ऊ हातीका सुडौनी पड्यो र “जद्दे मित बाउज्यू” भनेर ढोग दियो । आपूकन ढोग दियो भनेर हातील उइकन पुतनी छोरो होइ क्या भन्यो र क्यै हरेन । अरु हाती आइकन उइकन मारुँ भन्ना छिये तर उल्ल मान्न दिएन । त्यो रात त्यै बस्यो । त्यसै हरि अक्का दिन हँटेर अक्का जङ्गल पुग्यो । त्यै जङ्गलको राजा भालु रयेछ । त्यैकी पन मित बाउज्यू भनीकन ढोग दियो र बाँच्यो । अक्को दिन फेरि हँटेर अक्का जङ्गल पुग्यो । त्यै जङ्गलको राजा सिंह रयेछ । त्याँ पन सिंहकन मितबा बनायेर बाँच्यो । यसै हरी जाना-जना एक दिन ऊ किडी दानुवा नाउँको राच्छेसका राज्यमा पुग्यो ।

किडी दानुवा फेरि डराउनो राच्छेस छियो । ऊ दिनदिनै मसान घाटमा गयेर मडा खानो छियो । एक समयको कुडा हो । एउटा गाउँमा एउटी गोठजाने बैकिनी मरिछ र त्यैकन लिक्न त्यसै खड्याका रहेछन् । त्यो किडी दानुवा गयेर त्यै बैकिनीका पेटउनाको बच्चा जिउनै पायेछ र त्यै वच्चाकन किडी दानुवाल धर्मकी छोरी बनाइकन पालेछ । त्यो छोरी दिन दिनै बाडीकन ठूली भई । ऊ अन्न खाने रैछ किडी दानुवा त खाली मडा मात्र खानो रयेछ ।

एक दिनको कुडा हो किडी दानुवा दिउँसै मडा खान मसानमा गयेका बेला त्यै राजाको छोरा त्यैका घरमा पुगेछ । त्यतिखेर किडी दानुवाकी धर्मछोरी मात्र घरमा

वसेकी रइछ । राच्छेसल आप्नी धर्म छोरीको नाउँ सुनकेसरी राखेको रयेछ । तिल्ल राजाका छोराकन बस्न भनिछ । ऊ डरायो । सुनकेसरील 'तमी दल्या दाल जसा, फलेका चाउल जसा छओ । आओ एकपल्ट त बस भन्नाखेरि राजाको छोरा बस्यो । उथा सुनकेसरील राजाका छोरासँग बाहाभेरि मेरा बा आउनतक धर्तीकाम्नो छ, मेघ हुरी आउनो छ, तमी त्यैतक नडराए" भनी । उइकी सुनकेसरी त दिउँसै अन्न ख्वाई र घरका मुल्ला तलामा लिक्न बगसौउनो हाली ताला लाई दिई । बाहाकी तक भयो । किडी दानुवा हातौनाइ चौबीस मडा ल्याई घर आयो र देलाउना फाल्यो । छोरीसँग बाइस धान्नीको फलामको लौडी माग्यो र ती मडाकन कुटिकन सब खायो । त्यसपछि भन्यो "ए छोरी आज त यै घर आलो मान्ठको गन्न आउनो छ" । छोरील 'ह्याँ काँ आलो मान्ठ हुनो हो, तमी काचाई मान्ठ पायेत खायेल्ला छओ, तम्ना राज्यमा जिउनो मान्ठ काँ बाटी आउनो हो भनी ।" छोरील जतिभने पन उल्ल विश्वास मानेन र "ए ! छोरी आज एकपल्ट मुथिको बगस हेरियेलु तेरी आमा मरेधेइ एकपल्ट पन हेरेको छैन" भन्यो । उज्यालोका लागि चोइलाको राँको बनायेन छोरीसँग भन्न लाग्यो । छोरीलाई अब यल्ले छाडैड्न भन्ने लाग्यो र चोइलाको राँको बनाई र आपू अगाडि गइकन राजाका छोराकन जौडो बनाइकन आप्ना टाउकाउनो हाली र किडी दानुवाकन बगस हेन्न दी । दुवैल बगस हेरेर तल आयेपटि किडी दानुवाल फेरि चस पायो र भन्न लाग्यो "ए वा आजकाल मस्तै दिन भये मैले तेरो टाउको पन मुसान्न पायेको छैन एकपल्ट टाउकाउनो त हेन्न दे ।" छोरीलाई लाग्यो यो अब ह्याँ पन रन दिँनैन । उल्ल तुरुन्त जौडाकन उपाइसो बनाई र घरका पाखाम्मो राखी । किडी दानुवाकन टाउकाउनु हेन्न दी । त्यै दिन जसोतसो हरिकन उल्ल राजाका छोराकन बचाई । भोल्लकालै फेरि किडी दानुवा मडा खान मसान घाट गयो त्यै मौका छोपेर राजाका छोराकन सुनकेसरीकन भन्यो" ऐ ! सुनकेसरी म तैसँग एक कुडा भन्तो भयाँ मान्यै के ? उल्ल मान्युँ भनी । उथा राजाका छोराकन भन्यो "आज बाहाभेरि तेरा बा आउने बेला तैल घाट्टै बनोल्लु र अन्यारो मुख लगाउनु । तेरो अन्यारो मुख धेकिक्न उल्ल किन के भयो भनिकन सोधला । त्यै मौकामा तैल "बुबा तम्नो जन्म काँबाट कसरी भयेको हो र तमी कसरी मन्याओ भनिकन सोध्नु" भन्यो ।

बाहाको समय भयो । किडी दानुवा आयेंना सुनकेसरील राजाका छोरा भने जस्सै हरी । उल्ल किन के भयो ? भनी सोध्यो र सुनकेसरील तम्रो जन्म कसरी भयेको हो र तमी कसरी मन्याओ भनी सोधी । उथा किडी दानुवाल “मेरो जन्म राच्छेसबाट भयेको हो, सात समुन्द्र पारी लङ्गा लडाइँमा दुई फलामका घाडा रएका छन् ती घाडामा दुई काला भँवर रहेका छन्, तिनुकि मारेपटि मात्त आपू मन्यूँ” भन्यो । ती दुई भँवर नभरेसम्म म कैल्यै मद्दैन भन्यो ।

अक्को दिन किडी दानुवा फेरि मडा खान गयो । त्यै बेला राजाको छोरा सात समुन्द्रपारि गयेर ती दुई भँवरकन खोजीकन मान्यो । यता किडी दानुवाकी दिउँसै मसान घाटमै ज्वरो आयो । बाहातक हन्हनाउँनै मर्छु भन्दै किडी दानुवा घर आयो । मडा पन ल्यायेन सकेन र राती मन्यो । पछिल्लो दिन राजाको छोरा र सुनकेसरी मिली किडी दानुवाकी लिइकन मसान घाट फाले । ती दुबै त्यै राजारानी भयेर राज्य हरी आनन्दल बसे ।

सुन्नेलाई सुनको माला,

.....।

१२. मनसुभाको कथा

वीरमानुकी अनुचिता र मनसुभा दुई छोरी छिइन् । तीमध्ये अनुचिता जेठी र मनसुभा कान्ठी छी । ती दुई बइनीको एक आनन्दकुमार भाइ पन छियो । जेठी अनुचिताको ब्या भयेको छियो र अरू दुबै भाइबइना अविवाहित छिये । कान्ठी बैनी तीन चार बस्सकी छँदा आमा बुवा दुबै मरिंकन ऊ मूले पडेकी रैछ र अनुचित पोइल जाने भयेकी हुनाल उल्ल बैनीकन लिंकन आप्नाई घर पालेकी छी । मनसुभा तन्नेडी भयेपटि अनुचिताल आप्नाई सौडेलीसँग ब्या हरिदिई । मनसुभाको गरिबसँग ब्या भयेकाल उइको लोग्ने धन कमाउन परदेश गयो । ऊ गाउँमा ढिकी जुतारो हरेर आप्ना गुजेडा चलाउन लागी ।

धेरै दिनपछे अनुचिता र मनसुभा दुई बैनीको भेट भयो र अनुचिताल आपू दुई मैनाका लागि माइत जाने कुडा हरी । दिदीका कुडाल मनसुभाकन पन माइत जाने मन भयो । उल्ल “दिदी म पन माइत जानियूँ दुई बैनीसँगै जाऊ” भनी अनुचिताल “अइल तँ नजा म आयेपटि जाल्ली” भनी तर मनसुभा “म एकली जान सकतैन, तमीसँगै जानियूँ भनी । बैनील एकली जान नसक्ने कुडा हरेपटि दिदील “आपू नासो लिक्न जानियूँ तँ के लिनै” भनी । यस कुडाल बइनीकन चिन्ता लाग्यो र गाउँले मान्ठको काम हरिकन उल्ल पन नासो बनायेने उठोट हरी र दुबै बैनीसँगै विहानै जान्ने सल्ला भयो । कान्ठी बैनी घर गयेर आपूसँग जे खाने कुडा छियो त्यैकन राम्डो हरी कुट पिट हरी रात नसुतिका नासो-तुसी बनाई । धेरै दिनपछि माइत जाने हुनाल उइकन निन पन लागेन र ऊ “विआइ जा रोइनी रात भोलि म माइत जान्छु” भन्न लागि । मनसुभाको भनाइ सुनी रातल “सैर-सैर दुःखारी मुल्याई आप्नीतक ब्याइजाउला” भन्यो । रातल सैर-सैर भनेकाल ऊ निनाई गई र रातभरि नासो बनायेन बसेकीले ऊ छकालै उट्ठै सकिन । उता दिदील छकालभेरि नासोतुसी बनाई अन्नपानी खाई र एकली माइत बाइ गई ।

मनसुभा निन्द्रावाट माठा व्युभ्नी र दिदीकन खोदा ऊ गइसकेकी भन्ने था पाई । उथा एकली माइत जान लागी । जाना-जाना ऊ एक भैंसी गोठाला ठाउँ पुगी र उइसँग “हेउडी काँई मेरी दिदी गई छी कि ? मेरा माइत जानेवाटो हउँडै हो के ? भनी सोधी । गोठालाल “पैला मेरा भैंसाको हिलो सोर्दे तयमात्तै भन्यूँ” भन्यो र उल्ल उइका भैंसाको हिलो सोरी र तेरी दिदी हेउँडी गयेकी हो तँ पन हेउँडी जा भन्यो । ऊ अगाडी गई । जानाजाना अगाडि भेडी गोठालो भेटियो उइसँग पन भैंसी गोठालासँग सोधेभैं हरी सोधी उल्ल पन “मेरा भेडाको खोड सोर्दे भन्यो उल्ल खोड सोरी र पछि तेरी दिदी हेउँडी गई भन्दियो । यसै हरी उल्ल अगाडि घोडीगोठालो, हात्ती गोठालो गाई गोठालो आदि मस्तै गोठालाकन भेटाई र सबैल उइकन हिलो सोर्न लगाये र उल्ल सोदै हरिकन सोधी सोधी छ मैनापछे ऊ माइत पुगी । ऊ माइत पुग्दा उइकी दिदी पन त्यतिखेरै माइत पुगेकी रैछ । बाह्र बस्सपछि दुबै दिदी बइनी माइत आयेको धेकेर आनन्द कुमारल आथारा जान एक सुनको र अक्को काठको लिस्नो लायो । उथा दुबै

दिदी बैनीकन “तमीमध्येको सुनका लिस्नाउनी चढीकन मुथि जान्याओ र को काठका सिस्नाउनी चडिकन मुथि जान्याओ” भनी सोध्यो । भाइका कुडा सुन्ने बित्तिकै हत्तपत्त दिदील “म त सुनका लिस्नाउनी जानियूँ, मैकन के को कमी छ” भनी र ऊ त्यसै लिस्नाउनी चडीकन घरका अथारा गई । कान्ठी बैनील “म काठकाई लिस्नाउनी जाउँला, मैकी त केई पुगेको छैन” भनी । ऊ काठका लिस्नाउनी चडिकन अथारा गई । दुबै बइनी दुई मैनासम्म माइत बसे । त्यसपछि एकदिन आनन्द कुमारल सोध्यो “ ए ! दिदी बइनी तमीहरू अब आप्ना घर कैल जान्याओ” । दुबैल भोलि बाइ जाउँला भनिन् । भाइल फेरि सोध्यो “दिदी बइनी तमी नआयेका बाह्रबस्स भये । तमीहरूकन दिने मसँग एक कुकुर र एक बोके मात्तै छ । को के लिन्याओ” भन्यो । त्यतिखेर पन दिदील हत्तपत्त भनी “भाउ मैकी त धन सम्पत्तिको क्यै को कमी छैन, म त कुकुर लिनियूँ । बइनील “मसँग त क्यै धन सम्पत्ति छैन म बोके लियेँला भनी । भोलिपल्ट दुबै दिदी बइनी आ-आप्ना घर बोके र कुकुर लिइकन गइन् । जानाखेरि बाटामा मनसुभाकन फेरि भैंसी, गोठालो भेडी गोठालो, हात्ती गोठालो, घोडा गोठालो आदि गोठाला भेटिए र सबैल आप्ना पशुपाखरको हिलो सोरेको भनिकन एक-एक भैंसो घोडा, बाखा, भेडो, हात्ती आदि दिए र ऊ घर पुग्दा धेरै पशुहरू लिइकन गई । दिदील त्यै एकलै कुकुर मात्त लिंकन आप्ना घर पुगी । बैनीका धेरै पशुपाखर भयेका धेकेर दिदीकन रीस भित्तभित्तै जाग्यो । त्यै दिनबाट ऊ बइनीकन नराम्ढो हरी हेन्न लागी ।

केही दिन पटिको कुडा हो मनसुभाको सौडाका लोग्ने मान्ठ राजापुर हाट जान लागे । उइको आप्ना लोग्ने परदेस गई फिर्ता नएकाल “आप्ना घरबाट हाट जाने लोग्ने मान्ठ छैन” भन्नै ऊ चिन्तित भई । यसै चिन्ताल दिउँस बोकेको गोठाली गयेका बेला ऊ टोलाएर बसी । बोकेल मनसुभा टोलाएको धेक्यो र “ए गोसी तँ किन टोलाई” भन्यो । मनसुभाल बोकेसँग अरू सौडाका लोग्ने मान्ठ राजापुर हाट जान लागेका र आप्ना घरबाट हाट जाने मान्ठ नभयेको कुडा बोकेकी सुनाई । यी कुडा सुनेर बोकेल मनसुभाकन “गोसी तँ चिन्ता नहर एक डालो जौ भुट म त्यै खाइकन हाट जानो भयें र राजापुरको बजारको चीजमाल ल्याइकन आउनो भयें” भन्यो । बोकाका कुडा सुनेर एकपल्ट त मनसुभाल तँ नजा तैकी अरू मारिखाई दिन्ना भनी तर बोकेल म गैजान्छु

भन्नाखेरि एक डालो जौ भुटेर दिई । बोकेल जौ खायो । त्यै सोडाका मान्ठ सबै हाट गये । ऊ पन ती मान्ठका पछिपछि एकलै हड्ड लाग्यो । जाना-जाना एक ठूलो जङ्गलमा बोके पुग्यो । त्यतिखेर अरू मान्ठ अगाडि गइसकेका छिये बोके एकलै छियो । त्यै बेला त्यो जङ्गलका बाघ, ब्वाँसा, स्याल आदि जनावर आयेर बोकेसँग तैकन खाना भयौ भन्न लागे । बोकेल ती जनावरकन “तमी ऐल नखाओ म राजापुर जाइकन मीठो-मीठो खाने कुडा खाइकन मोटाइकन आयेंला । उइथक तमीहरू बाटौनो आगो बालिकन बसिरनु, म आइकन तेउनै पडुला र तमी मीठो मानी खाओला” भन्यो । ती जनावरल हुन्छ भनेर बोकेकी छाडिदिए । ऊ सरासर हाट गयो । सोडाका सबै मान्ठ राजापुर पुगेको क्यै समयपछे ऊ पन राजापुर पुग्यो । अरू सब दोकान गइकन सामान किन्न लागे । बोके गइकन जाँ-जाँ नुन, पैसा, गुड, कपडा आदि राखेका छन् त्यै मड्मड खान लाग्यो र टन्न भयो । अरूल पन सामान बनायेर भारी वानिकन घर फर्के । ऊ पन फर्कियो । आउना फेरि त्यै जङ्गलमा पुग्यो । त्याँ बाघ ब्वाँसा आदि जनावरल बाटउँनो आगो बालिकन बसेका उल्ल धेक्यो र त्यै आगाउँनो फट्टक हालीकन छट्टपटायो । त्यतिखेर आगाका फिल्का ती जनावरका हडौँउँना पडे र ती पोलिये ऊ आपू फट्टक हालीकन घर गयो । घर पुग्ने बेला टाडाइवाट मनसुभाकन बोलायेर भन्यो । “ए ! गोसी चारै कुनाउँमा वत्ती वाली राख, मोट्टो ओच्छयाई राख” भन्यो । मनसुभाल घरका चारैकुनाउँमा वत्ती वाली, मोट्टो ओच्छयाई । ऊ गयो र ठाउँ ठाउँथी नुन, मसाला, कपडा, रूपियाँ आदि हग्यो । बोकेल सब चीज ल्यायेको धेकेर मनसुभा खुसी भई र रूपियाँको ठूलो खात धेकी कति छन् त गन्नु पड्यो भन्ने सोची । उथा दिदीका घर पाथी ल्यायेन गई । दिदीकन मनसुभा पाथी माड्न आयेको धेकिकन शङ्कालाग्यो “आज यो के भट्टी भई त” भनिकन उल्ल था पायेनाका लागि पाथीका ठेकौँडो खोटो लाएर पाथी दिई । मनसुभाल घर पाथी ल्यायेर रूपियाँ भरी र पाथी दिदीकन दिई । पाथीका ठेकौँडो खोटो लाएको हुनाल दुईचार रूपियाँ जेडिइकन दिदीका घर गये । उल्ल “यस माथील पैसा भरेको हो” भन्ने था पाई । दिदीकन बइनील रूपियाँ पाथील भरेको था पायेर भन ईर्ष्या भयो । उल्ल बैनीकन “तैल रूपियाँ काँवाटी कसरी ल्याई” भनी तुरुन्तै सोधी । मनसुभाल बोकेल ल्यायेको कुडा सुनाई ।

त्यो कुडा सुनेर अनुचिता दिदीकन आप्ना कुकुर धेकि रीस उठ्यो । उल्ल तुरुन्त कुकुरकन बोलाई र भनी “हेर कुकुर मनसुभाकन बोकेल कति धनी बनायो । उल्ल काँकाँवाट कसरी रूपियाँ ल्यायो । जा तँ बोकेकन ”तैल रूपियाँ काँवाट कसरी ल्यायेको होई सोधीकन आ” भनी । कुकुर बोके ठाउँ गयो र “तैल रूपियाँ कसरी ल्याई छी ? ” भनी सोध्यो । बोकेल “म जाँ-जाँ मेल पाकेका छिये त्याँ गयेर मेल खायेँ उथा काल गयेर पिना खाइकन आयें र गोसीकन बत्तीबाल मोट्टो ओछ्यो भनेको हुँ” भन्यो । कुकुरल पन अब म पन यसै हट्टो भयेँ भन्यो र मेल पाकेका ठाउँ गई मेल खायो, कोल गई पिना खायेर घर आयो उथा “भुक् भुक् चारैकुना बत्ती वाली राख भुक् भुक् मोट्टो ओच्छाई राख” भन्यो र मेल खायेको र पिना खायेको कालो कालो गनाउने गु हग्यो । तिल्ला पूरै घर गनायो । कुकुरको यस्तो काम धेकेर अनुचिताकन खूब रीस उठ्यो उथा कुच्ची ठूँडाल कुकुरकन बेसरी हानी । कुकुर कुकानो कुकानै त्याँवाट भाग्यो ।

मनसुभा धनी भयेको धेकी अनुचिताकन रीस उठेकै छियो । अनुचिताल एक दिन अब यैको बोकेकन मान्नु पड्यो भन्ने सोची र आपू निकै विरामी भयेको बाहाना बनाई । यो कुडा मनसुभाकन था भयो र ऊ दिदीकन भेट्न गई “र दिदी के खानेइ” भनी सोधी । दिदील “मैकी त सिकार खाने मन लागेको छ” भनी । उथा मनसुभाल वजारवाट बाखाको सिकार मगाई दिऊँ क्या भन्न उल्ल “कठ राँड घर तेत्रो बोके पालीकन मैकन मन्नेतक तँ वजार है बाखा सिकार मगाउँनी भैक्या” भनी । मनसुभा घर आई र बोकेकन “दिदील तेरो सिकार खनियूँ भनेकी छ” भनी सुनाई । बोकेल भन्यो “हुन्छ मैकि काट मेरो सिकार तँ नखायें, अरूल खाइसकेपटि पसिखात फालेका हाड लिक्न एका धाराका मुलाउना खड्डेइदियै । तेउनो एक सुनको कलिलो टुसो उम्रला । तँ त्यै जाइकन हड धुई दिन दिनै परिक्रमा हरेई र जे खान मन लाग्यो त्यो सोचेई । म उइथक हल्लिउला र त्यतिखेर त्याँ सोचेको खाने कुडा भडला । त्यै तैल खानु ।” मनसुभाल त्यसपछि त्यै बोकेकी काटी र दिदीकन र अरूकन सिकार खान दिई । आपूल बोकेल भनेभैँ हरी मासु पन खाइन । पसिखात फालेका हाड लिइकन धारामा खड्डेई । त्याँ एक सुनको कलिलो उम्रियो । ऊ दिन दिनै हड धुइकन तेउडै परिक्रमा हरी चिताएको खाना खान लागी । यो कुडा अनुचिताल था पायेर ऊ भन रीसाई ।

उथा उल्ल एक दिन गाउँका मान्ठकन जम्मा हरी र रात गइकन त्यै सुनको कलिलोकन उक्काउन खोजी । सब गाउँ लागि कन हल्लाउना पन त्यै सुनका कालिलाकन हल्लाउन सकेनन् । त्यो भन भन उदो उदो गयो । यो सुनको कलिलोको हल्ला निकै ठूलो भयो र एक दिन राजाल पन यो कुडा था पाये । उथा मन्त्रीकन पठाएर ‘त्यो कुडा केहो ?’ बुभ्नेर आये भने । मन्त्री आयेर गाउँका मान्छेसँग बुभ्न् लाग्दा त्याँका मान्ठल “यो सुनको कलिलोकन एक कुटुने बूडील मात्त हलाउन सक्छ अरू क्वै हल्लाउन सक्ताइनन्” भनी । उथा मन्त्री कुटुने बूडी को हो ? भनी उइका घर जाँना त मनसुभा डरल मुखमा तेलमुसो लगाई नचिनिने भइकन घरभित्त वसेकी भयालबाट बाइर हेदी” धेके । त्यसपछि मन्त्रीकन काइँ मनसुभा त होइन भनी शङ्कालाग्यो र मुखमा पानी हालीकन उइका मुखौनो थ्वाक्क थुके । मुखमा लाएको तेलमुसो पख्लियो र आप्नी श्रीमती रैछ भनी था पाये । त्यसपछि मन्त्रिल मनसुभाकन पन राजाका राज्यमा लियेर मन्त्राणी बनाइकन राखे उथा ती दुवै आनन्दले रहन लागे ।

सुन्नेलाई सुनको माला,

.....।

१३. बाराही लक्ष्मीकुमारीको प्रतिज्ञा

एकदेसमा एकजना देवेन्द्र कुमार रयेछ । उइको बाबुको भूमिदेव र स्वास्नीको नाउँ निर्मला छियो । एकदिन निर्मलाल सौराकन “बडाजु ! म माइत जनिऊँ मइकी माइत पुगाइदिनु पड्यो भनी । भूमिदेवल देवेन्द्रसंग एकदिन ब्वारी माइत जनिऊँ भन्निएछ, म पुरेई आयेंकी त भन्ना उन्ल म पन सौरास जानिऊँ भन्यो र तीनै जना गये । जाना-जना एक नदीका किनारा पुगे र पटाइ मान्न पीपलका चौतारामा वसे । त्यतिखेरै भूमिदेव र देवेन्द्र निनाई गये तर निर्मला निनाइन ।”

निर्मला विदुषी पन रइछ । काग बास्यो भने उइको बोलाइको अर्थ लाउन पन जानेकी रैछ । त्यैथकै एक काग आयो र पीपलका रूखउनी बसी का ! का ! हन्यो र आफ्नै भाकामा “घाटउनो एक मडो बगिआउन लागेको छ, त्यै मडासँग एक हीराको गेडो र एक मणि थेक्लाउडो बानेको छ, त्यो खोलेर ल्यैया” भन्यो । त्यो भनाइ उल्ल

बुजी र चौताराबाट नदीका किनारा भ्रडी । एक मडाकीधेकि र त्यैका लुगाभित्त थेक्लाउनो बानीकन राखेको हीरा मणि निकाल्लका लागि गाँठो खुन लागी । धेरै अवेरसम्म पन नसकेपटि दाँतल त्यो गाँठो खुन के लागेकी छी त्यैतकै उइको लोग्ने व्युज्यो र उइकी धेक्यो । उथा उल्ल “यो राँड त मडा खान गई भन्ने सुच्यो” सियेजन भेस हरिकन अज स्यै गयो । निर्मलाल त्यो थेक्लाको गाँठो खुई उथा हीरा र मणि ल्याइकन “बडाजु मैल गङ्गाका तिरउनो यो चीज पायें” भनी र सौराका हात दी ।

ब्वारील ल्यायेको हीरा मणि धेकिकन सौरो खुसी भयो र ब्वारीसँग “तेरा माइत ह्याँभाये अरू मस्त राम्डो चीज के पाइला त अब ह्यैँबाट आप्ना घर फर्किजाऊँ” भन्यो ।

त्यतिखेरै निनेभेस हरिकन सिएको देवेन्द्र उठ्यो र भूमिदेवसँग “ये ! बुवा ! यो राँड क्या भन्नछ, यो त अधि मडाका हडम्मो गास हाल्ली छी, मैल आप्नाई आँखाल धेकें” भन्यो । देवेन्द्रका कुडा सुनेर भूमिदेवल भन्यो “बाबु, लाटा, यो अप्सरा ब्वारी हो, यैसँग तेसा कुडा नभन् हँट, ह्यैँबाट घर फर्किजाऊँ ।

देवेन्द्रल बुवाल भनेका कुडा मानेन र “यो राँड घर जान्याओ भने त म घर जानैन अब ह्यैँबाटि काई अन्तै गइकन अर्की जोई लैकन आउनो भयें” भन्यो र तीन हजार रूपियाँ लिक्न गयो ।

भूमिदेव र ब्वारी उर्मिला त्यैँबाटि आप्ना घर फर्कि गये । देवेन्द्रकुमार भने जाना-जाना बालुवाइ-बालुवा भयेको एक ठाउँमा हँट्ट लागेको छियो त्यैतकै एक कानो आयो र उल्ल “ए हजुर तमी काँ जान्याओ, तमी त राजाका रौतेला जसा छओ” भन्यो । देवेन्द्रल कानाकी पइला आप्नो परिचय दियो उथा “बाराही लक्ष्मीकुमारी भयेका ठाउँ जानियूँ” पन भन्यो र उइका कुडा सुनिकन कानाल “ देवेन्द्रकुमार भन्याको तैं’ होइ, के ? ए ! त्यसो भये तेरा बाल त मेरो आँखा फुटालेको हो, अब मेरो यो आँखो जसाको तसो बनायेपटि मात्तै तैकि जान दिनियूँ” भन्यो । उथा देवेन्द्रकुमारल एक हजार रूपियाँ उइकन दियो र कानाल छाडि दियो ऊ गयो । जाना-जाना टाडा पुगेपटि एक लङ्गडो भेटियो र उल्ल फेरि “तमी को होओ, काँ जान्याओ भनी सोध्यो । उथा

देवन्द्रकुमारल आप्नो परिचय दिएर” म बाराही लक्ष्मीकुमारी ठाउँ जानियूँ भन्यो । लङ्गडाल फेरि ‘मेरो खुट्टो भाँत्ते तेरा बा हुन्, अब मेरा खुट्टो निको बनायेपटि मात्तै म तैँकि अगाडि जान दिनियूँ” भन्यो । देवन्द्रकुमारल लङ्गडाकी पन एक हजार रूपियाँ दियो र आपू अगाडि हड्यो । जाना जाना बाराही लक्ष्मी कुमारीका ठाउँमा पुग्यो ।

बाराही लक्ष्मीकुमारील आप्ना बस्ने ठाउँमा पाले पहरेहरू राखेकी छी । देवन्द्र कुमार त्याँ पुग्यो र पालेका रूपमा बसेकी एक फलेउटीकन सोध्यो “बाराही लक्ष्मीकुमारीको बस्ने ठाउँ यै हो के ?” पाले बसेकी फेलेउटील हो भनी । ऊ सरासर भित्त गयो र बाराही लक्ष्मीकुमारीसँग “म त तँसँग जुवा खेल्न आयेको हुँ” भन्यो । बाराही लक्ष्मीकुमारील देवन्द्रसँग “ह्याँ तमीजस्सा जुवाखेल्लै कति आये कति आये, ती कौडे कमारा भइकन बसेका छन्, त्यसैल तमी पन मसँग जुवा खेल्ने आँट नहर जाओ वाइजाओ” भनी ।

देवन्द्रल बाराही लक्ष्मीकुमारीका कुडा मानेन र “म नजिती छाड्डैन” भन्यो । उथा उल्ल पन “लौ खेलु त” भनी र दुवै पाँचसयको दाउ राखिकन जुवा खेल्न लागे । देवन्द्रल पैले काटीमा पाँचसय रूपयाँ हान्यो र अक्को दाउ हान्न अरू पाँचसय पन हारी बाराही लक्ष्मीकुमारीका घर कौडे कमारो भइकन बस्यो ।

उता उइकी पइलेकी श्रीमती निर्मलाल आप्ना सौरासँग “बडाजु म तम्रा छोराकन खोसीकन ल्यायेनो भयें, ती हँडेका बाह्रबस्स भै गये” भनी र सौराल ‘हुन्छ’ भन्यो । निर्मलाल लोग्ने मान्ठल लाउने मयल पोसलाई एक कालो घोडाका कडेली खिची र जहाँ पइला हीरा मणि पाइएको नदीको छेऊ हो त्यै ठाउँमा गई । त्याँबाट अगाडि जाना-जाना निर्मलाल देवन्द्रकुमारकन भेटाएको कानाकन भेटाई । कानाल निर्मलाको परिचय माग्यो । निर्मलाल आप्नो नाउँ वीरबहादुर हो भनेर दिई । कानाल “तेरो नाउँ बीरे हो भने त तेरा बाल मेरो यो आँखो फुटालेको हो, त्यसैल अब कि त मेरा आँखा निको बना कि तँ मैकि खर्च दे” भन्यो । उथा वीरबहादुर उपनाउँ धारी निर्मलाल भनी “ए ! तेरा जसा आँखा तँ मेरा बाका घर कति छन् कति म तेरो आँखो ल्याइदिन्छु तर तैल आपूसँग भयेको आँखो पन एक छिनका लागि मैकि दिनु पड्छ, म घर गयेर दुवै आँखा बराबर मिलाइकन ल्याइदिन्छु” भनी । उइका कुडा सुनिकन कानो

डरायो र एक छिन् नाई भन्यो तर निर्मलाल “म तेरो आँखो ल्याइदिन्छु तेरो यो आँखो दे भनी जिद्दी हन्न लागी र कानाल बरु एकहजार रूपयाँ लैजा मेरो यो आँखो न ले भन्यो । निर्मलाल कानाबाट एकहजार रूपियाँ लगेर अगाडि गई । जाना-जाना फेरि पइला देवेन्द्रल भेटाएको लङ्गडो भेटियो र उल्ल पन निर्मलासँग खुट्टो बनाई दिन भन्यो । निर्मलाल तँसँग भयेको खुट्टो दे भन्न उथा अन्तिमा उल्ल आफ्नो खुट्टो दिन नसक्ने भन्यो र निर्मलाकन एकहजार रूपयाँ पन दियो ।” उथा निर्मलाल लङ्गडाकी “यो रूपैयाँ तँल काँबाट लिछी” भनिकन सोधी र लङ्गडाल देवेन्द्रकुमारबाट लियेको खुलासा हन्यो । त्यसपटि उसैसँग सोधेर निर्मला बाराही लक्ष्मीकुमारीका घर गई जुवा खेल्ल आयेको हुँ भनी । बाराही लक्ष्मीकुमारील यदि तमील हारेपछि मेरो कोडेकमारो भइकन बस्नु पड्याओ भनी । उथा वीरबहादुर रूपी निर्मलाल यदि मैल जिते भने तमीसहित तम्ना सब नौकर चाकरल पन मेरा घर जानु पड्याओ भनी । ती दुवै एक-एक हजारका दाउ राखिकन जुवा खेल्ल लागिन् । खेल्ला-खेल्ला वीरबहादुर रूपी निर्मलाल जिती र त्यैका घरका नोकर चाकर सबकन हरी । त्यै कौडेकमारो भइकन बसेको देवेन्द्रकन पन उल्ल भेटी । राती भयेपछि देवेन्द्रकुमारकन बोलाई र उइका लामा-लामा भयेका नङ्ग काट्टु लाई कपाल काट्टु लाई र कपालौनाका जौड पन टिपी र एक कुटिरो बनाइकन गाँठा पाडिकन आपूसँग राखी । उइसँग नुहाउन जा भनी ।

पछिल्लो दिन निर्मलाल बाराही लक्ष्मीकुमारी सहित सब दलबल लियेर आफ्ना घर गई । जाना-जाना रात पड्यो र बाटामा सबै एकैठाउँ वास बसे । निर्मलाल देवेन्द्रकुमारकन यी सबैकि घर ल्यैकन आया भनी । आपू घोडाउनी बसीकन अगाडि घर बाइगई । सौराकन आपूल हरेका सबै कामकुडाको वृत्तान्त सुनाई ।

देवेन्द्रकुमार भोलिपल्ट दलबल सहित लियेर घर गयो । उइकन आपूसहित यो सबै दलबल बनायेने निर्मला हो भन्ने कुडा था छियेन । उल्ल एक मान्ठकन अगाडि पठायो र “त्यो मडा खाने राँडकि घरबाट निकाल्लू म त्यैको मुख धेक्ने होइन” भन्न लगायो ।

देवेन्द्रल पठाएको मान्ठ गयेर त्यसै भन्यो । निर्मला घरभित्तै चुपचाप बसिरही । देवेन्द्र घर पुग्यो र बाराही लक्ष्मीकुमारीकन श्रीमती बनाइकन राख्यो । त्यसपछि निर्मला

घरबाट बाइर निस्केर आई उथा सौरासंग भनी “बडाजु म ऐ घरबाटि जान त जाउँला मेरो एक कुडा छ त्यो जान्नका लागि एक सभा बोलायेनु पड्यो” भनी । सौराल ‘हुन्छ’ भन्यो ।

देवेन्द्रका घर पछिल्लो दिन ठूलो सभा भयो । त्यसै सभामा गयेर निर्मलाल देवेन्द्रका नड जौडा, कपाल आदिको कुटिरो ल्याइकन धेकाई दिई । उथा देवेन्द्रल बल्ल “मैकि बचाउने त निर्मला रैछ” भनिकन था पायो । त्यसपछि ऊ लज्जित भयो र “निर्मलाकन आफ्नो विजेत नहरी दे म तैकि विशेष सुविधाका साथ राखुँला” भन्यो । उथा ती दुवै लोग्ने स्वास्नी भयेर आनन्दल बसे ।

सुन्नेलाई सुनको माला,

.....।

१४. सिंहको कथा

एकादेसमा एउटा निकै ठूलो जङ्गल छियो । त्यस जङ्गलको राजा सिंह छियो । ऊ मस्तै हिंस्रक छियो हरे । उल्ल आपूभन्ना कमजोर प्राणीहरूकन खाने हद्वो रयेछ । त्यसै कारण उइका नजिक आउन सबै प्राणी डराउना रयेछन् । एक दिन त्यै राजाको पइलाको मन्त्री हटेछ र उल्ल अक्को मन्त्री हाँसकन बनायो । हाँस भने सिंह राजाभन्दा भिन्न शान्त ज्ञानी स्वभावको छियो । राजा र मन्त्री प्रायः सँगै बस्न लागे । पछिपछि मन्त्री हाँसले आफ्नो शान्त स्वभाव सिकाउनका साथै धर्म-कर्म ज्ञानगुनका कुडा पन राजाकन सिकायो । राजाल पन जुनसुकै काम हद्दाखेरि मन्त्रीकन नसोधी नहन्ने भयो । राजा र मन्त्रीबीच निकै ठूलो मित्रता भयो ।

एकदिन राजाका बाबुको सराद्धे हन्ने दिन आयेछ । त्यो सराद्धे हराइदिने बामन कोई पन पायेन र राजाल मन्त्रीकन भन्यो -“मन्त्रीज्यू आज मेरा बाउज्यूको सराद्धे हन्ने तिथि पडेको छ बामन कोई पन पाइएन कसरी हन्याओ त ।” मन्त्रील राजाकन सान्त्वना दिदै भन्यो ।“आ ! राजा साप बामनको क्या चिन्ता मान्ना छओ त म खोजीकन ल्यायँला । ऊ बामन खोज्न गाउँ गयो । जाना-जाना एकजना गरिब गाउँले बामनकन मन्त्रील फेला पाड्यो र आफ्ना राजा सिंहका बाउज्यूको सराद्धे हरिदिनु भन्यो । हाँसका कुडा सुनिकन बामनबाजे डराये र उल्ल

वामनकन नडराउन अनुरोध ह्यो । वामनसँगै लिइकन राजाको दरबारमा पुग्यायो । सिंहराजा पइला हिंस्रक भयेका कारण आपूकन खाने हुनकि भनी डराई डराइकन पन वामनल सिंह राजाको बुवाको सराद्धे ह्यो । सराद्धे सकिएपटि राजा वामनकन दक्षिणा दियो र वामनका हातउडो एक सुनओ बालो पन हालिदियो । एउटा सराद्धेमात्त हरेवापत् एक सुनको बालो पायेका कारण गरिब वामन निकै खुसी भयो । उल्ल फेरि पन सराद्धे हन्न यै राजाका दरबार आउन पाये त म धनी हुने छियाँ सुच्यो ।

धेरै दिनपछिको कृडा हो सिंहराजाको मन्त्री बदलियो । यसपटक सिंहराजाको मन्त्री काग भयो । त्यै कागकन पन बस्नका लागि राजाल आप्ना दरबारमै इन्तजाम मिलायो । काग दरबारमा बस्न लागेपटि उल्ल दरबारका पाले पहेरेहरू पन सबै कागकनै बनायो र पुराना पालेपहेरेकन हटाइ दियो । उथा सबै पाले पहेरेकन सजग भइकन रहन सल्लाह पन दियो ।

उता गरिब वामन राजाका वाउज्यूको सराद्धे हन्ने तिथि कैल आओला भन्नै आइला भाँची-भाँची दिन गनिरहेको छियो । उल्लाई यसपालि राजाले सराद्धे हर्न बोलायेछ कि बोलायेन्न भन्ने शङ्का पनि लाग्याको छियो । त्यसैले गरिब वामन कैलै आउने जानेबेला सिंह राजाका दरबार अगाडीका बाटाबाटै हड्ये हट्टे रयेछ । एक दिन सिंहराजाका वाउज्यूको सराद्धेको तिथि पन आयो । आपूकन सराद्धे हन्न राजाल नबोलाये पन जान्छु भन्दै गरिब वामन दरबार पस्न लाग्यो । पइलाका पाले पहेरे सबै बदलियेका र कागैकाग पाले पहेरे छिया । एउटा काग आयो बनायेर गतिलो स्वरमा का ! का ! हरिकन बास्न लाग्यो । काग बासेको थाहा पायेर सिंह राजाल “को आयो हँ !” भनी सोधी खोजी ह्यो र सराद्धे हन्ने वामन आयेको थाहा पायो । उल्ल वामनकन आपू ठाउँ बोलायो र लोभ नगर्न भन्दै “मैले एकपल्ट तमीकन गुरु बनाये पन ह्याँपछि यै दरबारमा नआउनु । यदि आये भने म तमीकि खाइदिनिऊ भनी धम्कि पन दियो ।” सिंहराजाको पइलेको बानी ब्यहोरा र पछिको ब्यहोरा हेरिकन गरिब वामन छक्क भयो । वामनल राजामा यस्तो बानी बदलिनाको कारण मन्त्री काग भयेका कारण होकी भन्ने अट्कल ह्यो र डरल थुरथुर काँप्यै आप्ना घर आइगयो ।

त्यसको केही दिनपछि कागको मन्त्रीको समय पन सकियो र नयाँ मन्त्रीको रूपममा स्याल आयो । स्यालको राजाकन आपू मन्त्री हुने वित्तिकै “मित्तेरी लगाउनु पर्छ” भन्ने कुडा सिकायो । एकदिन राजाल मन्त्रीसँग “कैसँग मित्तेरी लगाउँदा ठीक हुन्छ मन्त्री

ज्यू” भनी सोध्यो र स्यालल “राजा साप मित्तेरी र मान्ठसँगै लगाउँदा ठीक हुन्छ” भन्यो । मन्त्रीको सल्लाह मानेर सिंहराजाल मान्ठकन मीत बनायो र मान्ठसँग सरसङ्गत हन्न लाग्यो । मान्ठसँगको सङ्गतका कारण राजामा भयेको हिंस्रक प्रवृत्ति बदलियो र ऊ दिन दिनै ज्ञानी देखिन लाग्यो ।

केहीदिन वितेपछि स्यालको मन्त्रीहुने समय पनि सकियो र फेरि अक्को मन्त्रीका रूपमा बँदेल आयो । बँदेल आउने वित्तिकै सिंहले आफ्ना मितसँगको सर सँगतमा कमी ल्यायो र मस्त सँगत बँदलेसँग हन्न लाग्यो । बँदेल काटमार गर्न निकै सिपालु छियो । उल्ल राजाकन पन हिंसा हन्न सिकायो र राजामा पनि फेरि हिंसा हन्ने वानी बस्यो ।

केही दिनमै बँदेलको मन्त्रीहुने समय सकियो र बकुल्लो नौलो मन्त्री भयो । बकुल्लो शान्त स्वभावको छियो । धर्म कर्ममा पूरा विश्वास हट्टो छियो । बकुल्लो मन्त्री भयेपटि राजा फेरि धार्मिक बन्न लाग्यो । यै मौका छोपेर पइला सिंहराजको बाउज्यूको सराढ्हे हन्ने वामन दरबारमा आयो र राजाकन “नाटाको सँगत नहन्नु निका निकासँग सङ्गत हन्नु” भनी सिकायो । त्यसपछि सिंह राजाल आफ्ना दरबारको मन्त्रीपद सदाका लागि बकुल्ला कनै दिने निर्णय हन्यो र सिंहराजा सदाई शील स्वभावको ज्ञानी भयेर राज्य हन्न लाग्यो ।

सुन्नेलाई सुनको माला,

भन्नेलाई .....

१५. लोभको फल दानीको भाग्य

एकादेसमा एकाका दुई भाइ छोरा रयेछन् जसमध्ये जेठो सारै लोभी रयेछ । उल्ल जप्नो जिन्दगीभरि कैल्यै कैकन पन एक कनिकाको दानासम्म दिएको छियेन । केवल धन सङ्ग्रह हन्ने काम मात्त हरेको छियो । कैल्यै पन वामनकी मिश्रावल पन दिएको छियेन र दान पुण्य पन हरेको छियेन । उइका छोरा छोरीपन केई छियेनन् । कान्ठो भाइ भने दाइभन्ना फरक छियो । ऊ दान धर्म हट्टो छियो । लोभि पन छियेन तर उइका पन पइला त सन्तान भने छियेनन् ।

एकदिनके कुडा हो अचानक उइकी बउजूको एक्कासी मृत्यु भयो । आफ्नी बैकिनीको मृत्यु हुँना पन दाइल भने कुनै दान धर्म काज क्रिया केही हरेन । यो धेकिकन भाइकन निको लागेन र आफ्नो धन सम्पत्ति लियो र भाइल बउजूको काज क्रिया हयो । भाँडा, कुडा, लुगालत्ता पन दान हयो । त्यसको केहीदिन पछि उइको दाइको पन मृत्यु भयो र उइको पन राम्ढोसँग दाहमट्टी हयो । एघार दिन पुगेपटि राम्ढोसँग काज क्रिया उम्कायो । गाई, भैंसा, लुगा भाँडा आदि क्रिया लायो । त्यैको केईदिन पछि उइको बुढेसकालमा एउटा छोरा जन्म्यो । बुढेसकालमा छोरा पउँना उल्ल नपायेन्याको पल पायेभैँ ठान्यो । छोरा जन्मेको नौ दिनमा नवान्नी हन्ने विचार उल्ल हयो । उथा घरमा मस्तै दुना, टपरी लगाउँन लगायो । लाउन बाबर हाल्ल लगायो । कसार पाड्यो । वामकन बोलायो । गाउँका र आफन्तकन पनि निउतो दियो । सबै आये र घरभछि टन्न बसेका छिया त्यै बेला एउटा बाहाजी आयो बनायेर “अलक” भन्यो । जोगील भिक्षा मागेको धेकिकन उल्ल आफ्नी श्रीमतीकन सिधा दिन अडायो । उथा उइकी श्रीमतील सिधा ल्याइकन जोगीकन दिऊँ भन्ना जोगील म त सिधा लिनैन भन्यो । त्यसपछि उल्ल जोगीसँग “तमी किन सिधा लिनाइन त ?” भन्यो । उइको प्रश्न सुनेर जोगील “मेले मागेको चीज दिन्याओ भने लिनिकु नतर लिनैन” भन्यो । जोगीको कुडा सुनेर उल्ल मसँग निम्ज्याको दिउँला भन्ने बाचा हयो र जोगीकन माग्न लगायो । त्यै मौका छोपिकन जोगील “म सिधा हिदा क्यै लिनैन, दिन्याओ भने तम्रो त्यो आजकल जन्मेको छोराकन काटिकन त्यैको मासु र भात पकाइकन खान देओ । त्यै मात्त खानियूँ । अज त्यै छोराकन काट्टाखेरि कसैल पन आँसु भ्नाड्ड पाइने होइन । यदि आँसु कसैले भ्नाडेपछि खाने होइन” भन्यो । आपूल बाचा हारी सकेको हुनाल उल्ल हिय ठोक लाइकन जन्मेको नौ दिनमात्त भयेको बुढेसकालको छोराकन काट्न लगायो । त्यै बेलामै उइकी बैकिनील आफ्नो हिय ठोक लगाउँन सकिन र आँखावाटि तप तप आँसुका बलिद्राधारा चुआउन लागी । जोगील बालखकी आमा रुयेको धेक्यो र अब म त यो खाना खाने भन्नै कता बिलायो कता बिलायो ।

जोगी बिलाएको था पायेर ऊ निकै शोकाकूल भयो र उल्ल “अब क्या हरूँ त” भनिकन नवान्नी हन्न आफ्ना वामनकन सोध्यो । वामनल “अब यो मासु भात लिइकन एका खाडलउनो खड्डेइ देओ भन्यो । त्यसपछि उल्ल वामनल भनेजसै हरी मासु र भात खड्डेइ दियो । उइकी श्रीमतीकन भने छोराको मृत्युको पीडा खपिनसक्नु भयेर बेहोस भई लास भयेर पडी र केही

दिनपछि मरी । बुढेसकालमा भयेको छोराका साथै श्रीमतील आपूकन छोडे पन उल्ल राम्रोसँग श्रीमतीको काज क्रिया हन्यो । बामनकन गाई, लुगा कपडा पनि दान हारिदियो ।

एकदिन ऊ रात्री सुतिरएको छियो । एउटा सपना धेक्यो । सपनामा सेतो लुगा लगाएको जोगी सिद्धबाबा आयेको छियो । तिल्ल उइकन सपनामै “तेरा हन्याका कर्मल ठूलो फल मिल्याओ तँ यो बीस तले दरबारको साँचो लैजा । अरू सबै खण्डको द्वार खोल्यै पूर्वतिरको एउटा खण्डको द्वार नखाल्यै भन्यो र ऊ सिद्ध जोगी कता हरायो कता । ऊ निन्द्राबाट भल्याँस्स विउभियो । छकालको समय पन भयो र साँचो लिंकन ऊ दरबार खोज्दै गयो । जाना-जाना उल्ल बाटामा चित्रगुप्तकन भेटायो र बीसतले दरबार जाने बाटो सोध्यो । चित्रगुप्तल उइकन लिइकन बीसतले दरबारमा पुन्याइदिए । उथा उल्ल खुसी हुँनै साँचो लिंकन मित्त पस्यो र सबै तलाका ढोका खोलिकन हेन्यो । हेदाखेरि सबभन्दा तल्लो तलामा ठूला-ठूला पिपका कुन्ड रयेका छिये । ती कुन्डमा उइका दाइ बुउजू रयेका ती पिपका कुन्डबाट मुथि आउन खोज्दा त्यै बेला यमका दूत घनल उनका टाउकानो हान्ना उल्ल धेक्यो । यसै हरी उल्ल सबै तला खोल्ला खोल्लै गयो र सपनामा नखोल्लु भनेको ढोका पन खोलिकन हेन्यो । त्याँ उइको जन्मेको नौ दिनका दिन काटेको छोरो ठूलो भयेको बाल फट्काइकन बसेको धेक्यो । छोराकन धेकने बित्तिकै लाग्गै राइयेल्यो तर ती पिपका कुन्डउना पड्याका दाजु बउजूकन भने उल्ल राउन सकेन । त्यसपछि उइको चित्रगुप्तसँग भेट भयो र तेइकन चित्रगुप्तल सबैकन चिनाउदै भने “हेर ! त्यो तेरो दाजु हो । त्यो तेरी बउजू हो । त्यो तेरी श्रीमती हो । त्यो तेरो छोरो हो । आपूल हरेका पापका कारण ती तेरा दाइ बउजू पिपका कुन्डउना पडेका छन् । तेरा गरेका धर्मका प्रतापल त्यो तेरी श्रीमती सुखसँग बसेकी छ र छोरा पन सुखसँग बसेको छ । तँ आफ्ना दान धर्मल जिउनै स्वर्ग आउन पाई । तेरा दाजु बउजूल पन दान धर्म हरेका भये त्यसो हुनो हो के ? तिल्ल आफ्नो जिन्दगीभरि एक तिताको टिमुर पन कै कनै दिएनन् । त्यसैल तिनुकी दुःख भयो” यति भनिकन सिद्ध फेरि हराए ऊ आनन्दल स्वर्गमै आफ्नी श्रमती र छोरा सहित भयेर त्यै बस्न लाग्यो ।

सुन्नेलाई सुनको माला

.....।

१६. पाँच साथीको कथा

एकादेसमा एक ल्वार, एक सुनार, एक दमाइ, एक बामन र एक राजकुमार हरी पाँच जना साथी छिये । एकदिनको कृडा हो ती सबै मिलिकन घरधै भागिकन गये र एक अघोर जङ्गलमा बास बसे । रातीको समय भयो अरू चारैजना सुतिसके छन् । ल्वारको छोरा उठ्यो बनायेर एउटा राम्डो काठको मान्ठ बनायेछ उथा सुतेछ । ऊ सुतिसकेपटि दमाइको छोरा निनध्यै ब्युज्यो छ र एक राम्रो मान्ठकन धेक्यो । उल्ल त्यै मान्ठकन लुगा सिलाएर लाइदियो । आपू पुडो निनायो । त्यसको कै बेरपछि सुनारको छोरा ब्युज्यो । उल्ल त्यो नौलो राम्डो मान्ठकन धेको र यैकन सुनका गहना बनाइकन लाइदिए भन कति राम्डो होला भन्ने सुच्यो र गहना बनाइकन लगाइ दियो । आपू सुतिगयो । ऊ निनाएको केही बेरपछि राजकुमार उठेछ र त्यै नौलो मान्ठकन धेको । उइकन पन निकै राम्डो लाग्यो र उल्ल त्यैका सिनुरको टिको लाइदियो । आपू सुतिगयो । त्यसपटि बामनको छोरो ब्युज्यो । हेद्दाखेरि आप्ना अगाडि राम्डो मान्ठ उभियेको धेको र बोलायो । त्यै मान्ठल कै बोल्ल सकेन र उल्ल अब यैकन मन्त्र दिनु पड्यो भनिकन बोल्ल जान्याओ भन्ने ठान्यो र मन्त्र कान फुकिदियो । त्यो बोल्ल लाग्यो ।

छकालको समय भयो । सबै साथी निनवाट ब्युजेर त्यै नौलो मान्ठकन को लिन्या हौं त ? भन्ने विषयमा तिनीहरूका माभ्रमा विवाद हुन लाग्यो । एउटाल मैल बनायेको हुँ म लिन्छु भन्न लाग्यो अक्काल मैल लुगा सिलाएको हुँ लिन्छु भन्न लाग्यो । अक्कोल मैल गहना बनायें अक्कोल मैले टिको लाएँ, अक्कोल मैल बोल्ने बनायें भन्न लागे । यसो हुना-हुना भ्रगडाल ठूलो रूप लियो र सब गाउँका ठालु भलाद्मी आये र भ्रगडा मिलाउन खोजे । तर कसैल सकेनन् र त्यो भ्रगडाले मुद्दाको रूप लियो र निसाफ हन्न ग्वालकोटे राजाकहाँ पुगे । आखिर त्यो मान्ठ कै को भयो होला ?

त्यो मुद्दा ग्वाले कोटका राजाकहाँ पुगेका चारदिनपछि उनल ती पाँच जनाकन र गाउँका मान्ठकन पन एक सभाको आयोजना हरिकन बोलाये । त्याँ आयेका ती पाँचै जनाकन एक एक हरिकन उनुल सोद्दाखेरि ल्वारल मैल बनायेको भन्यो । त्यसो भये तँ ऐको बाबु हौई भने । दमाईलाई सोद्दा उल्ल लुगा सिलाएको भन्यो र उइकन तँ यै मान्ठको दमाई होइ भने । सुनारकन सोद्दा उल्ल गहना बनायेको हुँ भन्यो र त्यो ऐको सनार होइ भने । राजकुमारकन

सोदा उल्ल “मैल सिनुरको टिको लाएको हुँ भन्यो र यो मान्ठ तेरै हो भने । बामनकी सोदा मैले बोल्ने बनायेको हुँ भन्यो । तँ यैको गुरु होइ भने । निसाफ सकियो । आखिर सबै सभामा बसेका मान्ठको पन चित्त बुभ्यो र मुद्दा पन सकियो ।

सुन्नेलाई सुनको माला,

.....।

१७. बुद्धिजीवी बोकेको कथा

एकादेसका एउटा मान्ठल बाखा पालेका छियो । कैलै गोठालो नगये पन ती बाखा आपै चरिकन घर आउना छिये । एकदिन अचानक मेघ आयेछ र ठूलो सगियो लाग्यो । चारौं दिनका दिउँस मात्त मेघ विदियो तिल्ल बाखा खुइकन वन चाडिदियो । बाखा वन गये । माठा वन गयेका हुनाल चढा-चढै रात पन्यो र ती बाखा त्यै दिन वनै बास बसे ।

त्यै बाखाका बगालमा एउटा बोके पन छियो । उल्ल रात के कै डर हुन्याओ कि भन्ने ठान्यो र दाँतल पातीका ठोसामोसा काटिकन बाखा बसेका ठाउँ वरिपरि बाड हाल्ल लाग्यो । त्यैथकै बाघल आज त बाखा वन वासा बसेका छन् भन्ने था पायो अब त खानै पाइने भयो भन्ने ठानिकन आयो । उथा बोकेसँग भन्यो “बोकेदाइ पातीका भाँटाकाटी क्या हद्दा” उथा बोकेल भन्यो “बाह्र बाघ मारी आयाँ तेरौं तँ ।” बोकेका कुडा सुनी बाघल भै मान्यो र उल्ल मनमनै पछे रात एक नान्नानु पाठो त लिन सकुँला” सुच्यो र बाइगयो ।

यता बोकेल सबै बाखाकन सचेत हराउँदै भन्यो “आज रात बाघ पक्का आउनयाओ । त्यो आयेको था पायेपटि तमील आप्ना पाठाकन मान्नु, पाठा टिट्याउन्ना त्यैथकै म भनूला “ए ! राँडौं छोराछोरीकन किन रुवाउनी छओ ।” उइथकै तमील साभी बाघका कलेजा पाइनाइन् बासी बाघका कलेजा यी खानाइन् तय हान्याका हौं भन्नु भन्यो । सबै बाखाल हुन्छ भने । समय बित्तै गयो । आधा रात हुन लाग्यो क्या छियो “अब एक बाखाकन त खानु पड्यो” भनिकन बाघ सरासर आयो । बाघ आयेको बाखाल था पाये र आप्ना पाठाकन मान्न लागे । उथा बोकेल भन्यो “ए ! राँडौं छोरा छोरीकन किन रुवाउनी छओ” । बाखल यी बाघका बासी कलेजा खानाइन् साजी कलेजा पाइनाइन् “तय रुनाछन्” भने ।

बाखा र बोकका ती कुडा त्थै बाघल सुन्यो र अब यी मेराइ साजी कलेजा तानी खाना भये भन्ने ठान्यो र त्याँबाट ओरालो लाग्यो । ऊ चुपचाप जान लागेका बेला तलम्मो स्याल आउन लागेको छियो स्यालल बाघकन धेक्यो र उल्ल भन्यो “ओ हो मितज्यू कताबाट आउनुभयो । बाघल भन्यो “आ ! मितज्यू क्या छारो हदाओ आज मुथि बाखा बास बसेका छिये । एक बाखाकी त खाउँला सुचेको छिये । त्याँ त बोकेल उल्टो मेरा कलेजा तानिकन आप्ना छोरा छोरीकन खाउन आँट्यो र भै मानिकन भागेर आइगये भन्यो ।

बाघका कुडा सुनेर स्याल छक्क पड्यो र उल्ल भन्यो “आ ! मितज्यू तमीकन एक बाखो मान्ने पन बुद्धि छैन । हँट म पन जानो भये दुई मिलिकन एक बाखो त ल्यायेँला । मैकन आन्द्रा पोटे देओला तमी अरू सबै मासु खाओला, जाऊँ” भन्यो । स्यालका कुडा सुने पन बाघ डरायो र “मितज्यू तमी जाओ म त जानैन” भन्यो । स्यालल फेरि भन्यो “यदि तमी मस्तै भैये मान्ना छओ भने तम्रो र मेरो पुछि एकाउडै बानू म अगाडि जानो भये, तमी पछाडि हँड भन्यो र दुबै मित बाखा ठौर गये ।

बोकेल तलम्मो स्याल र बाघ आयेको धेकेर जोरसँग कराउँने भन्यो “कठ जैरे मडाखाने स्याल तेरा बाउज्यू बाजे मैकन ठूलूला नाहर, ठूलूला केसरी बाघ ल्याइकन ओल्को लाउना छिया र त ओल्को बुझँन, त्यो जैरे गोराइयाको चल्लोको ओल्को ल्यैइकन मठौर आई क्या हद्दो होइ ।” त्यो कुडा बाघल सुन्यो । उइकन डर लाग्यो । आज यो मित मैकन माद्दो भयो भन्ने बाघले ठान्यो र हुर् फट्टक हाल्यो । बाघल फट्टक हाल्लाखेरि स्याल उइ यता उइ उता छिफियो र पुडो मयो । बुद्धिजीवी बोकेल आप्ना सबै बाखाकन वचाइकन भोलिपल्ट घर फर्क्यो । सुन्नेलाई सुनको माला,

.....।

१८. भट्टे मुल्यायको कथा

एकादेसमा एक ठूलो गाउँ छियो । त्थै गाउँमा एउटा बूडाको आपू बूडी दुई छोरा र एक ब्वारी हरेर पाँचजनाको कबिला छियो । बूडाको कान्ठो छोरा मस्तै उरन्ट्याउलो छियो र जेठो छोरा ब्वारी मिजासिला छिये । एकदिनको कुडाहो बूडाको जेठा छोराल भाइसँग “जा भाउ आज यी भट्टका गोडा लैजा दिउँसो भोक लागेपटि फाँको खाये, भेडा चराई लैये” भनेर जङ्गल पठायो

। भाइल हुन्छ भन्यो र भेडा चराउन गयो । दिउँसको बेला भयेछ र उइकन भोक पन लाग्यो । उथा एका भाडथि बसिकन फाँको खान लागेछ । खाना खानै एक भट्टको गेडो हातबाट है भाडौनो पड्यो । त्यै भट्टका गेडाकन उल्ल खोदासम्म खोज्यो क्यै हरे पायेन । उथा गोजाउना है कर्के निकालीकन भाडम्मै आगो लायो । जेठवैशाखको दिन भयेको र रूखका पात पन भाडिकन पन मस्तै भयेका छिये । त्यम्मै लाग्यो आगो र पूरा जङ्गलभरि आगो सत्व्यो । त्यै चन्न लागेका भेडा पन सबै बलेर पल्टिये छन् । जम्मै पल्टिएका भेडाकन धेक्यो र उल्ल भेडा चरिकन अगाये भन्ने माने छ उथा सबैकन लाइनैसँग बसाएछ उथा सबैका मुखम्मो पातीको वुजो हाल्यो र सरासर घर आयो । घरपुगेपटि दाइल सोध्यो “भाउ भेडा काँ छाडी आइ त” उल्ल भन्यो परि लिडे मेलाउना मन्था छन्, पाती मक-मक चवाउना छन्, टन्न भयाका छन् बस्याछन् । भाइका कुडा सुनेर दाइल एक छिन् त विश्वास मान्यो तर माठासम्म भेडा नआयेपटि “यै ठाडाँउना बन्नाको भर नाई” भेडा लैआउनु पड्यो भनिकन जङ्गल गयो । त्याँ हेदाखेरि भेडा त सब बलिकन मरेका धेक्यो । सरासर घर आयो र भाइकन “आज त के मरी छी र भेडा मारी त” भनी गाल् दियो । “जा अब भेडा मारिहेली, गाउँका मान्ठकन बोलाइकन लैये” भन्यो । भाइ गाउँका मान्ठकन बोलायेन गयेर “मेरा भेडाकन खान कोई नमरे, यदि आयेपटि तमुकि मदिऊँ ” भनिआयो । भेडाखान गाउँका कोई मान्ठ आउनन् । भट्टका गेडाका लागि भेडा बालेका हुनाले त्यै दिनधेकि त्यैकन सबै भट्टेमुल्याय भन्न लागे ।

भेडा बालेको मस्तै दिनपछिको कुडा हो । एक दिन भट्टेमुल्याय र उइको बूडो वाउज्यू दउरा ल्यायेन जङ्गल गये । दुवै बाबुछोरा मिलेर दउरा चिन्न लागे । त्यसै बेला भट्टेमुल्यायल बञ्चराल बाबुका टाउकाउनो हान्यो र पुडो माच्यो । उथा मरेका बाबुकन मजासँग एका भिटाम्मो बसायो र दउराको भारी बान्यो र पिठ्ठाम्मो ठड्यायो । मुखौनो चाउलको फाँको हालिदियो आपू घर आयो ।

बाहाको तक भयेको छियो । एकत्तै भाइ मात्त घर आयेको धेकिकन दाइल सोध्यो “ए ! भट्टेमुल्याय वाउज्यू कि काँ फालिआइ त ।” उल्ल भन्यो परि ढाडे मेलाउना बसेका छन्, मुखौनो चाउलको फाँको हाल्या छन् । “मकमक खाना छन् ।” भाइका कुडा सुनिकन दाइकन शङ्का लाग्यो र ऊ लाग्गै जङ्गलतिर हँट्यो । जाना-जाना दिउस बुवा र भाइ दउरा चिन्न गयेको ठाउँमा पुग्यो र हेच्यो के छियो त्याँ त उल्ल वाउज्यूकन मारिकन आपू घर आयेको था पायो ।

उथा दाइल मरेका बाउज्यूकन घर ल्यायो र पइला भाइकन गाल्दियो पछि बाउज्यूको दाह संस्कार काज क्रिया हन्यो ।

मस्तै दिनपछिको कुडा हो । एक दिन दाइकन गाउँ जाने काम पडेछ । उल्ल भट्टेमुल्यायेकि बोलायेर “ए ! भट्टेमुल्याय आज मै कि हतार छ । म गाउँ बाइजानो भयँ । तँ आमाकन तातो पानी लाईकन निकरी हड धुइदियै । तँ कैलै चिसाइ पानील आमाको हड धुइ देल्लाई । जाडो छ पानी तताइकनै धुइदियै भन्यो । ऊ गाँउ बाइगयो । भट्टेमुल्यायेल एक ठूलो तामाको ताउलो घरबाटी निकाल्यो र भर्री पानी हाली बेस्सरी ततायो । त्यसपछि आमाकन कोठाबाट बाइर ल्यायेर तत्तातै उम्लनो पानी टाउकाउनो हाल्यो । के छियो आमाका टाउकाधेकि गोडासम्मको सबै छाला पुडो निस्कियो छ । छटपटाएर आमा पुडी मरी र उल्ल आमाको सेता हड्डी धेकेछ र “आज त आमाको कैलै नगयेको मयल गयो । आमा राम्डी भइन् र आरामसँग सुतिन भनी मख्ख भयेछ । धेरै वेरपछि दाइ गाउँबाट आयँना त उल्ल आमा मरेकी फेला पाइयो । भट्टेमुल्यायको काम धेकेर ऊ दिक्क भयेछ । उल्ल अब यैकन कैलै काम हर भन्नैन भन्ने सुच्यो र आमाको दाह संस्कार हन्न लागेछ ।

भट्टेमुल्यायल आमाकन मारेको धेरैपछिको कुडा हो । उइकी बउजू एकदिन माइत गइ छ । दाइलाई पन घर छोड्नै नमिलने काम पडेको रयेछ । त्यसैल उल्ल फेरि भट्टेमुल्यायकन बोलायेछ र “ए ! भाउ जा आज तँ मेरा सौरास जाइए । तेरी बउजुकी सात लैआ” भन्यो । भट्टे मुल्याये दाइका सौरास गयो र बउजूकन सात ल्यायेर आयेछ । आउँना बाटामा एक ठूलो जङ्गल पडो रयेछ । त्यसै जङ्गल बउजूकि मारेछ र एक जाडो काट्यो र घर ल्याइकन आयो र त्यो जाडो भाडम्मो भुन्ड्याएछ । तल अइठाउनो आगो बालिकन तओ पन लाएछ । जाडोउनाको रगत तओओउनी चुँना भ्याउव-भवाउव हुनो रयेछ । एका पाराम्मो कपडा बेड्बाड हरी फूलमाला लाइकन अइँठा नजिकै राखेछ र आपू बाइर आइकन वासिरयेछ । बाहाभेरि भयो । दाइ आयो र “ए ! भाउ बउजू कि सात ल्यै कि त” भनी सोध्यो । उल्ल अं ल्याये भित्त अइठाउनी बसेई छन्, भ्याउव-भ्याउव बाबर हाल्ली छन्” भन्यो । दाइभित्त गयेर हेदा त आप्नी श्रीमतीको जाडो भाडउनो भुन्ड्यायेको धेको । उल्ल आज श्रीमतीकन पन भाइल माच्यो भन्ने था पायो । आप्ना सबै परिवारकन भाइल मारेको धेकेर ऊ दिक्क भयो र “ए ! भट्टेमुल्याय अब तँ यै घर बस्” भन्यो । आपू घरबाट निकलेर काँ गयो काँ गयो ।

सुन्नेलाई सुनको माला,

.....।

१९. गिडधनी माता र गडचुफेको कथा

एकादेसमा गिडधनी माता र गड चुफे दुई जना लोग्ने बैकिनी छिये । तिनका सन्तान छियेनन् । उनीहरू एकदिन आप्ना क्यै सन्तान हौइजान्छन् कि भनिकन सहघौ ज्ञानीसँग हेराउन गयेछन् । सहघौ ज्ञानील ती दुई आयेका था पाये र आप्नी छोरी र ब्वारीकन “बाहिर को आये जाओ हेर” कोई माग्ने आयो कि, जोगी आयो कि, जलात्री आयो कि भनेछन् । त्यो कुडा गिड धनी माता र गडचुफेल सुनेछन् र “हामी माग्ने, जोगी, जलात्री केई होइनौं, गिडधनी माता र गडचुफे हौं । हामी पूर्ण देसबाट ह्याँ हेराउन आयेका हौं । हाम्रा छोरा छोरी क्यै छैनन्” भने । तिनीहरूको कुडा सुनेर सहघौ ज्ञानील हेराउन हरी “एक नदीका किनारमा तमी बाह्र बस्ससम्म तपस्या हर तय तम्रा सन्तान हुने हुन्” भने ।

एकदिन ती दुबै लोग्ने बैकिनी भयेर सहघौ ज्ञानील भनेभैँ तपस्या हन्न एक नदीको किनारमा गये र बाह्र बस्ससम्म तपस्या हरे । गिडधनी माता गार्भिणी भई । ती दुबै मिलेर एक सल्लाका रूखमा घोल लगाये । उनीहरूका चारवटा चल्ला भये । ती चल्ला नाना हुनाखेरि गडचुफे मात्त चारो ल्यायेन जानो छियो पछे ती चल्ला ठूला भयेपटि एउटाल ल्यायेका चाराल पुगेन र एकदिन दुबै जना चारो ल्यायेन गये । चल्लाकन घोलौनी एकलाई छाडिगये त्यै मौका छोप्यो र एक नवकुली नाग आयो र सबैकन एकै गास बनाइ गयो । गिडधनी माता र गडचुफे आउँना घोल खाली धेकेर केहीबेर निकै विलाप हरे । त्यसपटि फेरि ती दुबै मिलिकन साहघौ ज्ञानी ठाउँ गये र आप्ना चलाकन नवकुली नागल खाइदिएको सुनाए । त्यसपटि फेरि “हाम्रा अरू सन्तान हुन्छन् कि हुनाइनन्” भनी सहघौ ज्ञानीसँग हेराउन हरे ।

सहघो ज्ञानील ती दुबै लोग्ने बैकिनीकन “आजा पूजा, पाठ हर तम्रा फेरि सन्तान होलान्” भने । त्यसपटि ती दुबै त्याँबाट फर्केर आये उथा पाठपूजा हरे । उथा उनीहरूका तीन छोरा र एक छोरी भये । पाइला पालामा दुबै चारो ल्यायेन गयेकाले

नवकुली नागल सबै चल्ला खायेको सम्भ्री यै पालि गडचुफे मात्त चारो ल्यायेन गयो । गिड धनीमाताल आप्ना चल्ला हेरेर बसी । चल्ला ठूला उड्न सक्ने भयेपटि दुबैल छाडे ।

एकदिन ती चारै चल्लाल आप्ना आमा वा कन सोधे “हाम्रा कोई दाजु भाइ पन भये छिये कि नाई” । उथा गिडधनी माताल “दाजु भाइ भयेका र नवकुली नागल खाइ दिएको सबै कुडा सुनाई । ती कुडा सुनेर चारै भाइबिना मिलेर आकाशवाट उडिकन“ आप्ना भाइकन मान्ने नवकुलीकन खोज्छु” भनी गये । त्यतिखेरै ठूलो पानी पड्यो । खोला खोल्सेरा आये तर एक दुबी चौडमा भने पानी पडेन । ती चारै भाइबिनाल त्यै नवकुली नाग छ भनी था पायेर खोलावाट कुलो खनीकन ल्यायेर त्यै चौडउनी फाले । नवकुली नाग बसेका इलाका पन पानी पस्यो र त्यो धुधानो फुफानो बाइर आयो । त्यै मौका छोपी चारै भाइबैना त्यैका टाउकाउना पडे र त्यै कि मारी बदला लिये । त्यै दिन वाटै गडुलल साप कि खान लागेको हो । भन्ने भनाइ रहेको छ ।

सुन्नेलाई सुनको माला,

.....।

२०. यम ब्रतको फल

एकादेसमा उत्तरकुमार र उत्तरा नाउँका दुईजना लोग्ने स्वास्नी छिये । उत्तरकुमारको विवाह भयेको एक बस्सपछि मृत्यु हुने ज्योतिषील भनेका छिये । यो कुडा उत्तराकन था भयो निकै चिन्ता लाग्यो । उथा आप्नो चिन्ता कसरी हटाउँ भनीकन एक ऊ आपू ज्योतिषी काँ गई र “आप्ना श्रीमानकन बचाउने क्यै उपाय छ की” भनी सोधी । उथा जोतिषील उइकी “एक बस्ससम्म पानी नखाइकन यमराजको ब्रत हर र अन्तिम दिनमा ब्रतको साँग्यता हर उथा तेरो श्रीमान बाँच्ने हुन्” भने । ज्योतिषीको उपाय सुनिकन ठीक लाग्यो र ऊ घर आइकन त्यसैदिनको भोलिपल्ट धेकि नै यमराजको बर्त हन्न लागी । बर्त हरेका बस्सदिन भोलि होला भन्ना आजका दिन

उत्तरा त्यसै बर्तको साँग्यताका लागि समिधा ल्यायेन जङ्गल जान लागी । उनको श्रीमानल यो कुडा था पायो र “तँ पन यति दिनकी भोकी छै, त्यसैल म पन तेराई सात जङ्गल जनो भयँ” भन्यो । दुबै समिधा ल्यायेन जङ्गल गये । समिधाका लागि दउरा चिरे । चिद्दा चिद्दै उत्तर कुमारको टाउको दुख्यो र उत्तराका काखउनी पल्टियो । त्यैकै यमराजका दूत आयेर उत्तर कुमारको हंस समाइकन हँटे । त्यो कुडा उत्तराल था पाई र उत्तरकुमारको आप्ना काखिवाट टाउको भुइमा राखी । आपू पन यमका दूतका पछिपछि गई । यमराजका दूतल उत्तराकन धेकेर ‘तँ हामीसँग यमलोक नजा” भनी आग्रह हरे तर उत्तराल मान्नाई मानिन । उत्तराल आप्ना श्रीमान् गये आपू बस्नै नसक्ने भनी । त्यसपछि यमराका दूतल “बरु वरदान माग हामी माकेको वरदान दिन्छौँ तर हामीसँगै जाने जिद्दी नहर” भने । यो कुडा सुनेर उत्तराल यदि तमी मागेको वरदान दिन्छौँ भने “मेरा सासुसौरा अन्धाअन्धी छन् । तिनका आँखा खुलून्” भनी । उथा यमराजका दूतल तथास्तु भनी वरदान दिए । उत्तराका सासू र ससुराका आँखा पन खुले ।

उता यमका दूतल उत्तरकुमारको हंस समाते र हँटे । ती हँटेको धेकेर उत्तरा अज तिनकै पछिपछि हँडिगइन् । यमका दूतल उत्तराकन फेरि नहँड आग्रह गरे । उन्ल मानिन् । यमका दूतल उत्तराकन बरु फेरि वरदान माग हामी दिन्छौँ तर तँ हाम्रा पछि नहँड भने । यसै मौकामा उत्तराल मेरा आमा बुवाका सयवटा छोरा टोरी हुन भन्ने वरदान दिए । फेरि यमका दूतल उत्तरकुमारको हंस लिये हँटे । उत्तरा फेरि पनपछि लागी र यमका दूतल अज वरदान माग्न भने उत्तराल “आपनो लोग्नेवाटै आप्ना सन्तान होऊन्” भन्ने वरदान मागी तिनुल तथास्तु भने । यमका दूतल उत्तरकुमारको हंस लगे उत्तराका आफ्नै सन्तान हुन नसक्ने कुडा उनीहरूकन पछि था भयो र तिनुल उत्तरकुमारको हंस त्यै छाड्न बाध्य भये र यमका दरवारमा गये ।

यता उत्तराल आप्ना श्रीमानको हंस ल्याई र सरासर जाँ उत्तरकुमाको लास छियो त्यै पुगी र छाडी दिई । उत्तरकुमा एकाएक भल्याँस्स ब्युभयो । उथा दुबै मिलेर समिधाका दउरा लियेर घर गये । घर पुग्दा उत्तरकुमारल आप्ना दुबै अन्धाअन्धी आमा बुवा चोइलाको राँको बालिकन उत्तरकुमार र उत्तराकी खोज्न लागेका छिये र उत्तरकुमारल आमाबुवाका आँखा कसरी खुले भनी छक्कै भये । भोलिको वर्त साँग्यतामा

उत्तराका आमाबाल पन सयवटा छोरा छोरी ल्यायेको उत्तरकुमारल धेक्यो र ऊ चकित भयो । उत्तराल यो यमराजको वर्तको साँग्यता हरीसकेपटि उत्तरकुमारल श्रीमतीकन यो कसरी भयो भनी सोध्यो । उथा उत्तराल यमका दूत आयेर उत्तरकुमारको हंस लगेर गये धेकि आपूल मागेका सबै वृतान्त आप्ना श्रीमानकी सुनाई । त्यसपछि ती दुबै लोग्ने स्वास्नी सदाई आनन्दले रहे ।

सुन्ने लाई सुनको माला,

..... ।

२१. कुटुने बूडा र बूडीको कथा

एका देसमा दुईवटा बूडा बूडी छिये । तिनका छोरा छोरी केई पन छियेनन् । एक दिनको कुडा हो ती दुबै बूडा बूडीकन मासको बटुक हालीकन खाने मन लागेछ । उथा बूडील “ए ! बूडा बटुक खाने त मन छियो तर हाम्रा घर तेल, मास केई पन छैन बटुक कसरी हाली खान्या ओ त” भनी । उथा बूडाल भन्यो “ए बड्डी तँ मास मागेर गाउँबाट लैये म काँइबाट तिल मागिकन तेल पेलाई ल्यायेनो भयँ” उथा बटुक हाली खाउँला ।

दुबै बूडा बूडीको सल्ला भयेपटि बूडी मास माग्न गई । बूडो तिलमाग्न गयो । दुबैल मास र तिल ल्याये । तिलबाट तेल बनाये र मास पन पिनिकन ल्याये छन् । उथा एका बाहाभेरि बटुक हाल्ल लागेछन् । कैलै बड्डी हाल्ली बड्डो खोनो रयेछ कैलै बड्डो हाल्लो बड्डी खानी रैछ । बटुक हालिकन खाना खाना एक घडी रात बित्त लागेछ । दुबैकन निन पन लागेछ । अब सिनु पड्यो भनेर बटुक हाल्ल छाड्डाखेरि तीनवटा बटुकमात्त बचेका रयेछन् । उथा दुबै बूडा बूडी मिलेर सल्ला हरेछन् । “भोल्लेकाल जो पइली उठला ऊ एक बटुक खान पायँछ, जो पछे उठला ऊ दुई बटुक खान पायँछ” भने दुबै स्यै गये ।

भोलिपल्ट उज्यालो भयो । गाउँका सब मान्ठ उठे । सबै अन्न बनाये खाये । आ-आपना काम जानेबेला भइगयो । ती दुबै बूडा बूडी कोई पन घरभित्तबाट है बाइर निक्लनाइनन् । गाउँका मान्ठकन शङ्का लाग्यो । यी किन उठेनन् । कैलै मरिगये कि त ? हेरुँ भनिकन तीन चारजन गाउँले आये र बूडा बूडीका घरभित्त पसे । दुबै बूडा बूडी लम्पसार पडेका धेके । यता पल्टाए उता पल्टाए क्यै हलचल हदाइनन् । तिनीहरूल यी मरिगये भन्ने सोचे र ठाँडा-साँडा काटिकन ल्याये र ठाँडाउनी बानीकन दाहसंस्कार हन्तु पड्यो भनिकन मसान घाट लिक्न गये । अरू सब गाउँले पन मलाम गये ।

उता ती दुबै बूडा बूडीकन “त्यो पइली उठला म पछि उठूला र दुई बटुक खाउँला” भन्ने ठूलो रहड छियो । त्यसै सोचाइल मसान घाट पुगाउँनासम्म पन ती दुबैमा कोई पन पइला उठ्न खोजेका छियेनन् ।

यता गाउँलेल दुबैकी मसान घाट पुऱ्याये र दुई तीनजनाकन घाटका छाल यी लास कुन्ने भनिकन बूडा बूडीका लास नजिक छाडिगये । अरू सबै लास जलाउने काठ ल्यायेनु पड्यो भनिकन जङ्गल पसे । त्यसैवेला बूडो जुडुक्क उठेर “ऐ बूडी अब त उठी जा वरु म एककै खाउँला तँ दुई खाल्ली । अइल नउठे त यी हामीकन जलाई हेल्ला भये” भन्न लागेछ । बूडाको कुडा सुनेर बूडी पन जुडुक्क उठी । बूडा बूडी दुबै उठेको धेकेर त्याँ लास कुन्न बसेका मलामी डराएर भागिकन घर आयेछन् । पछि ती दुबै बूडा बूडी पन उठेर सरासर आप्ना घर आये र दुबै मिलिकन एकै र आधा एकाल एकैर आधा अक्काल बराबर हरी बाँडी बटुक खायेछन् उता मलामीहरू जिल्लाराम भये । सुन्नेलाई सुनको माला,

.....।

परिशिष्ट-दुई
सङ्कलित लोकथावाचकहरूको परिचय

क्र.सं.	लोककथाको शीर्षक	कथावाचनको नाम	ठेगाना
१	बुधेको बुद्धि	खगेन्द्र घोडासैनी	घोडासैन गा.वि.स वा. नं. ९ माजी
२	अनरङ्गको कथा	नमराज देवकोटा (उपाध्याय)	कुइका गा.वि.स वा. नं. ३
३	दुई ठगको कथा	रङ्गनाथ वजगाई	कालीका गा.वि.स वा. नं. ९ कुच्ची
४	चतुरे बाहुनको कथा	जगदीशप्रसाद उपाध्याय	तोली गा.वि.स वा. नं. ९ बान्ने
५	कुमारनर सिंहको कथा	भुवानन्द वजगाई	ढाँकु गा.वि.स वा. नं. ५ डुङ्गाला
६	मूलेछोरीको कथा	जानकीदेवी उपाध्याय	घोडासैन गा.वि.स वा. नं. ८ माजी
७	सात भाइवैनाको कथा	कमला उपाध्याय	घोडासैन गा.वि.स वा. नं. ८ माजी
८	सुनसेखरको कथा	नमराज देवकोटा (उपाध्याय)	कुइका गा.वि.स वा. नं. ३
९	जगर सेठको कथा	जमुनादेवी उपाध्याय	घोडासैन गा.वि.स वा. नं. ८ माजी
१०	मूले छोरा	कौशीदेवी उपाध्याय	तोली गा.वि.स वा. नं. ९ बान्ने
११	राजकुमारको कथा	पद्मे कामी	घोडासैन गा.वि.स वा. नं. ८ माजी
१२	मनसुभाको को कथा	नमराज देवकोटा (उपाध्याय)	कुइका गा.वि.स वा. नं. ३
१३	बाराही लक्ष्मी- कुमारीको प्रतिज्ञा	नमराज देवकोटा (उपाध्याय)	कुइका गा.वि.स वा. नं. ३
१४	सिंहको कथा	प्रभुनाथ उपाध्याय	कुइका गा.वि.स वा. नं. १ नार्तोला
१५	लोभको फल दानीको भाग्य	विष्णादेवी वजगाई	ढाँकु गा.वि.स वा. नं. ५ डुङ्गाला
१६	पाँच साथीको कथा	रङ्गनाथ वजगाई	कालीका गा.वि.स वा. नं. ९ कुच्ची
१७	बुद्धिजीवी बोकेको कथा	जगदीशप्रसाद उपाध्याय	तोली गा.वि.स वा. नं. ९ बान्ने
१८	भट्टे मुल्यायको कथा	रमिता उपाध्याय	घोडासैन गा.वि.स वा. नं. ८ माजी
१९	गिडधनी मातार गड चुफेको कथा	जमुनादेवी उपाध्याय	घोडासैन गा.वि.स वा. नं. ८ माजी
२०	यम ब्रतको फल	रङ्गनाथ उपाध्याय	कालीका गा.वि.स वा. नं. ९ कुच्ची
२१	कुटेने बूडा र बूडीको कथा	यशु रिमाल	कुन्तीबन्डाली गा.वि.स वा. नं. ६

सन्दर्भसूची

आप्टे, वामनशिवराम, **संस्कृत हिन्दी शब्दकोश**, वाराणसी: मोतीलाल बनारसी दास, इ
१९८७ ।

उपाध्याय कृष्णदेव, **लोकसाहित्यकी भूमिका**, इलाहाबाद : साहित्यभवन प्रा.लि.इ.
१९९२ ।

उपाध्याय खगेन्द्रप्रसाद, **अछामी गालीको अध्ययन र विश्लेषण**, त्रिचन्द्र कलेज स्नातकोत्तर
शोधपत्र अप्रकाशित २०६१ ।

उप्रेती कुन्दनलाल, **लोकसाहित्य के प्रतिमान**, अलिगढ: भारत प्रकाशन मन्दिर इ. १०८० ।

काप्ले दिलिप **नेपाली लोकसाहित्यको अनुसन्धान परम्परा**: त्रि.वि. स्नातकोत्तर शोधपत्र अप्रकाशित
२०५८ ।

कोइराला शम्भुप्रसाद, **लोकसाहित्य सिद्धान्त र विश्लेषण**, विराटनगर: धरणी पुस्तक प्रतिष्ठान
२०५५ ।

गिरी जीवेन्द्रदेव, **लोकसाहित्यको अवलोकन**, काठमाडौं : एकता बुक्स प्रकाशन
२०५७ ।

गौरौला वाचस्पति **संस्कृत साहित्यका इतिहास**, वाराणसी: चौखम्बा विद्याभवन चौथो सं. इ.
१९९१ ।

घिमिरे श्रीप्रसाद, **रामेछाप जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाहरूके सत्तलन र संरचनात्मक
अध्ययन**, त्रि.वि. स्नातकोत्तर शोधपत्र अप्रकाशित २०६४ ।

त्रिपाठी वासुदेव, 'लोककथाका मूल्यहरूलाई औल्याउन खोज्दा' **हाम्रो संस्कृति** (वर्ष ३, अङ्क ३,
२०२६) पृ. २७-३१ ।

" " **पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २**, काठमाडौं : साक्षा प्रकाशन, तृ.सं.
२०५९ ।

थम्पसन स्टिथ, **फोकटेल्स** लन्डन: इन्डियान युनिभर्सिटी प्रेस, इ १९५५ ।

थापा धर्मराज र हंसपुरे सुवेदी, **नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना** काठमाडौं : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०४१ ।

दिवस तुलसी, **नेपाली लोककथा**, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान २०३२ ।

" " **नेपाली लोककथा केही अध्ययन** काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान २०३३ ।

" " **नेपाली लोकसंस्कृति संगोष्ठी**, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान २०३५ ।

पराजुली कृष्णप्रसाद **नेपाली लोकगीतको आलोक**, काठमाडौं: वीडा प्रकाशन प्रा.लि. २०५७ ।

पराजुली मोतीलाल, **नेपाली लोककथाका अभिप्रायहरूको अध्ययन** त्रि.वि. विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध अप्रकाशित २०५४ ।

" " **धर्मात्मा राजा** पोखरा : पश्चिमाञ्चल वाङ्मय परिषद् २०५९ ।

" " नेपाली लोककथाको सङ्कलन र अध्ययन परम्परा **मधुपर्क** लोककथा विशेषाङ्क २०५९ पृ १२३-१२८ ।

" " **सोरठी नृत्य नाटिका** : सैद्धान्तिक अध्ययन काठमाडौं : दीक्षान्त पुस्तक प्रकाशन, २०६३ ।

" " संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमा नेपाली लोककथाको अध्ययन **लोकसंस्कृति** (वर्ष १, अङ्क १, २०६३) पृ ३३-४२ ।

पौडेल रामहरि, 'नेपाली लोकथाकमा प्रगतिवादी तत्त्व', **प्रलेस** (वर्ष ४, अङ्क ८, २०५४) पृ २४-३७ ।

प्रधान प्रतापचन्द्र, **नेपाली उपन्यास परम्परा र पृष्ठभूमि**, दार्जलिङ: लिया प्रकाशन, २०२० ।

बधु चूडामणि, **नेपाली लोकसाहित्य**, काठमाडौं: एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. २०५८ ।

भट्टराई अनितादेवी, **पाचथर जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको सत्तलन वर्गीकरण र विश्लेषण** त्रि.वि.स्नाकोत्तर शोधपत्र अप्रकाशित २०६१ ।

भट्टराई रमेशचन्द्र, **अर्घाखाची जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको अध्ययन** त्रि.वि. स्नातकोत्तर शोधपत्र अप्रकाशित २०६४ ।

भट्टराई शरदचन्द्र शर्मा, **माध्यामिक नेपाली गद्याख्यान**, काठमाडौं ने.रा.प्र.प्र. २०५० ।

राई मुगामाया, **शोलुखुम्बु जिल्लाका राई जातिका प्रचलित लोककथाको सत्तलन वर्गीकरण र विश्लेषण**, त्रि.वि. स्नातकोत्तर शोधपत्र अप्रकाशित २०५५ ।

लुइटेल खगेन्द्रप्रसाद, **कविताको संरचनात्मक विश्लेषण** त्रि.वि.विद्यावारिधि शोध प्रबन्ध २०५८ ।

शर्मा जनकलाल, **हाम्रो समाज**, काठमाडौं : साभा प्रकाशन द्वि.सं. २०४९ ।

शर्मा माधवभक्त, 'नेपाली लोकसंस्कृतिमा लोककथा' **हाम्रो संस्कृति**, (वर्ष ३, अङ्क ३, २०२६) पृ. ८८-३० ।

शर्मा मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल **लोकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य** काठमाडौं विद्यार्थी पुस्तक भण्डार २०६३ ।

शर्मा श्रीराम, **लोकसाहित्य: सिद्धान्त और प्रयोग**, आगरा: विनोद पुस्तक मन्दिर तृ.सं. इ. १९९२ ।

शुक्ला केशरी नारायणी, **रुसी लोकसाहित्य**, लखनऊ : हिन्दी समिति सूचना विभाग इ. १९६७ ।

श्री भद्भगवत्गीता, तेस्रो अध्याय तेस्रो श्लोक, गोरखपुर: गीता प्रेस एकसय छब्बीसौं सं. २०५६ ।

श्रेष्ठ तेजप्रकाश, **अछामी लोकसाहित्य**, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार, २०४४ ।

सत्येन्द्र, **लोकसाहित्य विज्ञान**, अगरा: शिवलाल अग्रवाल एण्ड कम्पनी इ. १९७१ ।

परिशिष्ट